

HORTHY FEHÉRVÁR FELÉ INDUL.

TIZENÖTÉV éve már...

Mert 1919 október 12.-én történt, hogy nagybányai Horthy Miklós fővezér első két ezrede élén s néhány lovasától közrefogva megindult hazája és nemzete szabadítására. Elindult pedig a szabadbattyáni országúton Székesfehérvár felé, ahová megtartotta bevonulását olyan tomboló lelkesedés között, aminőt századok óta nem ért meg a magyar nép.

Történelmi pillanat volt az mindenképen!

Magyarország romhalmazban hevert akkor... A csehek Salgótarjánig merészkedtek alá, a szerbek Szegedig nyomultak elő a védtelen országban, a románok Budapesten uraskodtak, a nemzet háta mögött egy tizenegy hónapos felfordulás kétségbeejtő emlékei. Csak a Dunántúl egy csücskében, a Balaton táján éledezett még a magyar reménykedés: a szinte végleg megszállt Magyarországon szájról-szájra adogatták egymásnak a magyarok, hogy ott gyülekeznek a bujdosó tisztek, altisztek és önkéntes legények s mindenki tudott róla, hogy fővezérük gyakran el-elüldögél a siófoki part egy magányos padján s mialatt a nagy vízen mereng, Isten a megmondhatója csak, miken töpreng magában?

Ennek a csodafényű ősznek október hava tizenkettedik napján nyeregbe szállt aztán Horthy Miklós, hogy meginduljon első két ezredével hazája mentésére.

Ott voltam, mindent láttam és könnyek folytak le az orcámon. E bevonulás leírása azért lesz újdonság mindenki számára, mert a sajtó akkoriban — mely román ellenőrzés alatt állott a fővárosban — nem írhatott meg semmit erről a bevonulásról s így legfeljebb a fehérvári ujságok emlékeztek meg róla. Magam azonban, átszökve a románok őrvonalán, ott voltam, láttam s megrendült lélekkel jegyezgettem mindent. Tizenöt esztendő s gyorsírási feljegyzéseim után írom meg most a székesfehérvári bevonulást, melyen a lelkesedéstől sírt minden magyar, aki ott lehetett.

*

1919 október 12.-én délelőtt kilenc óra után ott álltunk a szabadbattyáni országúton, teméntelen sokan. Jobbra és balra az országúttól vagy kétezer szekér tele vidéki gazdákkal és családtagjaikkal,

éljenzés.) Más célt nem ismerek! (Éljenzés.) Ezért hiszem, hogy az a turáni átok, amely úrrá tette közöttünk a széthúzást és a politizálási dühöt, meg fog szűnni! (Úgy legyen!) Hiszem, hogy mindnyájan összefogunk a nemzet javára s el kell tűnniök mindazoknak, akik a politikát egész életükben csak üzletnek tekintették! (Nagy éljenzés.) Hazafi csak erkölcsös ember lehet, mert aki önző céljainak él, az a nemzetnek is, a katonaságnak is ellensége. (Úgy van! Úgy van!) Itt a Dunántúlon eddig lelkes egységet látok: mindenki szeretettel és örömmel küldi fiait a honmentő hadseregbe. (Éljenzés.) Hiszem, így lesz ez az egész országban, s akkor együtt haladhatunk kitűzött utunkon a végső célig. (Szűnni nem akaró éljenzés és taps.)

Én Istenem mi volt tizenöt esztendővel ezelőtt Fehérváron, mikor a fővezér megindulván nemzete és hazája mentésére és sastollas legényei először jelentek meg a püspöki városban!

Elöl hozták Szűz Mária lobogóját s mialatt a zenekar Kossuth indulójába vágott bele, a széles vásártéren egymásután fejlődtek fel díszmenetbe az új Magyarország első katonái: gyalogosok, géppuskások, huszárok és huszárok... Sastollaktól sötétedett az egész vásártér: mintha szuronyok meredeztek volna a kéklő mennyboltnak.

Fölzengett a Himnusz, mert misének kellett kezdődnie. A fővezér és főtisztjei feszes vigyázzban álltak már a szónoki emelvény alatt, amikor előlépett Károlyi József gróf s könnyekig megindító beszédet intézett a fővezérhez. Csak utolsó mondatát idézem annak a felejt-hetetlen szónoklatnak:

— Mi, itt összegyűlt magyarok, akik egyek vagyunk az Úristen imádatában és a honszerелеmben, utolsó lehelletünkig úgy tanítjuk majd gyermekeinket történelemre és földrajzra, hogy az a föld, mely a Lomnici-csúcstól az Adriáig s a dévényi szobortól a Töröcsvárszorosig terjed, — az a föld a mi megölhetetlen hazánk!

A földműves nép nevében ifj. Lits Ferenc kisgazda köszöntötte Horthy Miklóst, aki férfias meghatódottsággal felelt...

Mindez a város harangjainak szakadatlan zúgása közben ment végbe, amikor a Rákóczi-színekbe bevont szószerékbe fölment Bilkey Ferenc felsővárosi esperesplébános s beszélni kezdett egy nemzeti-színű zászló alól. Aki hallotta akkor Bilkey Ferenc főtisztelendő úr beszédét, haláláig emlékezni fog reá. Így kezdte:

— Dicsértessék a Jézus Krisztus!

— Mindörökké, ámen! — mondta rá hangosan Prohászka Ottokár püspök, aki közel állt a fővezérhez. A püspöknek utána zengte az egész tömeg:

— Mindörökké, ámen!

Az esperesplébános úr a szabad égre emelte föl most a két karját, mialatt mozsarak kezdtek dörögni:

— Európa virágbokrétája, diadalmas csaták viaskodó oroszlánja, édes hazám, Magyarország!

Alig akad ember, aki föl ne zokogott volna . . . Mozsarak dörögtek, harangok zúgtak, hogy a félvilág beleremegett ebbe a zúgásba.

*

1919. október 12-ik napját írták, amikor Horthy Miklós fővezér megindult Fehérvár felé. Régen volt . . . Hanem a Bilkey főtisztelendő úr szivekbe markoló hangját ma is hallom. Hallom a harangok zúgását, mindenki fogadkozását, hogy ezentúl egyet fogunk érteni mindenkor mindenben.

Tizenöt éve már . . .

Komáromi János.

A TÚLSÓ PARTON.

A magyar középkor Tormay Cecile „Az ősi küldött” című regényében.*

MÍÓTA A VILÁG áll, mindig akadtak bátor hajósok, akik lélekveszejtő vitorlásaikon nekivágtak a világtengereknek. Régi mondák, ősi történetek csodálatos birodalmakról mondtak meséket. Észak fiát a narancstermő Dél hívogatta. Az örök nyár gyermeke a hyperboreasok ködös földjére vágyott. Az egyik Mundus novust köszönt a felbukkanó amerikai partvidékben, a másik India «fűszerszámos» szigeteit kutatja. Sivó homokon tévelyeg emez, amannak nyoma a pólus jéggé dermedt világába vész. Kiket kalandvágy hajszol, kiket nyugtalan vérük. S legyenek bár conquistadorok, akiknek útját füst és tűz és vérfolyam jelzi, vagy makacs rajongók, egy gondolat megszállottai, céljuk közös. Föld, víz, sziget: valóság. Új világ. De valahol létező, a valóság jegyében élő, teremtett világ.

Költők, ha kieveznek a «nagy s szent Óceánra», nem ilyen világokat keresnek. Kormányaik rúdját nem vezérli térkép s irányító mágnes. És a «föld», amerre vitorlájuk szárnyal, nem szorítható a földrajzi szélesség és hosszúság mindenkép véges térközeibe. Távolibb s izgalmasabb célokért még sohasem indultak bátor hajósok. A mult óceánjába süllyedt Atlantiszok Columbusai ök.

S amint elvontabb a céljuk, magasabbrendű és bonyolultabb a munkájuk is. Nemcsak felfedezők, hanem építők és teremtők is egyben. Nem elég, hogy maguk partot érjenek; az új világot, amelyre rátaláltak, fel is kell tárniok, meg is kell mutatniok.

Ezt a feladatot tölti be a «teremtés»: a szónak valósággal isteni értelmében.

S ahogy egy Magalhaes, egy James Cook, vagy a tragikus genovai hajós voltaképp ezrek titkos vágyát segíti hozzá a teljesedéshez, amikor csodálatos távoli földrészeket fürkészi, (mert a messzeség valamennyiünket csábít): ugyanúgy száguldunk a költővel az időbeli mérföldek százain át, képzeletünk

* Folyóiratunk szerkesztője, Tormay Cecile, sohasem engedte meg, hogy a «Napkelet» az ő irodalmi működését méltassa. Most, szerkesztőnk távollétében, sikerült megvalósítanunk azt, hogy ezzel a cikkel köszöntse vezérét a tizenkétéves folyóirat, irodalomtörténeti jelentőségű nagy regénytrilógiája második kötetének megjelenése alkalmából.

Németh Antal hely. szerk.

boldog szárnyalásával, kalandszomjasan. Nincs mámorítóbb s egyúttal nyugtatóbb öröm, mint visszasüppedni multunk eilliant óráiba. És nincs, nem lehet izgalmasabb élmény, mint — valamely isteni csodatétel ajándéka — bepillantani fajunk multjába : a történelembe ; látni, hacsak egy suhanó percre, ősapáink sürgő mindennapját, megsimogatni szemünkkel a régi házak köveit, hallgatni a hajdanvalók édes, ódonhangzású szavát. Az ember mindig mohón kereste élete gyökereit : a mult ezer szerteágzását. Leásott mélyen a földbe, verejtékes kitartással bontott fel sírokat, eltemetett házakat és megdobbant a szíve, ha rozsdáette kardpengére vagy zöldkergű pénzdarabra lelt, mert ezek némaságukban meg töredékességükben is egy soha vissza nem térő, mozgalmas-eleven életről regéltek.

Ám az «élet» millió tüzes színével, fényével, harsanó hangjával, e szürke és kopott holmik mögött micsoda elképzelhetetlen messzeségben rejtőzött! És hiába gyűjtjük márványmúzeumokba a feltárt kőkorsókat, ha nincs varázsló, aki az ezeregyéjszaka boszorkánymesterségéhez hasonlóan felszabadítaná a beljünk zárt szellemét! Nincs technikai alkotás, elektroncsöveknek és tekerseknek olyan hangolható kapcsolata, mely elhangzott hangot és tovasuhanó éterrezgéseket még egyszer — csak egyetlen egyszer — visszaidézhetne a jelenbe. Aki a multat egész életés, forró, ezerárnyalató valóságával élénk tudja bővíteni, aki «mundus novus» fedezett fel önmagában s ezt az új világrészt hegyeivel, völgyeivel, embereivel kiemeli a tengerek mélyéből, aki lehetővé teszi a csodát, hogy egy parányi ablakon (akkorán csak, mint egy könyvnek a lapja) beleámulhatunk eleink életébe, az a valaki jobbjan ül Istennek. Költőzseni.

Multunk «geográfijában» leginkább a középkor az, melyet az ismeretlenség fehér mezői jelölnek. A renaissance romano-hellenizmusa — szülők s gyermekek örök ellentétéként — nemcsak hogy megtagadta időrendi őst, de igyekezett is minél hamarabb elfelejteni. A 19. század romantikusai azután — megint csak az ősi harc elvéhez híven — a renaissance neoklasszikusait támadják s visszamutatnak a középkorba, mint a nemzeti mult és a nemzeti hagyományok ősforrásához. Témakörét szintén itt leli meg az új irány s ez a «friss» és gazdag anyag a történelmi regények egész özönével buzog évtizedeken keresztül Európa minden irodalmában. Azonban az ortodox romanticizmus látása nem volt — s akkor még nem is lehetett — helyesirányú s így a középkor is, melyet feltárt, voltaképp meghamisított. Egyébként a romantikát — éppen jelleménél fogva — inkább csak a felületek érdeklik. Tulzásokra hajló ösztöne pedig egyenesen az olcsóbb szenzációt, a groteszket vagy nem ritkán : a borzalmasat hajhássza. Lencséje nemcsak nagyít, de torzít is. (Hogy ilyenemű tévelygéseire rávilágíthassunk, elég, ha példaképp egyetlen művet, Victor Hugo *Han d'Islande*-jét összehasonlítjuk Sigrid Undset hasonló korban történő élettelen és vérbő regényeivel.)

A romantika hanyatlásával azután a történelmi regény termése is feltűnően apad. A realistákat már jelenük kérdései nyugtalanítják : a mindinkább homloktérbe lépő társadalmi és gazdasági gondolat. A 19. század végső évtizedeinek embere : ez a szemléletében anyagelvű, politikájában liberális optimista, megriad a hívő és nézeteiben halálosan szigorú középkortól. Ezért a históriánál szívesebben műveli a társadalomtudományt s a világ sorsának jobbrafordulását vegytani és műszaki sikerektől várja. Hangos hazafisága valójában nemzetköziséget leplez. S igazi prófétái, akiktől az ígélet földjét reméli : Darwin, Marx és Zola.

Egész váratlanul fordul a helyzet a világháború után.

Nem csupán az állami, társadalmi és gazdasági egységek bomlása, de a régi bálványok porbadólte is új tájékozódások felé kényszeríti az ájult emberiséget. Az a szabályos fejlődési ív, mellyel hajdan ábrándos órái kecsgették, 1914 és 1918 rengéseiben ijesztő cik-cakká rándul. Még szinte ön-maga sem tudja, anyagi léte vagy erkölcsi élete bukott-e súlyosabb válságba. Romokat takarít és építeni akar. De roppant munkájához honnan merítsen kitartást? S mialatt egyik szélsőségtől a másikig tántorog, nehéz megpróbáltatásaiban fájdalmas sóvárgással tekint vissza a multba, arra a korra, amelynek még volt hite. Hite, mely a nagy építésekhez a szívnek erőt, a léleknek pedig fanatizmust sugároz.

A háborúutáni idők e lelki szomjúsága nemcsak a pozitív vallásosság (neo-katolicizmus) renaissance-át idézi fel, hanem a historizmusét is: az «igazi» történettudományok újjáéledését. S ennek a meginduló nagy kutatómunkának a centrumát éppen a keresztény középkor problémája tölti ki. (Historia est magistra vitae s már nem csupán hívők és tévelygők keresik a mult irányító példáját, de a tagadók is. A kollektív gondolat hívei mohón bontogatják a középkor történelmének szálait s ámultan állnak az egy-antü és egy-célú egység építménye előtt: az ellesett titkot a maguk életberendezésében kívánnák hasznosítani...) Egészen új s kitűnő tudósnemzedék foglalkozik multunk e szakaszával s a «revideált» középkor szinte a szemünk láttára bontakozik ki igazi mivoltában és nagyságában.

Az általános históriai érdeklődés s a modern történettudomány új megvilágításai hamarosan életre hívják a szépirodalom különböző történelmi műfajait is. Regények, regényes korszépek és életrajzok tömege lepi el a könyvpiacot. Ám az írók nagyobbik része (s ez így van nálunk is) ma sem «immunis» még a romantikus életlátás kórjától. Természetesen, a nemesebb ízlés, a fejlettebb írói eszközök, vagy — szerencsés esetben — a szerző egyéni képességei megóvják az új történelmi regény java-termését az ósromantikusok nyers tulzásaitól. De a realisták «sachlich» fontoskodó pontosságán nevelődött mai regényíró époly szerelmes rajzolgatója a külsőségeknek, mint akár Walter Scott vagy Jósika Miklós. A történelmi regény ma is kitűnő alkalom a formák szinte barokkszerűen szabad és sokárnyalató stílusbravurjaira; hatástkeltő és hatástkereső eszközei majdnem kifogyhatatlan lehetőségűek. Mint írói «Gesammt-Kunstwerk» nemcsak festői (miniatúrtól a freskóig) effektusok kiváltására nyujt módot; ha úgy tetszik, itt líraivá lágyul s amott operafinálét szceniroz; nemcsak kincsesháza lehet a szerző gazdag filozófiai, vallástudományi vagy néprajzi ismereteinek: hanem irodalmi fémmjelzést adhat minden avult és bűnös rekvizitumnak, csapóajtónak, álarcnak, mérgezett törnek; sőt, tiszteletreméltó helyet biztosít a Grand Guignol borzalmainak is.

Van azonban egy atavisztikusan súlyos s egyelőre — úgy látszik — gyógyíthatatlan nyavalyája is a történelmi regények legtöbbszörének. Miért, hogy csaknem valamennyi történelmi regény királyokat, kancellárokat, fejedelmeket és bíborosokat szerepeltet főhősekül? Való-e, hogy a kor csak ezeknek a kimagaslóan «történelmi» figuráknak az arcán át tükröződhetik? Miért csak II. Lajos vagy Verbőczy. És miért mindig csak Teleki Mihály? Miért nem — egyszer — egy budai kiskereskedő vagy kolozsvári kézműves? Képzeljük el, hogy százötven év mulva egy új Galsworthy megírja napjaink történelmi regényét. Kérdés, kik legyenek meséjének hősei, hogy minden

bajunkat, hányattatásunkat, tévelygéseinket, kicsi, de óriási ügyeinket híven mutassák annak a nemzedéknek, amelyik ezekről — szerencséjére — már mítsem sejt. Semmiesetre sem egy angol vagy német paraszt; még kevésbé: holmi Angliába verődött s proletársorban sínylődő magyar mérnök. Hanem — talán — Delafield herceg és családja, aztán egy szépen névű királyi pecsétőr, három miniszter, két nagykövet s egy Londonban élő volt köztársasági elnök. Bizonyos, hogy ilyen receptből nem egy «új» Galsworthy; ellenkezőleg: valami igen-igen ódon Walter Scott-regény kerekednék majd elő.

Ilyen terjedelmesen azért foglalkoztunk az átlag-termésű történelmi regény fogyatékoságaival, hogy az igazán kiváló alkotása annál magasabbra emelkedjék. Sajnos, az utóbbiakban nem igen bővelkedik a világ irodalma. Hitünk szerint eddig mindössze két költő akadt, aki a középkor «elkét» egész mélységében és igazságában megértette. A francia Paul Claudel és a norvég Sigrid Undset. S most harmadikul a magyar Tormay Cecile sorakozik melléjük *Az ősi küldött* c. regényével. (Ez a szó: «harmadik» nem jelent egyben értékelést is. Csupán szükségképpen s — mondjuk — időbeli sorrendet.) A magyar költő magányos orom a nemzeti kultúrák Alpe-seiben; rokontalan hegycsúcs, mely pusztán alapjait veti a közös talajnak, homloka azonban a felhők világába réved. Valljuk, hogy *Az ősi küldött* megjelenése nem tisztán nemzeti irodalmunk évtizedek óta legnagyobb eseménye, de multhatatlan értékű nyeresége az egész emberiség szellemi életének is!

Mik azok a tulajdonságok, melyek azok a különös érdemek, miféle rendkívüli és kiemelő sajátosságokat mutat ez a könyv, hogy fennebb ilyen merésznek látszó megállapításokra bátorzkodtunk?

Az ismertető fél, hogy nem elég óvatos és avatott kézzel érinti a művet; hogy vigyázatlan ujjaiból szerteillan ez a csodálatos strukturájú költészet; hogy iparkodó «szó-ötvezeteinek» nincs elegendő súlya és igazi csengése; hogy nincs is már szó, melyet régesrég el nem koptatott valamilyen léha és «bizantin»-stílusú álkritikai irodalom.

Egyszerűség! Ez az egyetlen út, amelyen valamikép a költő közelébe férközhetünk.

Neki nincs szüksége azokra a széll-el-bélelt eszközökre, melyeket történelmi regényíróink nagy része (még a tehetségesebbje is) úton-útfélen segítségül hív. Nem szó bonyolult mesét, hogy érdekes legyen. Neki nem jelent a történelmi bélyeg felmentést és alkalmat, hogy a «Kriminalroman» és a ponyva idegizgató szenzációit átcsempéssze az irodalomba. A történelmi légkör megteremtésében nem fogadja el a kipróbált és kínálkozó módszert: a «történelem» figuráinak szerepeltetését. Nem épít kathedrálisokat, nem jelenetез «színpompás» felvonulásokat és vadászatokat. Nem bölcselkedik és nem politizál. Nem akar történészkedni és nem játszik kultúrhistorikust. Elutasít magától minden örökséget. Nem unokája a romantikusoknak, de nem tart rokonságot más egyéb «izmussal» vagy iskolával sem. Amit kapott, Istentől kapta. És úgy is adja tovább Isten ajándékát, tisztán, elrontatlanul. A legnemesebb tűzű ital ez, a legnemesebb művű kehelyben.

Mert a Teremtő különös ajándéka az a varázslatos szem, az a titokzatos erő és áldott képesség, mely beelát az idők tengerének örvényes mélységeibe. Látja multunk Atlantiszát, egész elsüllyedt életünket. De oly izgalmas és hökkentő közelségben, ahogyan te ablakodból térbeli szomszédod udvarába látsz. És hallja a harangszót, rég letarolt erdők zúgását, folyók partkövein a megtorpanó hullámok lomha ütemét. Emberek szavát: imát,

könyörgést, átkot. Tudója minden indulatnak, részese fájdalmuknak álmuknak, örömeiknek. Halott adatok és élettelen kövek nyílnak meg előtte, hogy feltárják a beljüket zárt életet. Hiszed-e, hogy emberfeletti hatalom kell ehhez? . . . Ha nem, próbáld meg követni egy kissé s nézz magadba : mi-féle képzetek rejtőznek benned azokról az időkről, amikor Magyarföldön IV. Béla a király s alig melegegtek meg új otthonukban őseink, máris barbár hordák pusztítása fenyegeti őket s ezt az istenáldotta birtokot! Mennyit mondanak el neked az adatok töredékes betűi, mit sejtet veled a krónikák szűkszávú dadogása arról a végletesen keresztény világról, amelyben itt-ott az ősi pogányság lázadó tüzei villóznak fel, két évszázaddal a szent király nagy nemzetkeresztelő munkája után? Jönnek-e néha a képzeletedbe képek, micsoda szörnyű rettegés ült itt a szíveken, mikor az apró házak felett a halál sötét angyala lebegett : a dögvész? Látod-e némelykor a régi magyar urak arcát, ezeket a fényből és árnyból kemény kézzel összerótt vonásokat : mennyi bűn és mennyi erény bújt meg mögöttük. A szikár és szent szerzeteseket, amint malmot hajtanak vagy pestises betegek útált vackára hajolnak, ajkukon vigasszal, szívükben szeretettel; voltak-e már látomásaid arról az isten-verte, isten-áldotta magyar népről, aki névtelen lappang nyolc-tíz évszázad setétjében : a jobbagyokról, hajósokról, fegyverhordozó szolgákról? Láttál-e komor udvarházakat, melyek nehéz falain bévül ősi szokásokat, nyers és kegyetlen erkölcsöket őriz a nagyúr irgalmatlan akarata s a halálig hű cseléd vigyázó szeme ; ódon monostorokat, az Egyház e szent és harcos erődeit, melyekből kereszties seregek tódulnak elő a bűn, a babona és a tudatlanság irtóhadjárataira ; égnek mutató tornyokat, honnét a hajnali harangszó konok, összeszorított ajkak helyett zengi a könyörgést : «Exurge Christe, adjuva nos . . .»

S hallottál-e a nemes lovagokról, az emberi törzsök e rég lehervadt, tiszta hajtásairól, akik az önzés, az önbíráskodás, a «bellum omnium» korában a becsület, a szánalom, a szolidaritás, az eszme zászlóhordozói ; akik életüket adják egy gondolatnak : lelkes virrasztói reménytelen éjszakáknak. S ők — egyedül csak ők — ápolgatják és mentetik át a lélek igaz értékeit e békétlen századokban.

Mert félelmetesen nehéz esztendőök viharzanak akkor Európá felett. Amerre széttekintesz, bomlás, pusztulás, újulás. Azok az elemek, amelyek korábban már majnem öröknek s dönthetetlennek látszó rendszerré kezdtek kristályosodni, a nagy Törvény parancsából elvesztik kohéziójukat. A hűbériség sajátos gúlaépítménye meginog. Ma már tudjuk, a társadalmi formák is csak addig élnek, amíg betöltik hivatásukat. Mert minden szisztéma keret csupán, melyet az élet szükségei képeznek. S e történelmi igazság törvényszerű voltára szinte élesen mutat az a tény, hogy egész Európában — Angliától Spanyolországig — pontosan egy időben veszi kezdetét a feudáliszmus széthullása. Megindul a harc a király és a főnemesség között. Ebben a küzdelemben köznemesség és városi polgárság az uralkodó mellé sorakozik s mire a viszály az oligarchia kiirtásával véget ér, a hűbériség is eltűnt örökre, hogy új alakulásnak adjon helyet : a szélesebb alapokon nyugvó fejedelmi abszolutizmus rendszerének.

Tormay Cecile sehohsem «magyarázza» művében ezt a meginduló történelmi folyamatot. Nála ez is a mese talajából fakad, egyszerűen és természetesen ; onnan az élet egész dús növényzete is, azé az «életé», melyet fennebb igyekeztünk vázolni, megsejteni, gyarló szavakkal. Úgy nő ez a mese, mint

egy végtelenül bonyolult, teljes, titkos valóságában eléggé soha fel nem fogható biológiai szervezet; egy fa, mely millió élő sejtegyységével «egyetlen» óriási organizmus, körülhatárolt és szétsugárzó életkomplexus, mely növekvésével, virágzásával önmagát magyarázza s ugyanakkor megvilágosító értelme az egyetemes élet örök kérdéseinek.

Minden a mese. A történet. Az ősi küldött nemcsak abszolút költészetet jelent, hanem abszolút epikát is. Nem regényes korrajz, nem felhígított kultúrhistoria vagy novellisztikus történelem. Regény.

Lássuk tehát, mit mond, hogyan emeli, viszi a költő felfedezett «új világnak» terhét, tulajdonképpen mi is ez a mese?

Ung lovag, miután megjárta és megúnta Párizst s vele az érseki iskola idegenségét, hazafelé indul. Nagy fáradalom és irtózatossan hosszú út volt az akkoriban. Tavasz volt, mikor Párizs kapujánál keletre fordította jó lova fejét, «Burgundiában pedig már arattak a népek, a rajnai tartományokban szüreteltek és a thüringiai erdőkben hullott a lomb, mikor arra járt. S különös népeket és különös országokat látott végtelen bolyongásaiban. Az útmenti fákon olykor akasztott emberek, olykor gyümölcsök lógtak. A várfalakra kitűzött karókon ázott kis madarak szárították a tollukat, vagy felnyársalt emberfejek száradtak a szélben s a szomszéd csapszékben tisztátalan asszonyemberekkel csak daloltak az utasok és vándorló legények. Másként ölték és másként vigadtak azok, mint otthon ő nála». Egy keresztútnál két vándorló baráttal találkozott, akik Magyarország felől jöttek s híreket tudtak a tatárok közeledtéről. Erre még jobban nekiiramodott. S a lépteit álmod s siettették. Álmod, melyekben Kinga jött hozzá, fehéren és törékenyen, mint az a magyarországi királyleány, akiről Thüringiában Wolffger úr mesélt volt neki egyszer, egy este . . . Pedig nincs miért gondoljon Kingára. Hiszen már rég a komárombeli Obor-fiúnak, Dersnek a felesége s ma is látja a fáklyás, lakodalmas menetet a Tisza partján . . . Azóta sokszor jó fel benne a gondolat: miért ez az egész csatangolás, mi célja ennek az útnak s magának az életnek. Azért csak ment. Ment és végül is megérkezett a honi földre. Első nyugovója egy monostorban került. Itt bizonyos magyar urak is éjszakáztak s hangos szöbeszédjük a tatárveszedelem eshetőségeit is méregette. Ej, nyugodtak meg aztán, a király híreszteli az egészséget, hogy ellenségeit megfélemlítse. S megegyeztek abban, egy dénárt, egy embert se a királynak, míg a főembereket meg nem erősíti úr atyja, Andorás király adományaiában». Csupa gyűlölet minden szavuk, ahogy az uralkodóról szólnak. A király elvette javaikat s behívta és odaajándékozta a kunoknak. «Csalárd ember a király . . .» E sértésre felszökik a fiatal Ung lovag. Rajong a fejedelemért s kész megvédeni a gyűlölködők ellenében. S már itt kitűnik, az eljövendő kemény harcban kik lesznek a király barátai és ellenségei. «A főemberektől különváltak a következő rendből valók. Akik az előbb csak szörnyedve a földre néztek, most egyszerre igazat adnak neki». A fenyegető harc egyelőre elcsitul: nem engedi a monostor falainak szentsége.

Másnap tovább lovagol. Egy útszéli csárdában szó üti meg a fülét. Jobban figyel, kérdezősködik és megtudja, hogy a komárombeli Ders, Kinga ura kisebb csetepatéban a kunok kardjától elesett. «A szeme lángot fogott . . . és már csak azt tudta, hogy Kinga szabad». Elbocsátja rögtön két emberét s maga egyenest Komáromnak veszi útját. Oda is ér, be is jut. Nem sejtí, amint átrugtat a kapun, maga is fogoly, mert a városban dögvész pusztít.

Végre megtalálja szerelmét.

Az elkövetkező «szerelmi» regény páratlan szépségét és költészetét megsejtenni vagy «körülírni» lehetetlen és reménytelen vállalkozás. Hiszen amivel eddig próbálkoztunk, az sem egyéb: meddő kísérlet. Lírai igazgyöngyök füzére ez a mű s ha lélekrajzainak, hangulatképeinek, leírásainak párbeszédeinek remekbe írott példáit elő akarnók sorolni, ez annyit jelentene, mint ide másolni az egész könyvet. S nem hisszük, akad még magyar írás, mely tragikus ősi pogányságunknak olyan szívbemarkolóan igaz és fenséges emléket állított volna, mint Tormay Cecile *Bíbor* a «bűbajos asszony» alakjában! S van a regénynek egy parányi epizódja, talán ha féllap terjedelmű az egész: mikor Ung vitéz rádöbben Kinga betegségére, a dögvészre s a keze rémült, akaratlan, védekező mozdulatával letörölni szeretné a csókját, az első-késő csókot: ez a felvillanó néma és szörnyű dráma, ez a lélekkel odalehelt írás-miniatúr önmagában is olyan művészi érték, amilyennel gazdagabb kultúrájú nemzetek irodalma is aligha bővelkedik. Nem túlzás, amit mondunk: ez a féllap bizonyos tekintetben egész könyvtárak gazdagságával fölért. A költészet csodálatos ereje nyilatkozik meg itten, amikor intuitív tömörségében egyetlen megtalált mozdulattal rávilágít önünk örök és fájdalmas kettősségére, amikor olyan mélységes lelki tárnákat tár fel, ahová a tudomány valóban csak könyvtárnyi elemzések árán érhet el. (Ha ezek a finomságok tudomány számára egyáltalán hozzáférhetők.)

S a sors, ez a rendíthetetlen titok, úgy rendelte, hogy Kinga mégse lehessen Ung vitézé. Hiába jött meg Ders gazdátlan paripája, hogy céltalan száguldásával ura halálát hírelje: az álmok szent asszonyát boldogsága küszöbén elragadja a pestis, a középkor e borzalmas istenostora. S Ung lovag most már magányosan úsztat át a folyón a *tulsó part* felé. Miért? Mi célja lehet még elesett, reményetörött életének?

«Amerre jársz, keresd a régi istent, mert csak ő menthet meg minket . . .»

Ezt tanácsolja, ezt a leküzdhetetlen parancsot égeti Ung vitéz lelkébe Bíbor, a pogány bűbajos. Ez a kimeríthetetlen lehetőség, ez az új, csalogató-íntegető cél vezet át a szent folyam hullámain s a titokzatos vízió, a csallóközi hatyú úszik aléló tekintete előtt s «Kinga rejtélyes régi mozdulatával» mutatja néki az utat.

¶ Aki új életet akar kezdeni, annak meg kell halnia előbb s Ung lovag is a halállal rokon öntudatlanság ködeibe omlik alá, miközben a folyó karjai lefektetik ájult testét a *tulsó parton*.

A tulsó parton.

¶¶ Ez a *tulsó part*, ahová valóban a halálból érkezik el (mert a halál városában Kingával együtt benne is meghalt valaki), új élet születését jelenti Ungnak. Ha eddig a maga életét, a maga egyéni tragédiáját élte és szenvedte végig, ezentúl egy egész tragikus nemzet gondjait kell hordoznia. Az apró egyéni örömök, az egyéni boldogság tökéletes összeomlása után csak ez az új és kiszélesedett cél adhat értelmet a további életnek. Másfelől pedig: a megváltók, a hőrosok, ha sorsukat nemzetükével akarják azonosítani, ki kell hogy vessenek életükből mindent, ami egyéni. S Ung lovag megérzi isteni küldetését és elindul azon a szenvedésekben gazdag úton, amelyen évezredek óta az emberiség megváltói haladnak. A kálvária felé.

S már ekkor a mohi pusztán kelet pogány, nomád népe, a tatár, szét-szórta a nyugatra szakadt s kereszténységben elpuhult magyarság hadait. Nagyuraink sok halálos bűne, örök torzsalkodása, a felkent király személye iránt való kicsinyes gyűlölködése most keservesen megbosszulta magát. A

tatár sereg immár ellenállás nélkül nyomulhat az ország belsejébe s a magyar földönfutó bujdosóvá válik saját hazájában. Ung lovagot csodálatos, szomorú látványban részesíti a sors: tanuja lesz annak, hogyan menekül az őserdők mélyén parányi kíséretével a legmegpróbáltabb fejedelem, a magyar király. S ez a megrendítő, valószínűtlen «látomás» roppant erőt önt életből elkívánkozó testébe. Még egyszer összeszedi és visszafordítja a rohanó hadak maradványait s szétveri a tatárok üldöző csapatát: csakhogy a király utat és időt nyerjen! De mit segít ez már a felbomló országon! A harcban maga is súlyosan megsebesül. S nemcsak a teste, a lelke is vérzik. Ez a nemzet elvész, el kell vesznie, mert az új idegen hit megölte régi harci erényeit. S nem is lesz itt addig feltámadás, amíg... hogyan is mondta Bíbor, a bűbájos?

«... keresd a régi istent, mert csak ő menthet meg minket!»

Igen, a régi istent kell megkeresnie. Azokat a magyarokat, akiknek a szívében a régi erények, az ősi titkok, az elfelejtett imák élnek.

És megindul a rejtett nyomokon. Töredékes emlékek, erdők mélyén megbújt szegénylegények, mult időkből itt felejtődött aggok különös jelentésű szavai igazítják útba az utolsó táltos, a nagy Ugur felé. S ezen a zarándokúton nincs pihenés, nincs tetet-lelket tüzelő öröm, csak örök hajszoltság és megváltói szenvedések. Megbújhatna a sziklavárban, védetten az országos vihartól, új szerelemmel hegesztve a régi sebeit: de ő nem vesztegelhet. Mennie kell az elhivatottság útján, komolyan-komorán, egy egész nemzet bűnéért, könnyelműségéért vezekelve. Ám hiába emeli fel szavát. A megtévedt nép szívesebben hisz a hamis megváltóknak s a tatárok elől erdőkbe, sziklabarlangokba, mocsarak közé menekült lakosság gúnnyal dobálja meg, amikor óva inti a visszatéréstől. A szerencsétlenül végződött mohi csatában ugyanis a király pecsétje az ellenség kezébe került s ezt arra használják a tatárok, hogy a szerteszéledt népet falvaikba visszacsalogassák. Ung vitéz süket füleknek bizonykodik. S megindul a bizakodó áradat: nyomorult, vesztébe rohanó nép. S mire észbe kapna: késő. A sajától futamodó hadakat a pesti rév országútján érték utol a tatárok s nem maradt belőlük egyéb: dögező madarak roppant lakomája. Egyetlen temető az egész ország. Nincs egy ép falu, egy megkímélt úri udvar. Ung most már Kolontót szeretné látni mindenáron! A kedves öreg falakat, melyek közül valaha — gyerekefjével — a nagyvilágnak nekivágott. Szeretne bepillantani az anyai szemekbe, szeretné elmosni ezzel az édes tekintettel mindazt a szörnyűséget, ami álmait bolygatja, azután — tisztult szívvel indulni útja betöltésére. Nem kíséri más, csupán hű csatlósa s egy-két ragaszkodó vitéz. Később őket is elhagyja, hogy csak minél hamarabb érje be célját. De minden lépését halál fenyegeti: portyázó tatár járőrök. Isteni csoda védi a kunok bosszújától is, akik — fejedelmük legyilkolása óta — a tatárok szövetségesei. Mire a kolontói határba ér, az emberfeletti gyötrelmek és izgalmak egészen elcsigázzák szívós fiatal testét, csak a lelke töretlen. Pedig már az ősi udvart is csupán üszkös romok jelzik, a mongol hordák itt is elvégezték barbár munkájukat. Egy teremtett lélek nincs a környéken s mikor bealkonyul, a magáramaradt szomorú vitéz emlékezetében feldereng a vén pásztor ígérete: ha valamikor szüksége lesz rá, szólaltassa meg a régi kürtöt s ő menten ott terem hűséges cselédeivel. És valóban: a kürt szavára megelevenülnek a halott nádasok. Az öreg pásztor megérti kisére hívójelét. Mert mind ott vannak ők, a nádasok között, akiket a vérengző ázsiai erőszak az ősi udvarból kiűzött. A fiatal kolontói földesúr szemlét tart elrejtőzött hívein s erősen

mehagyja, hogy semmiféle csalogatásra, királyi pecsétre elő ne merészkedjenek. Aztán meglátogatja édes «asszonyanyja» sírját: akinek nem adatott meg, hogy külszágba küldött fiát az életben viszontláthassa. Aztán útnak indul, hogy küldetését betöltse.

A cél, melyet el kell érnie, a «nagy Ugur» titokzatos vára. Ott él az utolsó táltos, ott virrasztanak a pogány ősök maradványai, a régi hit tudói és a régi erények örökösei. Azt hiszi, hogy az ellenséget másként elűzni nem bírjuk, csak a régi hittel, régi erővel, régi bátorsággal.

Ung lovagkalandok, fáradoalmak és életveszedelmek közepette vergődik át a mongolok által megszállott területen, túl a Dunán pedig az örökéber és gyanakvó egyházi hatóságok előtt kell rejtegetnie utazása célját. Az Ugur név olyan félelmetes, hogy vezetőt is alig tud kapni. Mire a várat koszoruzó őserdőbe ér, teljesen magára marad. A leszakadó este rémületet gerjeszt s így valósággal megkönnyebbül, mikor a vár cirkáló előőrsei «foglyul ejtik». Mert eleinte fogolyként kezeli ez a hitetlenkedő, gögös, furcsa várnép. S ez — végre is — nem csoda. Az egyház — az államhatalom — irtóhadjáratot folytat ellenük s ez a hagyományokban megrögzött, maroknyi, szívós embersziget minden idegenben kémet, ellenséget lát. S mivel már többízben s keservesen kellett csalódnok, roppant idegenkedőn fogadják a vendéglovag fogadkozásait. Vigyáznak és óvakodnak, de egész — mondhatni — tébolyultan megfeszített hagyomány-örzésük tragikusan hiábavaló. Az őspogány szigetecske, ez a parányi magyar Tibet, mindegyre olvad, hasonlóan azokhoz a jéghegyekhez, melyek a sarkvilág jégtömegeiből letöredezve Dél melegvizű tengereibe tévednek s a sorsuk lassú, biztos pusztulás. Hiába vetik oda vadaknak a közjük került keresztény rabszolgát, hiába szúrják át nyárrsal azt a torkot, mely Jézus nevét lehelte, hiába, ha egyszer Csen, az utolsó táltos utolsó leánysarjadéka keresztény harangok zümmögését várja és szívja fel a lelkébe s ha külsőleg még pogány is, a szívében már keresztény: mert a vágy is keresztel, nemcsak a víz. Magának Ugurnak nincsenek már fi-utódai, akikre örökül hagyhatná az ősi titkokat. A fiakat egyszer véres kalandban utolsó szálíg leöldösték az egyház fegyveresei s e csalafinta harcnak kis híján az öreg táltos is áldozatul esett. Az alvezér, Aracs, keseredett ember: csak az ital enyhítheti fájdalmát, tépelődéseit. Gyanakvó és bizalmatlan, mint minden nomád-ivadék. Ungnak mégis sikerül kegyeibe férkőznie s barátsága jeléül elvezeti a várnép éjszakai áldozat-tevéséhez. Ezen az istentiszteleten maga Ur Ugur is megjelenik. Ung vitéz felhasználja a kedvező alkalmat s vakmerően a szent aggastyán lábai elé borul. Elpanaszolja az ország s a király hadainak szörnyű pusztulását s kéri, jönné a régi Isten erejével a meggyötört haza segítségére. Ugur meg is hallgatja kegyesen a feltörő panaszt, de . . . segíteni? S ha az eposz eddig is tragikus elemekből épült egy nép és egy ember sorsának fájdalmas költeményévé, itt, a végső ponton, a megoldás előtt, még döbbenetesebbé válik. Mert nem földi erők s emberi akaratok formálják és irányítják itt a végzetet: az istenség lebirhatatlan hatalma az, mely átdübörög az életen s kozmikus lehellet borzongat végig arcunkon és lelkünkön. Ezzel a világotgyűrő hatalommal szemben hiábavaló a mi lángolásunk és lázadásunk! Ugur nem halt meg abban a harcban, mely elvette fiait. De — talán még a testi halálánál is súlyosabb — szerencsétlenség érte. Megnémult. S most már nincs mód, nincs semmiféle eszköz, hogy tudását, hitét, gondolatait másokkal közölje. Uram, végtelen a te hatalmad! Az utolsó táltos, mint egy bezárt, megfejt-hetetlen könyv, a dolgok rendje szerint való pusztulással az idők avarjába

temeti majd az ősvallás titkait s engedelmesen helyet ad Jézusnak, aki ellen magányos életével olyan makacsul és olyan hiába lázadt . . .

S ezzel, íme, Ung vitézzel együtt, elérkeztünk volna a *túlso part* végére.

Előttünk fekszik a nagy trilogia első két része. Tömegnek sem csekélység a maga közel félezer lapjával: nálunk, ahol túlsok a ravaszul szedett ösztövré regényke, voltaképp felhígított, bőfecségésű novellák. De — hiszen ezt tulajdonképpen fölösleges is hangsúlyoznunk — a nagy jelzöt nem a lap-számmal szokás kiérdemelni. És mégis . . . Ha e «filléres» kor az általános válságszínvonalhoz alkalmazkodóan filléres irodalmat is termelt, a világ vezetőszellemei ma sem riadnak — és nem is riadhatnak vissza a szélesebb koncepcióktól.

Amit még e műről összefoglalóan meg kell jegyeznünk, arra éppen ez a filléres, antispirituális, sőt irodalomellenes kor kényszerít. Más, mélyebb műveltségű, irodalmibb öntudatú időkben e megjegyzések egészen maguktól értetődők lennének. Így például *Az ősi küldött* születésének egyetemes nemzeti jelentősége . . . A megjelenés irodalomtörténeti fontossága a szélesebb közönség körében is elég hamar jut megnyugtató hitelhez. De élet és tudomány — látszólag — igen távoleső partok s a hidakra, melyek folytonosan átívelnek közöttük, sokan sohase lépnek.

Korunk szelleme nagy általánosságban az utilitárizmusra hajló. Ám ha teljességgel magunkévá is tesszük ezt az álláspontot, közömbösnek vallhatjuk-e azt a tényt, hogy a magyar géniusz másfél évtizeddel az ország durva megcsonkítása után olyan remekművet alkot, mint *Az ősi küldött*? Hiszen azok, akik a magyar birodalom testét szétvagdalták, e tettükkel abbeli meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy a magyar szellemiség — ha apróbb államocská alkotására nem is, de tágabb, velük egyenrangú — úgynevezett európai birodalmi politika vezetésére képtelen. Nem tőlünk ered ugyan az irodalom színpéből a népek lelkiségének vagy kultúrájának megállapítása, de nyugodtan kérdezhetjük, nem sorozná-e szíves-örömet akármelyik nagy nyugateurópai nemzet *Az ősi küldött*-et a maga szellemi kincsei közé? S másrészt ugyancsak fel kell tennünk a kérdést: hol az a remekmű, melyet az úgynevezett «utóállamok» irodalma a világ elé tárhat s amely értékben *Az ősi küldött*-tel egy polcra helyezhető?

Ez a politikai szempont azonban csak egyik része a könyv egyetemes nemzeti jelentőségének.

Amit nekünk mond, amire bennünket tanít és ahogyan elmondja a maga tanítását: ez *Az ősi küldött* igazi jelentősége. A küldetése.

Húsz esztendeje innen-onnan, hogy valamikor Ázsiából ideszakadt nép megint élet-halálharcot kell vívni a talpalattnyi helyünkért. E nehéz húsz esztendőben sokszor voltak komor óráink: a magunkbaszállás, a kétség és az öneszmélés órái. Faji öntudatunk, az irodalom, nem egyszer megpróbálkozott, hogy multunkba világítva utat mutasson és célt vetítsen elénk. Ezek az az irodalmi kísérletek javarészt — kísérletek maradtak. Tehetséges vagy kevésbé tehetséges alkotások. E számtalan muló kísérlet után végre olyan műhöz értünk, melyet az örökkévalóság bélyege fémjelez.

Az ősi küldött azok közé a ritkán szerencsés alkotások közé tartozik, melyekben fenkölt gondolat a legnemesebb formával találkozik. Ám ez a vezetőgondolat sehol sem magyarázza önmagát, hanem mindig és mindenütt a mesében oldódik fel. A költő csak mesél. Nem kell mondanunk, hogy ez a legnehezebb és legtisztább művészet! Itt csak a mese él önmagáért, de aho-

gyan ez a kristálytisztaságú patak tovagördül, öröm és szomorúság, bánat és fájdalom, az egész élet képe visszatükröződik a tükörben. S emberek sokasága, arcok végtelenje pillant ebbe a tükörbe, csupa egyéni vonással: nincs kettő, amelyik ne különbözne egymástól s nincs egyetlen egy sem, amelyik a maga jelentéktelenségében elmosódó lenne!

De nemcsak az egyre szélesedő gondolat oldódik fel a mesében, hanem a költő gazdag tudása is: ez a hallatlanul bő és tökéletes ismerete kornak, szokásoknak, embereknek!

Külön tanulmány illetné a mű nyelvét, helyesebben: muzsikáját! Üsd fel bárhol a könyvet, elandalít, elbűvöl mondatainak édes ritmusa. És ez a ritmus nem tűr el semmi feleslegeset, semmi henye szót és nem fárad el soha! Végigringat a könyvön s valami nagyon jó, nagyon tiszta magasságba zsongat...

Az ősi küldött «reprezentáns» alkotás, a magyar nemzeti génusz hajtása!

Szakáts László.

JUHÁSZ GYULA VERSE:

MIKES.

*Erdélyt siratta és az égre gondolt,
Nyájas panaszt, jámbor vigaszt koholt,
Nagy fejedelme már régen halott volt
És gúnyája és kedve is kopott.*

*Mint rege rémlett már a tünt dicsőség,
Kuruc harcok rézdobja hallgatott,
Tárogatóknak fája eltörött rég,
Rög és virág lett a sok hős halott!*

*Ő irt magának éjnek évadán,
Gubbasztott hiven csöndes bánatán,
A mulandóság ült szemben vele.*

*S míg egyre-másra gyült a levele,
Erdélyt siratta és az égre gondolt,
A halottak közt maga is halott volt.*

AZ ÁRVA KASTÉLY.

EZERKILENCZÁTTIZENNYOLC november ötödikét irtak, amikor Cserey Gáspár hintaja kifordult a pribóci udvarház kapuján. Sűrű, szitáló eső permetezett, ködfátyolt dobott az útmenti rengeteg hársakra s a kapubálvány faragott kövein vékony erecskében folydogált le a csatakká olvadt rögre. Zsúptetős házacskák, ki s bedőlt léckerítések között haladt a hintó, az udvarokon nagykarimás kalapú férfiak és kékréklis asszonyok ácsorogtak, báméskodtak, gyorsan pergő szavak folytak az ajkukról s valami furcsa fény villódzott a szemükben, amint a távozó után néztek.

Cserey Gáspár egyenes gerinccel ült a bőrpárnás ülésen. Pillája sem rebbent, mintha ércebe öntötték volna. Ült mereven és szörnyű méltósággal, mint valami pogány nagyúr szélszántotta puszták libbenő sátrában . . .

A kocsi felkapaszkodott a malomszéli kaptatón, egyre távolodott, pici fekete pontocskává zsugorodott, aztán végkép beleveszett a leszálló alkony palástjába.

* * *

A pribóci kastély tölgyfakapujára aznap este keresztvasat fektetett Hlavec Misa éjjeli őr. Lakatot akasztott a karvastag pántra, duplán ráfordította a kulcsot. Majd szemrehúzott süveggel elballagott az istállók felé.

Az árva kastély tetőgerendájában szű percegett alig hallható nessel. Valamelyik almárium mélyén papírköteg zörrent, egér rágcsált a legfelső polcon. Bársonytestű éjjeli lepke vergődött egyik rácsos ablak tábláján, egyet-kettőt koppant, azután elsurrant a kerekeskút felé. Nem hallotta senki sem a szűpercegést, sem az egérezőrejt, sem a lepke koppanását.

Nem látta, nem hallotta senki azt sem, amikor odabenn az árva kastély ablakzugában megroppant Cserey Gáspár karosszéke. Vén volt a karosszék, ráncos, kopottbőrű, mint az aggastyán arca. Egyik lábára sántikált és panaszos hangon sirtak rügoi, amikor súlyos testek ereszkedtek belé. A karosszék lábánál számolyka gubbasztott, kicsi, négyszögletes számolyka, hajszálfinom keresztöltéssel rózsza volt belé hímezve.

Kis vártatva megszólalt a karosszék, nyekergős öregemberhangon :

— Elment a gazda és nem jön többé vissza. Tudom, mert tegnap este megsimogatott és odafektette fejét a vállamra. Ölbe vettem, álomba ringattam és meséltem neki.

A számolyka közelebb húzódott a karosszék sánta lábához.

— Mit meséltél a gazdának? Mondd el nékem is, szeretem a mesét.

— Elmeséltem Árgirus királyfi meg a hét törpe kalandját. Szórol-szóra elmondtam, jól emlékszem reá, mert valamikor sokat hallgattam. A gazda egészen kicsi fiú volt akkor és az anyja minden áldott este belekuperodott az ölembe, mesélt neki. Tündérszép asszony volt, törekeny, mint a nádszál, a hangja ezüstsavú csengetyű.

— Emlékszem reá — csacsogott a számolyka — piskótalába volt, szerettem, ha rajtam pihent a cipőcskéje, könnyű teher volt, akár a madárpíhe.

— Úgy-úgy — bólogatott a karosszék — ma is emlékszem a percre, amikor a habtestű asszonyka először simult belém. Hófehér ruhát viselt, csipkés vállkendőt, amint Tamás úr föléje hajolt. Felhőske — súgta az ura — olyan vagy, akár az égen úszkáló báránylehőske — s óvatosan kapta fel, emelte magasra, gyönyörködött benne. Kacagott, csicsergett az asszonyka és kacagtam én is, kuncogtam, nevettem, hogy beléropant fájós derekam, kisimult ráncos képem, mert hej, vén legény voltam már akkor is.

— Vén-e — mordult meg a sarokban a búbos kályha — gyerek vagy te hozzám, bohó gyerek. Ide nézzetek — tárta fel cifrázott vasajtócskáját — mennyi forróság emésztette bensőmet, itt parázlott el a lohinai tölgyes százgyűrűs fája, itt zizegett a kertvégi topolya gerince, emlékeztek reá, villám sujtotta Tamás úr temetése napján. Sihedergallyacsok, tömör hasábfák, mind-mind belém temetkeztek. Szikrázó, fénycsóvás temetést rendeztem nekik, zuhogott, dühögött bennem a tűz, megremegett belé minden tagom, átforrósodtam és áradt, egyre áradt belőlem a meleg. Hanem a legszebb mégis az volt . . .

— Mondd hát, mi volt a legszebb? — duruzsoltak a bútorok körben, a karcsúlábú székek, a homályos tükörszem a falon, porcellánfigurák a polcokon.

— A legszebb az volt, amikor Szilveszter napján ólmot öntöttek a paraszamon. Emlékszem, réges-régen volt, Cserey Julianna hajolt az ólmos kanál fölé mátkájával. Sürgött-forgolódott, egyszer csak pici ezüstszív csillant a kezében. — Ládd-e, szívet öntöttünk — nevetett a férfi és magához húzta a leányt. — Adj egy csókot — súgta és tüzelt az arca, lobogott — nem látja senkisémet. — Nem látta senki, csak én egymagam. Bohó gyerekek — motyogtam magamban és hamuköntöst dobtam tűzszememre. Alomjáró, délibáblató gyerekek — mondom most is. Örök szerelem — mondogatjátok, hej jobban tudja azt a vén legény, hogy nincsen örök tűz, örök szerelem. Cserey Julianna, szépséges leányzó, emlékszel-e még arra a csókra? Elfelelted, úgy-e? Kilobbant a láng, volt, nincs. Nem él, már csak mesélni lehet róla . . .

A sarokban lassan ingani kezdett a Csereyek ócska, faragott bölcsője.

— Nem igaz — muzsikált a bölcső boldogságos édesanyahangja — nem igaz, hogy elmúlik a csók. Élet fakad belőle, tudom. Száz éve innen-onnan, hogy csókból fogant életet ringatok, sok kis Cserey-csemetét, szőkét, barnát, véznát és izmostagút. Mit tudjátok ti, vén, időmarta portétkák, micsodás az élet forrás, amikor szökellve, játékosan vág neki útjának. Láttatok-e első mosolyt, első eszméletet, láttatok-e karocskákat napsugár után kapni, glóriás anyákat bölcső fölé hajolni? Én láttam és hiszek az örökkévalóságban.

A búbos kályha gúnyosan pislantott a bölcső felé.

— És hová lett az első mosoly, az első eszmélet? Búvá torzult és sóhajj fáku. Elmúlt, csak mesélni lehet immár róla. Mesélni . . . Szép a mese, szeretem a mesét, mert igazabb, több a valóságnál. Mindenkit, aki mellém telepedett, biztattam, hogy meséljen, tündérekről, manókról és királyfiakról suttoztam nekik. Azért teremnek a világ legszebb regéi kályhatűz mellett.

A falon megzörrent a fegyvertartó.

— Mese csak mese — kiáltott Cserey Bálint brigadéros uram fringijája — én vagyok a valóság. Én, a fegyver. Acél a testem, kemény, hajlós acél. Addig volt jó világ, míg engem forgattak a Csereyek. Tegnap este kézbe vett Gáspár úr, sokáig nézegetett. Beszélt hozzám és én feleltem neki. Öreg pajtás — mondotta a gazda — sutba kerülünk, elbántak velünk. Jó cimbora voltál, hűséges öreg cimbora. Megkopott a pengéd, mint a vén kutya szőre, mégis

meg vagy egészbe, egy darabban. — Megvagyok — feleltem — itt vagyok, fogjál csak marokra, gazdám, úgy-úgy . . . egyek vagyunk mi ketten. Marokra fogott a gazda, megcirogatott, aztán ráhajtotta fejét a pengémre. Tüzelt a homloka, éreztem a forró vért szökellni ereiben. Megnedvesedett a szeme, egy csöppecske ide hullott a markolatomra. Elkáromkodta magát . . . aztán visszatett nagyon csendesén, nagyon óvatosan a helyemre.

Hallgattak a bútorok, hallgatott a búbos kályha. Aztán csak felsírt újra egy hang.

— Éntőlem búcsúzott mégis legnehezebben. Tőlem, a görcsös meggyafotjától. Velem járt ki a határba, belekóstoltam a pribóci jószág minden rögébe. Kettecskén poroszkáltunk hajnaltól estig kukoricásban, omlós barázdák hátán, kaptattunk fel a hegyekbe, kanyargós, sziklás ösvényen. Reám támaszkodott a gazda, amikor a földjét nézte. Óriás fák alatt álldogáltunk, zúgott, orgonázott felettünk az erdő, aztán elcsitult egészen, hallgatott és vadgalamb szólalt meg a csöndben. Tarlókon jártunk alkonyattájt, valahol messze pásztortűz villant. Nyúl ágaskodott a barázdában, fülelt, kétlábra állt, elkarikázott a lucernás felé. Százfélét láttunk és száz húr rezdült meg rá a gazda lelkében.

Csönd borult a szobára és nagy csöndességben felzendült a zongora húrja. Ormotlan jószág volt, itt-ott rozsdá marta bordáit.

— Csitt — suttogta — csitt, csak csendesén, ide figyeljete. A szívét, azt ide temette a gazda. Ide hozta, ha fájt, ide hozta, ha vigadott. Nóta lett belőle. Ezer év terhétől szürke gondfelhő, hetyke virtus és égő szerelem: magyar nóta.

Sóhajtott a zongora s a tárgyak lélekzetfojtva figyeltek. Hallották azt, amit élők nem hallanak. Nóta kelt a húrokon, először halkán, aztán hajrá, nekikeseredve, betöltve minden zugot. A Csereyek nótába temetett szíve muzsikált.

A polcon megcsörrentek rá a cinkupák, mint harci paripa a trombitaszóra.

— Sohse halunk meg — kurjantott Balázs úr kedvenc pohara s táncosan koccant össze párjával.

— Szép kor volt, gyerekek — mélázott lehiggadva — a dáridók, toros lakomák kora. Szép volt valamikor, amikor még nyársonsült pecsenye, kürtös kalács, levelensült járta. Én még emlékszem rá. Cserey Balázs híres gavallér volt a gazdám, jó cimborák voltunk, akkor kerekedett igazán csak kedve, amikor marokra foghatott. Úgy ment a másvilágra is, hogy görcsbe szorult rajtam az ökle, mert hirtelen roppant össze, poharazás közben, mint a villám-sujtotta fa.

Homályos tükröcske csillant a homályban, aranyozott rámban hunyorgott a szeme.

— Hadd meséljek én is — esengett — ó, hiszen napestig tudnék beszélni. Mennyi arcot láttam, itt örvénylenek bennem mind, valamennyien, kavarognak, gyűrűznek, hullámsznak krinolinós dámák, ébenpálcás gavallérok, dolmányos öregek és simabőrű lánykák. Forró vér csörgedezett bennük, csillogott a szemük, kacagtak és sírtak, amikor láttam őket. Hadd lám, szép vagyok-e? — mondotta Cserey Péterné, világszép asszony, amikor belém nézett. — Szép vagy — feleltem — olyan szép, hogy beléfacsarodik a férfinép szíve. — Hadd lám, meddig bírjuk még — kérdezte Ferenc úr egy héttel a temetése előtt. Sárga volt az arca, hamvadt a szeme és én nem mertem

felelni neki. Jöttek sorba mind, jöttek látni magukat. Azt hitték, önmagukat látják, pedig árnyak tükröződtek csak egy ócska tükörlapon. Szerettem volna az arcukba nevetni, fintort vágni, aztán csak hagytam őket. Hadd játszadozzanak, balga gyerekek . . .

A szobában derengeni kezdett, kinn, az árva kastély dupla tetején halvány fényköntösben csillant a szélkakas.

Hajnalodott. S íme, visszhangos kiáltás szakadt fel a ház fundamentumából.

— Alapkö vagyok, kezdet, amire építettek. Én tartom e ház pilléreit, rajtam nyugszanak boltívei, földindulás mozdíthat ki csak helyemből. Az én mesém a legszebb, a legcsodálatosabb. Pusztai föld volt itt, ahová letettek, ácsok, kőművesek, kubikusok sűrögtek-forogtak körültem álló esztendeig. Döngött a kalapács, siklott a vakolókanál, terméskötőmbökök gördültek, míg nem felrakták az utolsó zszindelyt tetőgerendámra. — Készen van — jelentette Feledi Gáspár kassai építőmester Cserey Ádám úrnak — készen áll a ház. — S büszkén siklott fel pillantása széles homlokomra. — Nincs készen — mosolygott csendesén a nagyúr — sohasem lesz készen. — Hogyan, uram — riadt fel a mester — hiszen felraktuk immár az utolsó szemecske vakolatot, vajjon mi híja még? — Ádám úrnak felcsillant a szeme, Feledi Gáspár vállára tette kezét. — Nyugodjék, mester uram — mondotta — kegyelmed megtette becsülettel azt, amit gyarló emberkéz tehet. Elvégezte a fundamentumvetést, falhúzást, megfaragta a tetőgerendákat. Most kezd az Úristen építeni. Épít, mester uram, embersorsokból épít élő házat. Ezért nem lesz készen sohasem.

Elnémult a kövek és bútorok suttogása. A láthatár peremén felbukkant a nap korongja s szikrázó fényben csikordult a rézkakas.

A tetőgerendában percegő szű elhallgatott, az almárium mélyén lakmározó egér megbújt valamelyik vaskos foliáns mögött, a kerekeskút lánc megcsillant s az éjjeli pille odalapult mohaprémes zszindelytetőzete alá. Nem látta, nem hallotta senki, egyiket sem.

* * *

Hlavec Misa éjjeli őr másnap reggel lekapcsolta a kapu keresztvasát, bevezette a kastély új gazdáját. Karvajképű cingár emberke volt, nádpálcát forgatott az ujjai között.

A nádpálcával megkocogtatta a polcokon sorakozó li-lomot, belebökött a karosszék támlájába, azután azt mondotta :

— Silány holmi, bár akad közte néhány értékes darab. Kezdjük tehát a leltározást.

Hosszú lajstromot írtak, amely szerint Cserey Gáspár minden ingósága új gazda kezére kerül. Aláírták, hivatalos pecsétet is ütöttek reá.

Nem tudták, ám egyszer meg fogják tudni, hogy a szerződés semmis. Érvénytelen. Apellál az árva kastély. A sánta karosszék, a zsámolyka, a cinkupa, a görcsös meggyfabot. Az árva kastély volt és marad a Cserey nemzetségé, míg csak fundamentumának utolsó követ porrá nem zúzza az idő.

C. Szemere Klára.

NÓTÁS SZABÓ PÁL VERSEI.

Közlő: Számadó Ernő.

Nótás Szabó Pál, írás- és olvasástudatlan parasztköltő, élt a múlt század végén Csongrád vármegyében, Hódmezővásárhelyen. Dalait írástudó barátai, köztük legtöbbet Hézsó Pál és Kenéz-Hódy Pál jegyezték fel. A századvégi népies költészet jórészt az ő dalaiból táplálkozott. Nótáit mint népdalokat szerte az egész országban dalolják még ma is (Édesanyám is volt nékem . . . stb.) anélkül, hogy a szerzőt ismernék. Nótás Szabó Pál az ó-paraszt dalköltészet törvényeinek és szimbólumkincsének Petőfi óta legalaposabb ismerője és továbbteremtője. volt. Verseinek egy nagyobb gyűjteményével — a hagyomány szerint — a szürös költő saját kívánságára koporsópárnáját tömték meg forgács helyett és vele együtt temették el. Sírhintáját azóta elszántották és most jó magyarbúza terem Nótás Szabó Pál szíve felett a vásárhelyi Kincses-temetőn. A betyárokkal cimboráló, csárdatöltelék parasztszeni, mint névnapköszöntő futóbolond, mint országút vadja fordult be 1869 kora kikeletjén a hóvirágsarjas, csatakos árokba. Az istálló zugában haldokolva, verses szóval imígyen rendelkezett a körülötte verődő béreseknek :

Keresztet majd ne tegyetek,
Viseltem úgy is eleget
Életemben.

MEG KELL A BÚZÁNAK ÉRNI...

*Meg kell a búzának érni,
Ha minden nap jó szél éri.
Meg kell a színek hasadni,
Ha minden nap bánat éri.*

*Le van a búza aratva,
Keresztekbe is van rakva,
Ahány szem van egy kereszben,
Annyiszor vagy az eszemben.*

*Meghalok én nemsokára,
Piros pünkösöd hajnalára,
Koporsóm se legyen másból,
Csupa pünkösdi rózsából.*

AZ ÉN SZIVEM...

*Az én szívem egy fekete koporsó,
Benne fekszik reményem, az utolsó,
Ami szép volt el van zárva előlem,
Én Istenem, ugyan mi lesz belőlem!*

*Jaj de nehéz a szerelmet titkolni,
Tövis közül az ibolyát kiszedni,
Kiszedném, de megszúrja a kezemet,
Kit szertek az az enyém nem lehet!*

*A bánatom panaszkodni nem merem,
E világon nincs egy igaz emberem,
Lepanaszoló, én a Földistennek,
Hogy fordítsa jobbra az életemet!*

AZ ANYÁMAT ARRA KÉRTEM...

Az anyámat arra kértem,
Egy pár jó szót szóljon értem,
Juliskámnak az apjánál,
A rátarti nagy gazdánál...

Nem lesz az én sírom messze,
Még sem lesz, ki felkeresse,
Nem lesz annak járó útja,
Hulló levél beborítja...

ERDŐ, ERDŐ...

Erdő, erdő de magas vagy,
Tőlem kedves, de messze vagy,
Ha az erdőt levághatnám,
A rózsámat megláthatnám.

Erdő nincsen zöld ág nélkül,
Mező sincsen virág nélkül,
Az én szívem sincs baj nélkül,
Mert távol van kedvesétől.

Azért erdő, hogy zöldeljen,
Azért vihar, hogy tördeljen,
Azért a szív, hogy szeressen,
Bánatában megrepedjen.

TÖKÉS KANÁSZ NÓTÁJA.

Kis perjét hajt a Nagysziget partja,
Legeltetek, ahol kedvem tartja,
A Nagyító előttem nem nagy árok,
Galambomhoz mindig haza járok.

Ha végig mék a réten, a sáson,
Vadludat is találok tojáson,
Ha tiszta lesz tarisznyámba szedem,
Abból lesz nagypénteki ebédem.

Madaram sincs nékem kalitkában,
Mégis gyönyörködöm a szavában,
Ki fekszem a gyepre, rajtam a szür,
Már hajnalban felkölt engem a fűrj.

Hogyha nézem az üdő elejét,
Beütöm a sövegem tetejét,
Onnan nézem az üdőt alóla,
Még a jég is visszapattog róla.

Még azt mondják, hogy nincs asztalszékem,
A bárónak sincs külömb mint nékem,
Ha megfőzöm bográcsos ebédem,
Körül üli azt az én cselédem...

SZEKFÜ GYULA TÖRTÉNETIRÁSA.

HÓMAN BÁLINT és Szekfü Gyula *Magyar Történet*-ének az Egyetemi nyomda kiadásában nemrég megjelent III. kötete — nagyobb részét Hóman írta, a magyar renaissance korát Szekfü keltette életre — újabb benyomásokkal gazdagítja annak a képnek megértését, melynek színeit, arányait és körvonalait a nemzeti történetírásunk minden eddigi értékét, régi és modern eredményeit betetőző nagy mű már eddig is maradandó, nem egyszer örök vonásokkal véste tudatunkba. A kései középkor és a korai renaissance idejét tárgyalja ez az eddigiekhez mindenben méltó kötet s jól illeszkedik abba a sorba, honnan a honfoglalás, az első keresztény századok mély varázsa s a magyar lovagkor távoli fénye után eddig még nem volt, mi átvezessen Hóman messzi távlataiból a Mohács utáni időszakok szomorú képeihez, melyeknek tragikus föntségű színeiben, a színezés mélységében és finomságában Szekfü nemzeti létünk egész problematikáját fölvonultatja. Most a kései középkor bágyadt világa éled elénk, a Froissart és Commines őszies színekkel ékes, dekadens kora, melynek csöndes szomorúságán van Eyck vonalai és Memmling tiszta színei izzanak át, melyben a haldokló gótika szálai fonódnak eggyé a korai rinascimento gyermeten jelentkező üde színeivel és föl szabadult formáival. Oly korszak ez, melyet még Jeanne D'Arc, majd Savonarola lelkesített a középkori hit végső lángaival, hogy aztán kibontakozzanak az angol-francia háborúk, a vad huszita harcok, a szétbomló hűbériség s a fejledező polgári lét kuszált hátteréből a XI. Lajos, a VIII. Károly, az olasz fejedelmek és Hunyadi Mátyás újkori alakjai, a típus, mely pár év múlva Macchiavelli *Principé*-jét ihleti. Közben még egyre épülnek a késői gótika szeszélyesen elfinomított ívei, hatalmas árnyuk még uralkodva terül rá Európa tájaira. Valahol Kassa és Brassó táján a Kárpátok lábánál, magyar földön török meg ez az árny, de a korszak szétbomló rögein már ott csirázik a mi hamar ellankadt magyar renaissanceunk palántája. Ez a végtelen ellentéteket hordozó század, ennek fáradt gótikus hangulata és új reményei, e század magyar életének, eseményeinek és szellemének életrekeltése ismét méltó erőpróbája volt mai legkiválóbb történetíróink sokrétű tudásának és tehetségének.

Az, aki ezután Hóman Bálint és Szekfü Gyula történetírása felé közeledik, többé már nem az újszerűség, a meglepetések, az új fölfedezések, meglátások és módszerek hallatlan anyagismerettől megtézetett s gyakorta oly szerteágazó súlyát érzi majd intellektuális tudatán, hanem ennek az annyiféle elemből összehangolt élménynek szinte megfordítottját. Eddig a sorozatosan megjelenő kötetek központi élményei és eseményei, a korok változatos szellemisége — a honfoglalás, Szent István kora, a tatárjárás és az utána jövő országépítés, az Anjouk rövid ragyogása, a török hódítás hatásai, az ellenreformáció erélye, a barokk áhítata és a velük csatázó protestantizmus és racionalizmus a XIX. századi reformkor, majd a 67-es idő erkölcsi hanyatlása — kötötték le a szemlélő figyelmét az egységesen keresztülvitt szellem-

történeti fölépítés merész alkatával és részleteivel. Eddig csak az egyes korokat láttuk, az arányokat és a részleteket, de nem magát a művet s nem azt a sajátos talajt — a történetíró lelkét, melyet a magyar sors gondjai törtek termékennyé, — honnan ez az alkotás felszökellt. Hogyan fogódnak a nehezen munkálható magyar talajba ez épület, e mű szilárd alapjai s mint kapcsolódnak e mély alapokhoz multunk fáradtsággal összehordott kövei, hogyan emelkedik erős és biztató egésszé ezen viszontagságoktól földült talajon a magyar mult épülete s mint rakta össze a szerető és gondos kéz önmegtagadó művészete a mai arányúvá, — erre még alig gondoltak történetíróink alkotásainak bírálói, kik elsősorban magát a kész művet látták — hisz ez a szaktudomány vitathatatlanul helyes szempontja is, — de épp ennek folytán alig is közelíthették meg a történetírói alkotás lelki elemeit.

Magának a műnek belső genezise persze alig is hathatott a szaktudomány munkásaira, hiszen a történetíró egyénisége, — szabad-e ily kifejezéssel élnünk? — lelki alkata, ennek az alkatnak formái, változatai és elfinomódásai már kívül esnek a szaktudományosság merev körén.

És emellett a mi viszonyaink között az ilyfajta, inkább a lelkiek köréhez tartozó analízisnek annyi személyi és tárgyi nehézségei volnának, voltak és talán vannak is. Aztán meg néha a történetíró túl közel is kerül abból a távlatból, melybe nemcsak a mult bűvölete ragadta, hanem mely egyúttal szinte kötelező erkölcsi és emberi magatartása annak, ki a jelen körülményeitől el nem homályosult szemmel akarja szemlélni a végtelen időket, — néha talán maga a történetíró sem tehet arról, ha a kor eseményei igájukba kényszeríték — s van-e nagyobb önmegtagadás, mint azé, ki előbb még a történet ezer lehetőségű színjátékának volt elfogulatlan szemlélője, most maga is oda kényszerül a jelen — a jövő történelme — színjátésközé? Ha nem is mindenben ilyen, de mégis ilyenféle kissé tragikus ízt érzünk Hóman Bálint esetében is, kit történetírói működése legszebb idején hívott magához a magyar művelődés hétköznapijainak ezernyi gondja, félbeszakíttatván vele épp jelen kötetét, melynek befejezése — e magyar renaissance — így Szeffü kongeniális kezének jutott.

Szeffü Gyula viszont megőrizhette azon tartózkodást, mely a mult vizsgálóját elválasztja a jelen eseményeitől; hogyha néha ki is lépett ebből az elkülönülésből, azt inkább csak azon eltökélése következtében tette, mely szerint a történetírói hivatás egyúttal nemzetnevelői föladatot is ró hordozójára. Ez a nemzetnevelői szerep, — melyet elsősorban épp a *Napkelet* olvasóinak volt módjuk megismerhetni az e folyóirat lapjain közölt s aztán együttesen is kiadott *Történetpolitikai tanulmányok*-ból — épp ezen eltökélés eredményeként gyökeresen különbözik a nálunk eddig igen gyakori politikus-történetíróétől, kinek tollát a körötte zajló politikai élet eseményei befolyásolják s mely típus közös sajátága volt a francia és a liberális magyar közéletnek. Szeffü Rankenak a világtörténet minden területét és jelenségét egyforma objektivitással áttekintő szelleméből merített erőt e hivatásra, midőn a mult tanulságaiból leszűrt eredményekkel magyarázott meg egy-egy többnyire történeti gyökerű és vonatkozású kérdést olvasóinak e szép tanulmányaiban, melyek jól mutatják a való élet fordulót s azzal elemi kapcsolatot tartó, de az események köznapi vonatkozásaitól mégis oly távol álló történetírói lelki alkat jellemvonásait. A mult kérdéseinek és a jelenhez való vonatkozásuknak finom ismerete és átérzése sugárzik e tanulmányokból, melyeknek végcélja önmaga, multja és sorsa alapkérdései komoly, belátó és tájékozott ismeretére

nevelni a fölszínes ismeretek árjában oly gyakran elvesző és Széchenyi hagyományaitól oly gyakran elrugaszzkodó magyart.

Midőn Szekfű e *Történelmpolitikai tanulmányok*-at megírta, neve már az első értékek közé számított a Trianon utáni magyar élet szomorú szürkességében s nemzedékek választották műveit a magyar sors alapkérdéseiben való eligazítójukul. Mögötte volt már *Száműzött Rákóczi*-ja, mely politikai hajsztát idézett a félreismertetés mélységeiből a nemzet legjobbjaihoz szinte hasztalan de profundist küldő fiatal történetíró fejére. Mögötte volt már a *Három nemzedék* korszakalkotó sikere és hatása is, Könyv volt ez, mely téveteg multak után a nemzetet újra önmaga elfogulatlan, szigorú megismerésére tanította és Széchenyi tanításaiban jelölte ki megigazulásunk annyiszor elhagyott útjait. Ha e történetírói lelki alkat alapjellemvonásait kutatjuk, ha legalább részben Szekfű alkotásainak igazi talaját és lényegét ismerni akarjuk, vissza kell térnünk e könyvhöz, mely legjobb foglatatát nyújtja írója gondolatainak és szándékainak. A *Három nemzedék*, gondolatmenete és fölépítése, alapuljon bármennyire is mély anyagismereten és tárgyilagos fölismeréseken, végeredményben szubjektív könyv, az író lelkébe enged bepillantást, elárulja vonzalmait, leleplezi és eredetükre vezeti vissza a komoly tudományosság bölcs meze által eltakart hajlamait, ez a «megbecsülhetetlen erkölcsi komolyságú munka», ahogy Horváth János oly szépen nevezte, megmutatja Szekfű Gyula történetírásának legbelsőbb elemeit. A XIX. század Magyarországnak hanyatló korszakát mutatja meg a Széchenyi tanításainak ígézetében élő történetíró s bajaink okát a legnagyobb magyar politikai és gazdasági eszméitől való fokozatos eltávolodásban jelöli meg. Széchenyi igézete — szándékosan használjuk e szót, mely oly méltó jelzője és útmutatója minden nemes magyar törekvésnek s mely szinte gyökerét és alaptendenciáját adja Szekfű történetírásának.

Hasztalan lenne védeni a történetírót — kinek egész oeuvrején ez letagadhatatlanul látszik — a tendenciózusság ilyszerű vádjával szemben, ha a legnagyobb magyar eszméihez való visszatérés egyáltalában vádnak volna nevezhető, — hiszen a történetíró sem tagadhatja meg a maga szimpátiáit, lelki adottságait és hajlamait. Szekfűt hajlamai, gondolkozása abba az irányba vitték, mely felé Széchenyi élete munkáján eléggé meg nem szívlelhető tanulságai mutatnak, ennek az életnek egész munkája maga volt a megtestesült tendencia, melynek hullámzásai, kitörései és borulatai egyúttal megteremtették és ma is jelentik a magyarság leeurópaiabb és legmagyarabb létformáját és belső faji sajátosságainak legönállóbb kifejezését. Nos, Szekfű történetírásán ugyanezen megfontolások vonulnak végig, legtöbb alkotásában a magyar föld, a magyar nép és sorsának mélyről jövő, de egyúttal európai ütemű ritmusa lüktet, — történetírás ez, melynek tárgya elsősorban a magyar nép sorsa és e sors történeti megjelenési formái. A *Három nemzedék* most megjelent új kiadása, mely megbővült a trianoni korszak kritikai rajzával, a legnagyobb magyar tanításainak megvalósítását és a réginél igazabb átértését a fiatalságra hárítja; egy, Széchenyi eszméi jegyében felnőtt új fiatalságtól várja a «magyarabb magyarság» gyakorlati és szellemi megvalósítását. A *Három nemzedék* az elmúlt korszak alakjaival, jelenségeivel és eszményeivel szembeszálló őszinte kritikáját is a magyar nép sorsán érzett aggodalom, a Széchenyi értelmében vett szigorú önkritika sugallta. A magyar föld történetének a «legnagyobb magyar» tragikumával egygyéolvadó megérezése sugalhatta Szekfűt, hogy történetírása tárgyául ne a politikai történetírás közelmult

pozitívista korszaka által az unalomig lejáratott eseménytörténetet válassza, hanem az egyetlen szellemi és anyagi valóságot, melynek változásai adják történetünket: a magyar nép sorsát. Jól látja — ahogy erről finom értekezése: *A magyar bortermelő lelki alkata* tanuskodik — a magyar fajiság némely, igen jellemző sajátosságait, a kapitalista szellemtől idegen «gazdasági indifferenzizmus»-t, melyet az európai gazdaságtörténet tanulságaival világít meg. Ez az értekezés szinte tartozéka a *Három nemzedék*-nek, míg ott politikai és szellemi oldalról igyekezett a XIX. század liberalizmusa által készületlenül talált magyarság válságait megmagyarázni, itt e válságok gazdasági okaira utal és ismét Széchenyi bölcs mérsékletét és mindenre kiterjedő gondosságát állítja olvasói elé.

Messzire vezetne annak a megmutatása, hogy miképpen fonták keresztül-kasul Szekfü ezen alaptermészetből, vértől adott magyar fajiságát és a magyarság sorsán aggódó történetírói természetét a nyugati művelődés és a Széchenyi korabeli magyar romantizmus legszebb erei. Gondoljunk csak Vörösmartyra, kinek pesszimista látása és belső feszültsége nem egyszer tér vissza Szekfünek multunk tragikumát idéző lapjain. Annak megmutatása is messze vezetne, mint színezték ezt a szomorkodó magyar gondolatvilágot a szkepszis, ezen örök történetírói tulajdonság, legfinomabb francia árnyalatai s mint tárt új szempontokat e kiművelt európai fő elé a modern német történetírás mélysége és szinte végtelen látóköre, államszemlélete, ahogy ez oly ragyogó összefoglalásban nyilatkozott meg, mint *A magyar állam életrajza* és mindezt egybefoglalva, mint nemesedett, fejlett és gazdagodott újabb és újabb színekkel, árnyalatokkal, tájakkal ez az egészen különleges magyar természet, mely napjainkban — a népiesség ez új korszakában — egyik le európaibb és legösszefoglalóbb kifejezője az európai mértékkel mérhető magyarság szellemi értékeinek.

Történetírásunk egész a legújabb időkig alig is tett kísérletet arra, hogy szellemibb szempontokat és főleg szociológiai érdeklődést érvényesítsen. Újabbkori történetírásunkat elsősorban a politikai eseménytörténet érdekelte, az államiság alakulása és ennek közjogi fordulatai, az alkotmányos küzdelmek, a gravámenek hánytorgatása, mindezt sekélyes pozitívista módszerrel és a 67-es korban aktuális politikai küzdelmekről befolyásoltatva dolgozta fel s tette a szalmalánggal égő hazafias lelkesültség közkincesivé. Annak megismérésére, hogy a Mohács utáni századok alatt mi is történt állami és nemzeti létünk hordozójával, a magyar népiséggel, alig is tett valamit, ezen kérdést politikai tendenciák tudománytalan eszközévé engedte át. Szekfü volt talán az első, ki a tárgyilagos társadalomtörténetírást és a történetileg alkalmazott szociológiai szempontokat — ebben tán csak a kisebb körre ható és elvontabb Tagányi Károly úttörő munkája előzte meg — először illeszté történetírásunk kereteibe. Mint változott Mohács óta a magyar nép élete, vagyona, életformája, hogyan váltakoztak ez időkből a magyarság megjelenési formái s szegény jobbágyaktól, önfeláldozó végbeli vitézektől föl egész a barokk főpapok komor pompájú alakjaiig és a magyar paraszt ősi vagyonszerző ösztönét önmagukban komprimáló bús nagyurakig, mint fejlődtek és hullámoztak elő a magyar népiség mélységeiből a legkülönbözőbb emberek, osztályok, életformák, mozgalmak, mind ennek komoly megmutatása és az európai fejlődés menetébe való beállításuk ezideig hiányzott történetírásunkból. Szekfü volt az első, ki e változatok megmutatásával a magyar nép sorsának ismeretére és értékelésére *tanított*, nem romantikus ábrándok, hanem egyedül önmagunk,

tulajdonságaink, hibáink pontos megismerése útján, a Széchenyitől öröklött hideg pillantással és tárgyilagos szeretettel és minden lelki mozdulatra végtelen finomsággal figyelő érzékenységgel.

Akinek szeme előtt egyszerre viharzott el a török pusztításnak félezredév minden munkáját elsöprő rettenete s aki ugyanekkor szinte személyes részese volt a legnagyobb magyar fájdalomnak, ez nem gondolhat vissza romantikus vágyakkal a törökkor felé. Nem gondolhat szeretettel a korszakra, hol népünket a keleti barbárság szinte megsemmisíté, ami legnagyobbbrészt oka mai megnyomorodott állapotunknak is, — hiszen a török pusztítása irtotta ki a Dunántúl és Alföld népe legnagyobb részét, ekkor nyomultak déli vidékeinkre, majd Erdélybe is a Balkán apró népei, hogy majdan belülről romlasszák szét azt, mit a török még meghagyott. Szekfü a török hódításban és következményeiben látja meg a trianoni katasztrófa első okozóit, innen eredezteti nemzetiségi kérdéseinket, innen számítja visszamaradásunkat a nyugati keresztény kultúrközösségtől, innét örökös küzdelem a magyarság sorsa a Dunamedencében életéért, európai voltáért, fennmaradásáért. Szekfü, ahogy látjuk, első sorban a magyar népiség történetírója s ehhez a kérdéskomplexumhoz tartozik a magyarság különbözőkép alakult viszonya a környező kis népekkel, melynek szabatos rajzát szintén Szekfü adta először a magyar közönség elé korszakról korszakra haladván. Aki mélyére nézett mindezeknek, annak lelkében csak egyre jobban tökéletesedhetett a vágy Európa, a keresztény kultúrközösség fejlett szellemi, szociális és nemzeti viszonyai felé, melyektől mi annyiszor visszamaradtunk. A magyar hagyományok nem épp legméltatlanabbikát újítja föl ez a történetírás, a nyugati magyarok Szent Istvántól Széchenyiig haladó megszakítatlan hagyományait, melyeknek európai és magyar szála azután Eötvös, Kemény Zsigmond és Szalay László szőtték újra eggyé a XIX. század modern szükségletei szerint, korszakok és világnézetek változásain túl is szellemében az ő utódjuk Szekfü, de különösen Szalay Lászlóé, kinek emléke és történetírása oly kedves előtte. De nem véletlen az sem, hisz logikusan következik a keresztény lelkiismeret hányódásain át népe sorsát átélő Széchenyi életének tanulságaiból, hogy a *Három nemzedék* újra visszaiktatta helyére a liberális korban úgy háttérbe szorított keresztény világszemléletet s hogy a *Történetpolitikai tanulmányok* egy még eléggé zavart korban tettek hitet a keresztény demokrácia igazságai s a haladóan reformer keresztény gondolat mellett. Szekfü Gyula keresztény történetíró, ki népe sorsát ugyanegyenek tudja a keresztény Európával, kinek történetírásában ez a keresztény gondolat nem csupán külsőség, hanem magyarságával azonosult, ezzel egyéfonódott mély szükségesség és lelki hatóerő. Ez a történetírói természet egyszerre érzi vérsajtjeiben a magyarság és a keresztény világérzés közös lüktetését. Hajlamai és különleges szeretete a katolikum magyar létformái felé vonják, fájdalommal szemléli a magyar katolikus egyház balsorsát a török hódítás és a reformáció idején, örömmel vesz részt annak új lendületében, írói művészete és lelkesedése a legmagasabb csúcokra ragadja a magyar barokk szemléleténél, ennek minden megnyilvánulása igen kedves előtte és hangja ismét szomorú lesz, midőn a liberális kor hitéleti és erkölcsi hanyatlásáról beszél. De ezen mélyről jövő katolikus szimpátiái sohasem teszik egyoldalúvá, — s itt idézhetném protestáns bírálói legjobbait — elmélyedőn és megértőn kíséri végig a magyar protestantizmus fejlődésének különböző korszakait s ki e lapjait olvassa, — akár Bocskai, akár Bethlen Gábor koráról írott sorait, a protestáns gondolatvilág történeti alakulását megele-

venítő lapjait, — annak lehetetlen nem gondolnia a modern európai vallás-szociológiai kutatások eredményeire, melyeket nálunk Szekfü alkalmazott először. Annak megrajzolása aztán, mint olvad össze ez a keresztény univerzalizmus a történetíró magyarságával s még tovább, mint alkot harmonikus egészet azzal a minden jelenséggörre kiterjedő történetírói univerzalizmussal, melynek a világtörténet szinte minden területét áttekintő Ranke volt leg-tökéletesebb megelevenítője s mint teszi ez a történetírói és keresztény univerzalizmus Szekfüt a magyar történet legkülönbözőbb jelenséggörének szu-verén urává, már túl messze is vezetne.

Szekfüt nemrég egyik nem éppen jóakarató bírálója «nagy szerkesztő»-nek nevezte. És tényleg, ez a történetírás: művészet, nem csupán a szerkesz-tésben, de művészet egyúttal a külsőben is, a stílus nyugodt művészi harmó-niája, melynek fölszíne alatt magyar kérdések végtelen sora lüktet. Szinte szemünk előtt válik a történetírás világnézeti, módszertani kérdésből esztétikai érték-ké. Az azonban, ki többre tartja az anyagismeretet és a folytonos elvo-nult kutató munkát a külső megjelenési formánál, — az a szaktörténész, ki poros oklevelek mögül, könyvtárak elzárt mélyéről alig látja a mult szépsé-geit is, nemhogy a föladatokat, melyeket a jelen állít a történetíró elé, bizo-nyos tartózkodással gondol e külsőségekre, a történetírás meg nem tanulható, ösztönből fakadó művészetére, — a művészetre, mely az anyag elavulta után is egyre tovább élteti a történetírói alkotást. Szekfü történetírása még igen messze van attól a veszélytől, mely előbb-utóbb amúgy is elér minden történet-író-t, midőn az új szempontok és kutatások avulttá teszik a nyers anyagot s ekkor már csak az író egyéni művészet-e él tovább az újabb korok lelkében. Szekfü így is egyike a magyar történetírás legnagyobb művészeinek és vezes-sen végig nyugodt folyamatos előadása történetünk legkülönbözőbb szakain, olvassuk jellemzéseit életteli teli arcképeit — melyek sziluetjei mögül Spranger pszihológiájának finomságai villannak elő — Bocskairól, Bethlenről, Nádasdi Tamásról, Pázmányról, Rákócziról, Széchenyiről, Kossuthról, — mindenütt valami különlegesen fejlett egyéni művészet rendkívüli atmoszférája veszi körül az olvasót.

Bizonyval vannak még e történetírásnak más erényei, más területei is, melyekkel most nem foglalkozhatunk. Nem a történet elvonult tudósát, de ezen történetírói lelki alkatnak némely alapvető jellemvonását akartuk itt bemutatni, pár futó vonással szemléltetni, mint fejlődik elő ez a természet a magyar talaj rögeiből s mint bontakozik ki az *európai keresztény kultúra tanul-ságaitól* áthatott művek egész sorában. A felnövekvő új nemzedékek Szekfűben már nem csupán a politikus történetíró-t, de az egyetemes magyar mult megelevenítőjét látják túl a mulandó politikumon, a történetíró komoly homloka mögött már új kérdések és új gondok csiráit sejtik, midőn a magyar mult és jelen Malebolgeja fölé hajol s egy kiábrándult nemzedék keresi könyveiben a magyar formában megjelenő, vigasztaló és tanító örök emberit. Nemzedékek nőnek fel egyre, melyek Szekfü történetírásában magyarságuk, európai és keresztény voltak egyik legszebb foglalatát látják, azon kevés, nagy érték egyikét, melyért magyarnak lenni e szomorú napokban még büszkeség.

Gogolák Lajos.

HEINE-VERSEK.

Horvát Henrik műfordításai.

A „Napkelet“ nem közöl rendszerint versfordításokat, azonban kivételt kíván tenni ezekkel a műfordításokkal, melyek egy nálunk kevésbé ismert Heinét mutatnak be. A késői Heine hangját teszik élő elevenné magyarul, azt az alkonyati szatírdt, melynek lírai zengése van.

K I A L S Z I K.

A kortina legördül, — vége;
Oszlik a színház közönsége.
Hogy' fogadták a darabot?
Azt hiszem tetszést aratott.
A nagyérdemű közönség ma
Költőjének sok tapsot osztott...
De most a ház oly dermedt s néma,
A kedv, a fény mind szertefoszlott.

De mi volt ez? csúnya zöréjjel
A puszta színpad peremén,
Tán hegedűhúr pattant széjjel,
Megrokkant ócska hangszerén.
A poros földszint padlózatján
Unottan császkál néhány patkány;
Avas olajszag terjeng; holt
Sugárral sir a végső lámpa;

Sír, nyög és kialszik kinjába —
A szegény mécs a lelkem volt.

A Z E R É N Y E S K U T Y A.

Egy pudlinak Brutus volt a neve
S ezt indokolta ritka jelleme.
Tisztelte is a város egész népe;
Ő volt a tiszta erkölcs mintaképe.
Dicsérték az eszesek, sőt a balgák:
Négy lábú Bölcs Náthánnak magasztalták.
Kutyák kutyája volt, kiről mesélek,
Oly hű és becsületes, jenkölt lélek!
Igy hát a gazdája is a derékbe'
M megbízott teljesen s mézszárszékbe
Elküldte gyakran. Jó Brutus legott
A szájába egy kosarat fogott;
Ebbe rakta a mézszáros a juhhúst,
A vagdalt sertést, marha- és borjúhúst;
A zsír szaga bármily csábító volt —
Brutus, mint kőszikla, megbízható volt.
Mint stoikus bölcs, higgadt és nyugodt,
Drága terhével haza ballagott.

De a kutyák közt, haj, mint tudatik,
 Sok komisz kutya is találtak.
 Miként közöttünk: léha naplopók,
 Irigyek, destruktívek, harapók, —
 Kik lelki gyönyöröknek fittyet hánynak
 S csak aljas, érzéki gyönyörre vágyanak!
 És történt, hogy e romlott csőcselék
 Brutusunk ellen összeesküvék,
 Ki kosarával bizton lépkedett
 Az erkölcs útján, — sohsem tévedett.

Egy szép napon, amidőn mitsem sejtve,
 A húsárukat kosarában rejtve,
 Ép hazatartott — neki estenek
 A sötét felelőtlen elemek!
 Kitépték szájából a kosarat,
 És szertegurult mind a jó falat;
 És ráveté magát az ádáz farka,
 A drága eledelt mohón felfalta!
 Brutus csak nézte az aljas hadat
 S mint igaz filozóf, nyugodt maradt.
 De mikor látta, hogy ilyenképpen
 Zabál az összkutya, csak ő nem éppen —
 Hát a lakziban szintén résztveve
 S egy ürücombot ő is megeve.

T a n u l s á g.

«Te is Brutus! Te is zabálsz?!» im siró
 Hangan kiált fel az erkölcsi bíró.
 Csábít a rossz példa! Szomorú tétel...
 Nincs tökéletes emlős! nem kivétel
 A fenkölt kutya se, ki a morál
 Igaz mintája volt: ő is zabál.

EGY POLITIKAI KÖLTŐHÖZ.

Dalodat mint Tyrteus hajdan,
 Hős bátorsággal dalolod;
 De sajnós, rossz a közönséged
 S nem méltó hozzád a korod.

Sőt lelkesednek borozásnál:
 «Éljen a költő és a dal!»
 És elordítják harcos versed
 Nagytüzesen, hogy reng a fal.

Tetszéssel hallgatnak meg ugyan
 S versedről mondják: szép és jó,
 Dicsérik gondolatod röplét
 S a formáját, mely csillogó.

Szívesen dalol szolganépség
 Kocsmában szabadsági dalt: —
 Ez kedvező az emésztésnek
 És fűszerezi az italt.

A VÁNDORPATKÁNYOK.

Van patkány: sovány, éhes
És jóllakott, kövéres.
A jóllakott vigan otthonél,
A sovány vándorútra kél.

Sokezer mérföldet mennek,
Nem nyugszanak nem pihennek,
Csak hajtja előre dühödtt rohanás,
Meg nem állítja égszakadás.

Neki a dombnak, a hegynek,
Tavakon úszva lihegnek;
Nyakát töri, belejullad nem egy,
Élő hagyja a holtat, csak megy.

Rémséges a pofájuk,
Rettenetes nagy szájuk;
Hajukat lenyírják egészen bőrig,
Radikálisak ők az utolsó szőrig.

A radikális fattya
Az Istent megtagadja;
Porontyát meg nem kereszteli,
Az asszony nép közös neki.

A patkányfaj, a parázna,
Csak inna és pofázna;
Azt elfelejtik azonban,
Hogy halhatatlan lelkünk van.

A vakmerő patkánytábor
Nem fél pokoltól, macskától;
Se háza, se pénze, semmije sincs-
S felosztand újra, amije nincs.

És jönnek és egyre csak jönnek!
Nincs vége az özönnnek.
Már közelben visít a rettentő had,
Hallom a hangjuk — velőig hat.

Ó, jaj, már a kapuknál vannak —
Végünk van, megrohannak!
A polgármester, az egész szenátus
Fejét csóválja, desperátus.

A polgárok fegyverbe állnak,
A papok harangot cibálnak,
Vészben a legszentebb állami szentség:
A magántulajdon! és nincsen mentesség.

Hiába minden: harangzúgások,
Papi jóhászok, bölcs ukázok,
Brümmögő ágyuk és ropogó puskák
Ma nem segít rajtatok semmi, apuskák!

Ma nem segít a szónoki torna,
Az elkoptatott szócikornya;
Szillogizmussal patkányt nem jognak,
Minden szójizmán átugornak.

Leveslogikával, gombócindokkal:
Igy kell beszélni éhes gyomrokkal.
Ma peccsenyével kell argumentálni
És kolbász- és hurkaérvet citálni!

Egy néma ponty, ha jól megfőzik,
A radikálesürhét jobban meggyőzi
Mint Cicero és Mirabeau
És valamennyi szónokló.

A SZERENCSE KÖNNYŰ LEÁNYZÓ.

A szerencse könnyű leányzó,
Egy helyen szívesen nem ül,
Megsimogatja homlokodat
És megsókol és elrepül.

De Balsors asszony forrón szeret;
Ráérek — mondja — kedvesen . . .
Lelepszik az ágyad mellé
És harisnyát köt csendesen.

N É P S É G.

*Ki tud laposan hizelegni,
A gazdagokat megnyeri.
Lapos a pénz, kedves barátom,
Lapos hizelgés kell neki.*

*Lendítsd merészen füstölödöt,
Ahol csak aranyborjút látsz!
Imádd a porban, sárban s főleg:
Vakon dicsérd, akit imádsz!*

*A kenyér drága ma, de ingyen
Kapod a legszebb szavakat, —
Énekeld meg a kutyuskáját
És mecénásod jóllakat.*

J Ó T A N Á C S.

*Nevezd meg mindig igazi nevén,
Hogy kiről szól a példaköltemény.
Ha nem mered, lesz nagy keserűséged.
Teszem: egy számárról festettél képet —
Egy tucát füles rögtön így kiáltoz:
«Az én fülem e hosszú jül, világos!
És ez a hang, e böszült ordítás —
Az én hangom, — hogy is lehetne más?
A számár én vagyok! bár a nevemnek
Nyoma sincs itt, azonnal rámismernek.
Rámismer szép hazám Germánia —
A számár én vagyok! I-a! I-a!» —
Kímélni akartál egy ostobát,
S most tizenkettő haragszik reád.*

A V Á S Á R F I A.

A VALÓSÁG az volt, hogy csakugyan ivott a városban egy keveset. De ettől eltekintve is olyan álmokat hozó, duruzló meleg volt a harmadosztályú vasúti kocsiban, hogy elbóbiskolt. Egyre ritkábban akadt a szemébe a vele szemben ülő terjedelmes asszonyság beszélgető árnya. Az asszonyság beszélt, magyarázott a szomszédjának, keze élénken mutogatott hozzá. A szomszédjához beszélt, de valójában mégis ő rá nézett, mintha mondta volna neki szomorán, szemrehányóan, hogy ne aludj te. Hiszen nem magamnak beszélek én, neked is beszélek... Ezt valahogy érezte is, látta is Őrpető. Néha ki is nyitotta a szemét, csak úgy, tessék-lássék, de aztán mégis nagyott fűjt. Jó izzel, egészségesen.

Az asszonyság szemrehányóan pillantott rá. Lesujtva pillantott Őrpetőre, aztán a szomszédjához hajolt és tovább szőtte az iménti beszélgetést :

— Igaz volt az, tessék elhinni. Hiába vártuk haza szegény nagyapámat, nem jött az többet haza soha se. Kiment annak keresésére a fél falú. Keresték délig, keresték estig semmi. Másnap reggel újra keresték és mit teccik gondolni, mit találtak?

— Nem gondolok én semmit asszonyság... — húzódott hátrább az Őrpető szomszédja.

— Két csizmaszárat, hallja. Két csizmaszárat! A többi részét megették nagyapámnak a farkasok...

A szomszéd úgy kapta hátra a fejét, hogy össze ütődött avval, aki háta mögött ült.

— Pardon, — mondta, — pardon — s aztán mereven az asszonyságra bámult.

— Ni csak! E bion megeshetik így télidőn, — bólingattak az utasok és közelebb hajoltak az asszonysághoz. Az asszonyság szinte kéjjel fészkelődött meg a helyén és a farkas szóra felriadt Őrpetőt nézte.

Őrpető kicsit furcsán bámult az asszonyságra, arra gondolt, hogy miket beszél ez itt össze-vissza. Hiszen egyáltalában nincsenek is farkasok. Dehogyan vannak. Farkasok csak a mesében vannak... Sunyva, szunyókálva kezdte hunyogatni a szemét, aztán újra elaludt. Kürölte tovább szállt, terjengett a mese télről, utasról, soha el nem fogyó farkasokról, melyek nem hagynak meg az utas emberből mást, csak két véres csizmaszárat a havon... a havon... Megzavarta álmát a mese foszlánya, olyan lármával vették, állták körül az utasok az asszonyságot. Őrpető felriadt, majd újra aludt. Megkapaszkodott lelkében egy-egykép, egy-egy szó, melyet szinte berzenkedve teregetett szét az asszonyság. A vonatkerekek csattogva kongatták a jeges éjszakát. Künt csendes tanyaházak, mesgyék, barázsdák dübörögtek meg a hó alatt. Bent lábra keltek, megelevenedtek az elmúlt századok paraszteszéi. Így útközben, télben, újra és újra visszajönnek ezek a mesék. Visszajönnek ezek a mesék, míg asszonyságok lesznek, paraszttok lesznek. Megülik a kocsi füledt melegét, az utasok mellét és pirosra festik némelyek arcát, némi gyötrelemmel terhelik meg az alvókat.

— Farkas... farkasok... — kergették ezt a szót a csattogó vonat kerekek az Őrpető szunnyadó öntudatán keresztül, mert hogy leginkább ezeket emlegette az asszonyság. Bizonytalan és nagyon nyugós volt ez az érzés, ahogy ezek a szavak belekapaszkodtak és csak akkor tudott megszabadulni tőle, mikor a kalauz megrázta a vállát és azt mondta: — bácsi, keljen fel. Maga már megérkezett...

Őrpető felriadt, kicsit ténfergett a kocsi közepén, aztán nekilődött az ajtónak. Leszállt, megállott a vonat mellett és visszabámult a világos ablakokra. Úgy érezte, mintha a beszédes asszonyság utána nézett volna. Utána nézett a beszédes asszonyság és leszórja hozzá a soha nem végződő mese maradékát utasról, farkasról és a csizmaszárákról a havon... Belenézett a csillagtalan, jeges éjszakába, de olyan jó még a meleg vonat mellett lenni... A mozdony újra futásra

kászolódott és egymás karjait rángatni kezdték a vagónok. Elnyargalt mellőle a vonat és Őrpető ott maradt az elnémult sínek mentén. A síneken álnok lassúsággal jött be az állomásra a téli éjszaka minden megfagyott egyedülvalósága, de az asszonyosság meséje nem ment se té- se tova. Az végképp ott maradt . . .

— Nincsenek is farkasok, — mondotta halkan, suttogva Őrpető de nyomban megszegyelte magát. Minek mondotta ő ezt? Hát ha nincsenek akkor nincsenek. Azért, hogy olyan nagy léhvel-péhvel beszél róla némely vénasszony . . .

A perces állomás ablakára bámult, de azon nyomban elfujták bent a lámpát. Az elaludt ablak világával eltűnt az éjszakából minden szín, minden fény, a rábukott homály bántotta a szemét. Kicsit megborzongott, aztán megindult a hóból jött és hóba vesző kövesúton a falu felé. Lába alatt régi muzsikával kezdett csikorogni a hó és kedveskedve hajoltak felé a zúzmarával borított fák. Feje fölött süket, homályos az ég, de arra, csillagok sugároznak a falu felé . . . Csillagok ragyognak az útja elé és arra fent, szinte kék a hó. Két oldalt barna ködök terpeszkednek a szántásokon. A ködben, a köd felett óra tenyerel az ég és nini! Itt is vannak már csillagok a feje iránt . . .

Közelebb rakta, majd tova lódította mellette a fákat a gyenge mámor és most, mintha a vendéglősné jaj, nagyon is fehér karja kaszált volna előtte keresztül a havon. Úgy, amint az imént szedte volt össze előle a poharakat.

— Csak iszik az ember, nem állhatja meg az ember ha úton van, — békétlenkedett természetével Őrpető és megállt. Fülére húzta sapkáját, mert igen kemény ájer jött erről, a falu felől. Valami nagy józanságot is hozott ez az ájer, a faluról, otthonról, a családjáról. Valami úgy megmotozkálta lelkiismeretét, ahogy zsebébe nyúlt. Üres, bizony. Nincsen benne az asszonymak, gyereknek vásárfia. Elnyelte a vásárfiát az a vendéglő, hogy a tályog egye meg . . . De hát most az egyszer jó kedve volt. Igen jó kedve volt, mert neki adott igazat a törvény a föld miatt ugyanis. De mégis, vehetett volna egy peracet, vagy cukrot a gyerekeknek. Na, nem kerül mindég az ember elé vásárfia, — gondolta és megindult újra.

Nem nagy ez az út. Hét kilométer csupán. Mi az? Semmi az egy embernek. Ment hát, de mintha valami megmozgolódott volna erről, jobb felől a havon. Megmozdult itt erről valami, mert pillanatra árny suhant át a fehér havon . . . Szíve nagyot, még nagyobbat dobbant és megállt. Kimeredt szemmel nézte a leselkedő árnyat, nem tudta, de zsebéből kivette kezét, lábában pattanásig feszültek az izmai. Majd oldalt kapta fejét erről, túlfelülre de nem, mégis tán erről van valami . . . Állt az a bizonyos valami konokul, makacsul és mintha időbb, egyre időbb kujtorgott volna. Szeme túl tévedt rajta, messze és újra visszarebbent. Hát egy tavalyi kóró csak. Árva kis kórócska csupán a hóval betakart mesgyefélen.

— Még avvóna szép, hogy megijedjek, — suttogta makogva, kényszeredetten és vissza-vissza nézett, azért mégis ment, haladt tovább.

Tündöklő csillag cipelte feljebb előtte sugarát, itt is egy, odébb is egy. Most már csak azt nézte, hogy a csillagsugarak a hidegtől könnyező szemében összeverekedtek. De két fülével hátra figyelt, mert úgy érezte, hogy a beszédes asszonyság nagy mesemondással teregeti kezét a háta mögött.

— Hogy miért nem is hoztam botot magammal, — motyogott magának az út elé. Erre a gondolatra a szíve újra elkezdte kalimpálását. Zsebében összeszorította két árva öklét és mindenképpen el akarta felejteni iménti gondolatát botról, rém-ruhába bujtatott tavalyi kóróról és mindazokról, melyek a mese szárnyán belekavargóztak szunyókálásába az imént. Képzeteiben napsütést akasztott az útja elé, hogy iszen nincsenek is fagyasztó, ólálkodó árnyak a havon, se a havon, se sehol. Békés, szendergő barázdák vannak a hó alatt és a hó fölött kedveskedve lóbálják lámpásaikat a csillagok. Csupa békesség a köd ruhája és örök derűt, barátságot szór le a földre a téli éjfélnél...

Mérges lett egyszeriben nagyon, hiszen teménetelen sokszor végig ment már ezen az úton és soha nem félt. Nem félt, de megse ijedt vagy most se fél? Áh, dehogyan fél. Azért valami kezebelít hozni még se ártott volna. Ment, mendegélt hát, de ha akarta, ha nem, minduntalan visszacsengett fülébe a vonatban mesélgetett mese... pedig tudta jól, hogy nincsenek is farkasok erre felé. Ő se látott, senki se látott, csak a mesében vannak, azokban élnek és az olyan lotyogó vénasszonyok száján, mint az a beszédes asszonyság... Miket is mondott? Hogyan is mondta?... Azon vette magát észre, hogy áll, mereven áll az út közepén.

— Így kell nekem. Minek is iszik az ilyen ember, — csikorgatta össze a fogát, noha nem volt az igaz csikorgás. Csak olyan tessék-lássék volt, magának, bátorítónak, mert érezte, egyre jobban érezte, hogy ott, balfelől, de erről is, jobb felől, újra mozgolódnak az éjszakában megvadult árnyak. Mintha itt bokázna mellette az iménti kóró és messze nyúlik utána köd ruhája, pedig már köd se volt, égő ujjait a hóba vájkálták a csillagok. — Nem nézek hátra, oldalt se nézek, — mondogatta eléggé hangosan, de nyomban elhallgatott, mert fakó, riadt hangja olyan ügyefogyottan kongott a zuzmarás fák között. Most már csak az ujjait mozgatta árva zsebében és kimeredt szemekkel nézet az útra. Az utat nézte, egymást váltogató csizmáját nézte, mert jaj, nincsen ezeknél most fontosabb látni való a világon... de vigyázó, hallgató két füle szomszajosan, kétségbeesve itta azt a végtelen csöndességet, melyet az alvó mezők, roppanó jégbordák teregettek felé.

— Mi volt ez? — állott meg hirtelen, — persze, a Körösben a

jég. Vagy valamelyik nyárfa dereka? Ilyenkor fagynak meg a fák, — suttogott újra és nótát próbált köszörülni csizmája csikorgására.

Szeme riadozva ugrált erre, arra, mindenáron meg akarta keresni az éjszakába, ami nincs. Tudta hogy nincs, semmi sincs, de azért az embernek magára ügyelni jó . . . Egyszerre azt látta, hogy két nagy, tenyérszerű csillag szórja, sziporkázza fényét pont, két kínban fetrengő szeme előtt az út fölött. Magasan, majd lent táncolnak le, meg fel, le meg fel a csillagok és most, mintha a hóra ragadtak volna . . . Rátapadtak a csillagok a hóra és tán le se lehetne többet őket vakarni onnan. Mereven néznek rá a csillagok. Majd összegabalyodnak, bokázni kezdenek és járják, hogy a szeme alig bírja követni őket.

Hátamögött valami rebbent és egy pillanat alatt növekedő szörnyűségekkel népesedett be köröskörül az éjszaka. Árnyak jöttek, árnyak kavarogtak és hangok születtek, de mintha ez a hangzón valami rémséges történetek indulója volna.

— Hiszen baka voltam én, hiszen a fronton voltam én, — próbálta visszahozni tünedező emberségét de egyébként nagyon úgy érezte, hogy szaladni volna jó. Jó volna szaladni minden szörnyűséget maga mögött hagyó szaladással. Jó volna futni, nyargalni, hogy a lába se érné a havat . . . Jó volna futni, nyargalni, és keresztül gázolni minden gyötrelmes rémületet, mely ádáz fenekedéssel nyújtja ki utána karjait. Fejéből örökre távozni készülődött a gyenge mámor, de még egyszer megemelgette a fák zuzmarás karjait két oldalon. Kicsit odább nyilalt a szemében a hó alatti szántás, mert szántás van itt, erre még az őszből emlékezett. Elröppent a maradék mámor, de most meg a józanság tenyerelt nagyon a mellére. Ez se jó, így magányos éjszaka . . .

De szaladni se lehet, mert úgy elütik futtában az embert . . .

— Kik ütik el na, kik ütik el? — vágta ki lábát az útra büszkén, keményen, de jaj, egyszerre bizonyosan látta, hogy két égő, pirosuló tűzfészek villant meg amott a havon . . . Vagy a csillagoknak nyúlt le ide a lába? Nem, nem tudja biztosan. Lám csak, csakugyan nem látja sehol se őket . . . de most meg mintha valami keresztül nyalt volna a horgasinán! Hátra fordult olyan hirtelenséggel, mint a villanás. Nem látott semmit csak azt, hogy szeme előtt nő, dagad a hó. Előre fordult, majd újra hátra fordult és égő piros pontok ugráltak körös-körül. Közelebb, távolabb vibráltak, táncoltak az égő szörnyetegszemek és nem tudta, hogy már jó ideje áll egyazon helyen.

Valami pattant, valami homályos célok felé rugtatott a töltés mellett és ni-ni, most már közvetlen közel villantak fel az égő pontok.

Nincs menekvés hát. Hé-lelkének immár nincs hová lenni.

— Nincs botom, nincsen botom . . . — tört fel melléből az ősi, gyermeki védekezés. Megbujt gyötört lelke ebbéli hiányosságán, mintha olyan nagyon számítana ez most valamit. Mintha ha mondja, menten abba hagyják az üldözést a szörnyek és békesség fog terülni maradék útja elé.

Állt az út közepén és haja is az égfelé emelkedett mind egy szálig. Eleintén csak felemelte sapkáját a levegőbe, de aztán csendes huppanással letaszította onnan. Egyik szemét le nem vette volna az útról széles e világért, a másik szemével már az út menti eperfát nézte és tán suttogta is: hogy mindgyárt fel mászok én erre... De a lelke legmélyén megbujt valahol a hátralévő éjszaka minden fogvacogtató kinlódása a fa tetején. Otthon asszonya várja, a gyerek várja. Asszonya várja, puha, meleg ágy várja. Olyan utasemberre pedig nem szokott megvirradni soha, aki ott várja a téli hajnalt a fa tetején.

A régi, virtuskodó frontokról rászakadt a menekülő ösztön, menteni, menekülni. Hátra ugrott, mintha le akarná gázolni a háta mögött ólálkodó rémségek nyakát és fojtogatásra nyujtotta előre ujjait. Vadul beleszagolt az éjszakába, mintha vizslanyomon akarná megtalálni az égő szemű fenevadak nyakát és birkozni, vívni életre, halálra. Birkozni az asszonyért, gyermekért, a meleg otthonért. Zúgva, dühörögve ömlött keresztül vérén, idegén a verekedési vágy: verekedni! Verekedni farkassal, ördöggel.

— Hun vattok mán he? — valóban, most nagyot kiáltott, de ni csak. Nincs már sehol, de sehol a farkas iménti égő szeme.

A kemény ájer csiklandozva locsolgatta gőzölgő üstökét, persze, hajadon fejfel áll itt az út közepén.

Megkereste hát sapkáját és a fejébe tette. Szétnézett kötekedő, nyugtalan nézéssel, de nem volt körülte más, csak ami valójában volt, a havas, halgatag mezők tavalyi kórókkal a mesgyeféleken. Jámborul, ügyefogyottan dalolt az út mellett a telefonkaró. Dalolt gyermekéről és arról, hogy a vendéglősné miként könyökölt elötte az asztalon, mikor a bor árát számolgatta volt. Kicsit erősebben fújt a szél és helyükre pakoltak vissza a csillagok.

Órpető felnevetett édes, gyermeki nevetéssel.

— Vannak is itt farkasok, fene, — szinte bosszankodva nézett szét. Hiába, majdnem szaladásra ösztökélte rémülete az imént. Micsoda szégyen lett volna Úr Isten, micsoda szégyen. Igaz, hogy nem látta volna senkisémet, de azért szaladni mégsem emberi dolog. Szaladni attól, ami nincs. Mert így, utólag, azt is érezte, hogy nehezen tud az megállani, aki egyszer szaladni indult. — Ha-ha-ha, ha-ha-ha, — nevetélt, mert olyan jól esik ez a kis nevetés. Nevetés a farkasról, a beszédes asszonyságról. Hogy miket ki nem talál útközben némelyik.

Vidoran lökte lábát az út elé, már csak két kilométer az út csupán, avagy három... és otthon lesz, otthon. Csupas az öklével tömködté zsebét, dörückölte, hiába, a gyereknek illet volna valami vásárfiát hozni. A gyereknek hozni, az asszonynak hozni. De mikor olyan barátságos hangulata volt annak a vendéglőnek... így, útközben pedig olyan könnyen járatlan utakra téved az ember.

Szabadon hulltak, kopogtak lelkéből kifelé a gondolatok. Gondolatban csakugyan megtámadták a farkasok, és ő birokra kelt velük

ennen pusztá kezeivel és egyet megfojt, másikat másként, de elbánik úgy velük, mint annak rendje. Farkas bundája lesz a vásárfia, asszony-nak, gyereknek, mint régen, ahogy az apját hallott mesélni volt. Nagyapjával kint járt így télvíz idején a réten és hát jöttek a farkasok. Jött, jött a farkas. Előbb csak egy, utána másik, harmadik... Ők ketten voltak árva favillával, a tűzrevaló dolga véget és hát agyon verték. Agyon biz azt.

Tanyaház állott az út mellett. Az egyetlen, ami épült a falutól az állomásig. Mécsvilág pislákol az ablakban és mintha bent, lassan, lábujjhegyen mozgolódnának...

— Ez nem szép szerént van, — állott meg Őrpető és most már másmilyen kalandok, képzelődések foglalták el az előbbieik helyét. Mert arról is sokat hallott, hogy rablók, zsványok szokták megtámadni így magános télidőn az ilyen tanyaházakat. A háznépet legyilkolják, a házat kirabolják... a multkor is meg volt írva egy ilyen eset az újságban. Melyikben is? Tán a Friss újságban, vagy a Szabadszóban... Lopakodva ment az ablak felé. Keresztül ugrott az árkon és hogy csöppet is félt volna, arrul szó sincs. Vastag karó volt a ház sarkánál a havon, nyilván, napközben hajintották a kutya után. Két marokra fogta és meg suhintotta. Dejszen, ez lett volna nála csak az imént... de erre a gondolatra szégyenkezve ment az ablak alá, belesett az ócska függönyön. Eleve készült, hogy no most, mi lesz most. Már hős volt, bátor volt, nagyon is keresztül ment az imént a tűzkeresztelőn.

A tanyás ült a kemencepadkán és pipázgatott. Felesége éppen most egyengette a dagasztóteknőre a kovászfát, kenyérsütéshez készülődtek ezek a hajnal elé...

— Nincs itt semmi se, — dűnnyögött Őrpető csalódva, de azért jobban esett a lelkének, hogy valameddig a szobába bámult. Nézte a tanyásné puha, álmos ténfergését és azt, hogy riszálta magát a szita után. A macska ott nyujtózkodott a kemence tetején, messze lecsüngött első lába. Az asszony szitált, szitált és álmok, álmodások hulltak szét ringó csipőjéről. A tanyás mozdulatlanul, rendületlenül pipált a padkán és szemhunyas nélkül nézte asszonyát.

Őrpető elfordult az ablaktól, az árkon keresztül ugrott és tarkójára csapta sapkáját, megindult nagy megnyugvással a falu felé.

Tán fűtyürészett is. Nem, ezt nem állítom, de mikor meglátta meglehetősen messziről a falu szélső házat, szinte hálálkodva nézet szét a csillagok között, akik mégse hagyták szégyenbe az úton. Némi zsoldárok is motoszkáltak a lelke mélyén, zsolozsmák, hálák mindazért a nagy békeségért, amelyet valaki mégis csak kiterít az útra az utas elé.

Ekkor valami olyas történt, ami teljesen kiszívta Őrpető arcából a vért.

Történt pedig, hogy puska lövés szakította szét ezer darabra az éjszakát. Erről jött a lövés, a Holt-Körös felől, karikára cserdült a

falu fölött, majd elnyúlt messze a havas mezőn és Őrpetőnek olyan furcsa bizsergés nyargalt végig a horgasinán. Megfordult már, szembe nézett már újabb veszedelemmel és látta, hogy valaki tétovázva mozdult meg a hó tetején és abban a pillanatban egy nyúl bukfenchezett keresztül előtte a kövesúton. Elsőrjázott a nyúl Őrpető előtt, mire eszmélkedett, már az út árkában járta élete utolsó táncát.

— Ez Oromos sógor a vadorzó, — acsarkodott benne a bizonyosság, de az is nyomban megvilágosodott előtte, hogy íme, itt van, itt sőrjádzik előtte a vásárfia. Ormos sógor meg lüjjék másikat ha nyúlra éhezett. Itt van előtte a vásárfia, a gyerekeknek, asszonyoknak, egész háznépének és ez a vásárfia kárpótolni fogja iménti, mostani szégyenlős vívódását.

Beleugrott a nyúl után az árokba. Idegében, vérében lobott vetettek a felajzott és el nem pazarolt dühösködések farkasokkal való verekedésekről, betyárokkal való civódásról. Szörnyű, ádáz tusakodással vetette rá magát a nyulacsakára. Az rémülten ugrott ki karmaiából és máris ott bokázott a havas szántáson. Ahol nemrég kitárult előtte az ősz minden szépe és káposztalevele. Ahol olyan szép volt a nyár és most pedig ádáz méreggel nyujtja felé tenyerét ez a behemót ember... az előbb a másik ember és puska is szólt. Sörét van itt a horpaszában...

— Megvagy kutya, — csikorgatta össze Őrpető a fogát őszintén, emberi módra. Megmarkolta a nyúl nyakát. — Megvagy... — csikotogta és visszagázolt az útra.

A nyúl csüggedten, hervatagon csüngette négy lábát és a vadorzó errébb mozgolódott a Holt-Körös felől. Őrpető öklével megtörölte bajuszát, szeme csillogott, csillogást vert ki rajta a verekedés vágya. Megfenyegette a közeledőt, mintha mondta volna, hogy gyere csak, gyere. Majd elbánok én veled. Sógor vagy nem sógor, de a nyúl az enyém... Mondom, mintha mondta volna. Az orvadász tétován álldogált a havon, összeütögette bokáját. Őrpető nagy, hosszú léptekkel hajtatott a faluba. Vigan lóbálta kezében a nyulat. A megnőtt, földre keveredett csillagszemek mögötte maradtak, mint ahogy elmaradtak az életre kelt mesék. Mögötte maradt a vendéglősné öröme, bora. Csak egy bizonyos immár: a vásárfia. És az, hogy reggel senki se mondja meg, hogy Őrpető, az éjjeli vándor, mily hősi gusztussal vívta magányos harcát a behavazott mezőn.

Szabó Pál.

A RÓMAI SZÍNHÁZI VILÁGKONGRESSZUS.

RÓMA az idei mézillatú őszen, az októberi égbolt azur izzású kupolája alatt egy kurta hétre a színház Rómája lett. A királyi olasz akadémia tanácskozássra hívta meg Európa drámaíróit, dramaturg-jait, színházigazgatóit és rendezőit, hogy megbeszéljék egymás között ennek a furcsa művészetnek néha nagyszerű, másszor hitvány, sokszor haldokló és mégis halhatatlan emberi megnyilatkozásnak időszerű, megoldásra váró kérdéseit. Érdekes nemzetközi társaság gyűlt egybe napról-napra a Farnesina előkelő freskókkal ékes termében. Világhírű és ismeretlen fejek, idegen érzések és távoleső temperamentumok — csak egyetlen közösségbe markoló kapocs: a színház!

Az elnöki pódiumon nap-nap után a melankólikus mosolyú, halk Luigi Pirandello és a lobogó, ditirambikus Marinetti egymás közelében. Az első sorban Maurice Maeterlink ezüst haja világít, hátrább a nagytermetű, pápaszemes, pirosarcú, komoly Yeats, a Nobel-díjas misztikus ir költő. A hanyagul öltözködő öreg úr az ablak mellett, aki olyan, mintha Dickens valamelyik regényének lapjairól lépett volna elő, Gordon Gaig, a mai színház legnagyobb reformátora. Kötetnek való téma csaknem mindenki, aki eljött és a szó szoros értelmében kötetnyi a felolvasás, hozzászólás, beszéd, ami itt hangzott a hét alatt. Az olasz tudományos akadémia ugyanis kinyomtatta a tanácskozások anyagát és ez a vaskos kötet egyike a színházi szakirodalom legérdekesebb publikációinak.

Lehetetlen feladatra vállalkoznék, ha be akarnék számolni a napi öt-hat órás ülések minden fontos mozzanatáról. Problémák százai és százai kavargtak, bukkantak fel és merültek el néha észrevétlenül a viták viharában. Csak az általánosan érdekes részletekről ime néhány mozaik.

A színház, film és rádió viszonya.

A kongresszus megbeszélés-anyagának egyik főtémája a drámai színház és a gépművészetek kölcsönös relációjának megvitatása volt. Denys Amiel, a francia színpadi szerzők egyesületének alelnöke katasztrofálisnak látta a drámai színjátszás helyzetét. A mozi, a rádió, a sportversenyek végzetes válságba sodorták szerinte a színházat. E sorok írója volt e témakör második előadója. Felolvasásában rámutatott arra, hogy amikor válságról beszélünk, mindenekelőtt a szó értelmét kell tisztáznunk. A színház világtörténelme sokkal nagyobb válságokat is felmutat és a színház mégis tízezer év óta éli csodálatos életét, él mindaddig, amíg embert hordoz hátán ez a különös csillag, amit Földnek nevezünk. A színház halhatatlan életét egy sajátos primár ösztön táplálja. Ez a theátriális ösztön a személyes Ego korlátainak ledöntésére és egy magasabb rendű, intenzivebb létforma átélésére hajtja az örök embert. Az elszemélytelenedésnek átlényegülésnek ez a kiírthatatlan vágya él az exotikus népek táncaiban ugyanúgy, mint élt Rosciustól, Bathyllostól, Pyladestől kezdve Salviniig, Duseig, Zacconiig, Werner Kruassig és másokig minden igazi színészben, aki magában testesí-

tette meg a tömegek theátriális ösztöneit. A színészi személyes jelenvalóság szuggestiója a színházi élmény alapja.

A művészetek rövid útja már eddig is tényekkel bizonyítja, hogy az igazi szcenikai értékek változatlanul értékek maradnak elterjedésük után is, csak álértékeknek ártott meg a vélt konkurrencia. Világhírű énekesek és zenekarok gramofonlemezei, rádióelőadásai kifejlesztették és csiszolták a közönség ízlését, általánossá tették a zenei kultúra egy jelentékenyen magas színvonalát és immár nem közömbös számára, mit nyújt a koncert-terem. A negyed- és félértékű produkciók lemaradnak a versenyben, de azok, akik az illető művészet maximumát tudják ezrek és ezrek mély élményévé tenni, annál jobban értik és értékelik. A hatalmas tőkével és briliáns erővel dolgozó filmgyártás elkényeztette a publikumot és ez a publikum ma már válogat, szelektál. Nem kíváncsi olyasmire, amit a film jobban tud nyújtani, de megéri a speciálisan theátriális értékeket. És ezek az értékek immár nem a külsőségek, hanem a belső lelkeség és szellemiség síkján fekszenek.

A színész személyes jelenvalóságán keresztül átélt magasrendű és más úton kifejezhetetlen dráma költői értéket biztosítanak tartalmat és sikert az állítólag válságba jutott színháznak.

És itt hivatkozott e sorok írója *Az ember tragédiája* nagy színpadi sikerére; ismertette főbb vonásaiban a nemzetközi színházi szakemberek előtt e nagy magyar remekművet, azt fejtegette, hogy a lélek színházának és a szellem színházának nincs mit félnie a film és rádió népszerűségétől. Sőt hálás lehet, hogy önmagáralálásában e két korszerű emberi megnyilatkozás támogatja. Ez az esztétikai tisztulás áldozatokkal jár. Színházak, színészi egzisztenciák talán áldozatul esnek ezeknek az átmeneti éveknél, de nem esik áldozatul maga az *örök színház*.

Még Guido Salvini, a jeles olasz színpadi rendező szólt hozzá a kérdéshez, hogy azután egy másik időszerű problémakör kerüljön a megbeszélés középpontjába.

A tömegek színháza.

Joseph Gregor, a bécsi Nationalbibliothek színházi gyűjteményének igazgatója értékes történelmi áttekintést nyújtott a tömegek színházainak és a kamaraszínházaknak multjáról. Gaetano Ciocca építész bemutatta egy színháztervét, mely húszezer néző befogadására alkalmas, Walter Gropius pedig zseniális konstrukcióját, mely forgó nézőterrel rendelkezik és amely egyesíti magában a három legfőbb színpadtípust. Ugy Gropius, mint Ciocca terve élénk vitát provokált.

Gordon Craig nagyon különösnek találta Gropius elgondolását. Az a kérdés, ki fog ezen a színpadon, mint rendező dolgozni? Egy bizonyos rendező számára készült-e a terv vagy bárki tudna ezen rendezni?

Gropius bevallja, hogy bár eredetileg egy berlini rendező számára konstruálta színháztervét, az mindenki kezében semleges eszköz lehet, mint egy hangszer, melynek segítségével életrekeltheti előadás-látomásait.

És ekkor felállt Tairoff, a világhírű moszkvai rendező és megtagadva eddigi rendezői multját, a színház elgépíesítése ellen foglalt állást. A színész felszabadítását hirdette és a commedia dell'artehez való visszatérésben jelölte meg a jövő útjait.

Ez a váratlan felszólalás remek rögtönzésre inspirálta Marinettit. A futuristák örökifjú vezére a gép theátriális fontosságáról beszélt. Igazat

adott Gropiusnak. Ma más kort élünk, nem a commedia dell'arte korát. Természetesen senki sem pártolhatja az öncélú mechanizálást. Renato Simone, a Corriere della Sera híres kritikusja lendületesen hangsúlyozta, hogy a színház él!... Ő csodálja a commedia dell'artet, de előre kell haladni, nem pedig hátra.

Ciocca tömeg-színháza is evokált egy értékes hozzászólást. Silvio d'Amico, a kiváló színháztörténész és esztétikus fejtegette, hogy: nem az épület teremt szellemet, hanem a szellem épületet. Ciocca színházában nem lehet Goldonit, Pirandellót, Ibsent játszani, viszont azok a művek még nem születtek meg, amelyek ezt a színháztípust követelik. A színház instrumentum és maradjon is az: a poéta instrumentuma. Előbb jöjjenek az új drámaköltők új műveikkel és akkor majd megszületik az új színház is.

Egy ünnepi színházi este.

A kongresszus résztvevőinek tiszteletére a *Teatro Argentina*-ban, ünnepi előadásban d'Annunzio szenvedélyes szépségű drámája *A Jorio leánya* került színre az egyik este.

A «pásztori tragédia» cselekménye meghatározatlan időpontban, az Abruzzók földjén, a parasztok és pásztorok között játszódik le. Aligi, egy fiatal csordapásztor, szent János napjának izzó levegőjű nyári délutánján, titokzatos jelektől megtévesztve és megzavarodva felkészül, hogy házasságát megünnepelje a helyi hagyományoknak megfelelő babonás szokások szerint azzal a fiatal leánnyal, akit részére szülei választottak. Egyszerre, a rokonságnőtagjai közepette, a nyitott ajtón Corda Mila rohan be. Joriónak a varázslónak a leánya, aki egyébként jómagá is vajákos nő és megtévedt leány. Az aratók sóvárgó ebfalkája hajszolja. Menedéket kér. Ornella — a legfiatalabb és legártatlanabb a három Aligi-nővér között — szalad, hogy az ajtót bezárja. A zörgető aratóknak azt feleli, hogy az ajtót nem tudja kinyitni, mert egyedül van a házban. Azonban az aratók felkapaszkodnak a magas ablakpárkányokra és betekintvén, észreveszik a tűzhely mögött megbújó Milát. Szitkokat és fenyegetéseket szórva a többi nők felé is, betörni készülnek az ajtót. Így tehát Aligi a nők rettegésétől késztetve indul, hogy Milát megragadja és üldözőinek kiszolgáltatassa, de ebben a pillanatban szinte kővé mered: megigézett tekintete a szerencsétlen mögött egy hatalmas angyalt látott megjelenni védelmező mozdulattal. Minthogy az aratók tovább folytatják a tombolást, a nőket letérdepelteti, akik könyörgő zoltárokat énekelnek az Istenanyához és miután a küszöbre helyezi a megáldott keresztet, kinyitja a kaput. Az üldözők átszellemülve veszik le kalapjukat, letérdepelnek és csendben szétoszolnak.

E közben két társától támogatva jön Lazaro, Aligi atyja. Feje véres kötésekre bugyolálva. Összeverekedett másokkal, mert szintén azért jön, hogy Jorio leányát kézrekerítsék. A küszöbre helyezett keresztnél ő is letérdel. Mila — gyorsan és észrevétlenül — eltűnik a házból.

Elmenőben azonban magával vitte Aligi lelkét. A második felvonásban Aligi elhagyja tűzhelyét és feleségét, aki még szűz; Milával él a hegycsúcson csendben és önmegtartóztatásban megérlelve azt a szándékát, hogy Rómába zarándokoljon és ott a szent Atyától beteljesületlen házasságának feloldását, új szerelmének tárgyával, Milával, Isten színe előtt való egyesülését kérje. A megtisztulás álma, amelytől a két csendes szerető a magas hegyormok nagy békéjében megittasult, megszakad, amikor Ornella, az ártatlan nővér

érkezik, hogy fivérét az elhagyott feleséghez és családjához visszavezesse. Ornella nyomait követve más valaki is megjelenik Aligi rejtekhelyén, Lazaro, Aligi vad és kicsapongó atyja, aki azért mászta meg a hegyet, hogy Milát megtalálja és a maga számára megszerezze. Aligit, aki ellenkezni próbál, atyja emberei megkötözik és elhurcolják. Lazaro már-már zsákmányára rohan, amidőn fia, Aligi — Ornella által kiszabadítva — megjelenik és elragadva az indulattól, fejszét ragad és leüti apját.

A harmadik felvonásban Lazaro háza előtt vagyunk. A sirató nők jajgatnak a holttest felett, az özvegy őrjöngésében a fájdalmas Szűz szavait ismétli; Aligi fölött a néptörvényszék ítél. Ha bűnösnek találják az apagyilkosságban, kezét levágják, zsákba kötik és a folyóba vetik.

De abban a pillanatban, amikor az elítélt édesanyjától bocsánatért könyörög, megjelenik Mila. Azért jön, hogy kiszolgáltassa magát a «nép-ítéletnek», egy kegyes hazugságot sikoltozva: «Aligi nem apagyilkos! Csak ezt hiszi magáról, mert ő elvarázsolta, azonban igazában — mondja Jorio leánya — ő maga volt az, aki leütötte Lazarót, az ártatlan pástort pedig megrontotta». Aligi először tiltakozik, azonban a bevett kábítószer hatása alatt, amelyeket kivégeztetése előtt adtak neki, megtévesztve és kábultan átengedi magát a sugalmazásnak, amely megmenti és borzalommal fordul el a «leánytól», akit szeretett, megátkozta őt és anyja karjai közé esik.

Milát a tömeg üvöltése közben a máglyára hurcolják, mialatt az anya vadul keblére szoritja fiatal «megtért fiát». A tiszta Ornella, aki tudja az igazat, mert látta apjuk meggyilkolását, hangosan felsikolt:

«Mila, Mila, nővérem Jézusban
Csókkal illetem lábaidat —
A Paradicsom tiéd!»

Luigi Pirandello rendezésében, Marta Abba és Ruggiero Ruggieri főszereplésével élményszerű színházi este volt ez a nagy etikai problémákkal viaskodó, végzetes szenvedélyek tragikus összeütközését színpadra elevenítő dráma.

A színház a népek erkölcsi életében.

Estztétikai élmények, költői szépségű őszi tájhangulatok és komoly tanulmányok színesen, tarka ritmusban fűződtek a római órák, napok fonalára.

«A színház a népek erkölcsi életében» — ez volt egy másik nap mottója. Ettore Romagnoli, a nagy műfordító és az antik színház egyik legkiválóbb ismerője a görög színházi kultúra szellemét idézte, hogy választ kapjunk etikai tartalmára vonatkozólag, Marinetti pedig a színház mai etikai missziójáról mondta el ezúttal ismét kiáltványszerű pontokba foglalva hitvallását:

«A színház és a teátriális látványosság változatos és hatásos szórakozás kell, hogy legyen, nevelő hatású erényekkel felruházva, amelyeket eddig még nem vettek figyelembe vagy csak ritkán jutottak érvényre. Ezek az erények:

1. Bizakodó és derűs színháziasság, amely mégis komolyságra oktat, életerőt nyújt minden szürke sóvárgás nélkül, nem foglalkozik a lelkiismeret gyötrődéseivel, egyszerűen teátriális, sportszerűen dagadó izomzattal és gondolatcselekménnyel, amely nincsen kötve a könyvtárak és múzeumok levegőjéhez.

2. Az igazság keresésének új módja, amely az életvalóság és az álom szintéziséből létesül.

3. Gyorsaság hirdetése, amely minden gondolatot és cselekményt megfiatalít, párosulva a gondolatok és mozdulatok állandó szimultaneitásával, amely szükséges az emberi tekintély és méltóság nagyfokú növeléséhez, megszázszorozva a legerősebb genialitás tényét, az alkotó és cselekvő tehetséget.

4. Az egész nagy világot felölelő és betöltő cselekmény, amely a nézőközönségben a Földhöz kapcsoltágnak teljes érzetét adja és fölkelte a vágyát a népek és egyének egymásközötti versengésére.

5. A szenvedélyes légi élet (aerovita) és szenvedélyes kozmikus érzés hirdetése, amely a nézőknek a Földtől való elszakadás vágyát szuggerálja, hogy az eget vizsgálhassa, fel, a sztratoszférába haladó útján, miután átkutatta a Földet és megismerte azt.

6. A gondolatok erőteljes kifejezése, eredeti cselekmények az életben és a művészetben, amelyek elősegítik az untató, agyoncsépett és hazug érzések és érzelmességtől telített cselekmények végleges kiküszöbölését.

7. Nemes gondolatcselekedet utáni vágy hirdetése, amely túl van a pénzen és fényűzésen.

8. Az emberi összetartás és nagylelkűség érzékeltetése, amely ellensége minden rablásnak és gyilkolásnak.

9. A hősiesség esztétikájának hirdetése a gondolatok és cselekedetek minden terén.

10. A hétköznapi praktikumnak fölébe helyezendő és dicsőítendő a művészetek érdektelen nemessége és maguk a művészek.

11. A háború esztétikájának érvényesítése minden tekintetben: a ragyogó egyéniségek, a tömegek, a földi és légi gépek, az izgalmak és legényesebb emberi erények szerepeltetésében. A háborúnak ez az esztétikája kizárja a lövészárkok embertelen és becstelen leírását, amelyet a hazug harcosok, pacifisták találtak ki vagy olyan küzdők, akik félelmüket nem tudták palástolni.

12. A haza abszolút vallása, mely minden teátriális produkcióból az erkölcsi szépség ragyogását sugározza szét a nézőközönségre.

A színházat és teátriális látványosságokat meg kell tisztítani az erkölcsöt rontó, bűnözésre csábító sajátságoktól, amelyeket csaknem minden mai előadásnál egyformán észlelhetünk. Ezek:

1. A valóság démonikus beállítása. Ennek elkerülhetetlen következménye a sötétenlátás, amely a képmutató elfajultság és szerencsétlenség látványában tetszeleg.

2. Az erotika hangsúlyozása.

3. A pénzhajhás és a romlásba kerülés ábrázolása, amely művészi szempontból egyhangú és erkölcsileg pedig mérgező, elsötétíti a gondolatot, gyávává teszi a szegénységet, elbátortalanítja és bemocskolja a szerelmet. A pénzűz fényűzés hangsúlyozása képtelenül adja vissza a tényeket a nyilvánosságnak és szomorú érzéseket kelt azokban, akik ezt az életet egy szakadékon át látják, amely elválasztja őket elérhetetlen aranyhegyektől, drágakövektől, képzelt boldogságtól és paradicsomi meztelenségtől. Az ily módon ábrázolt élet arra buzdítja a közönséget, hogy a fényűzést és gazdagságot, amelyet a jelenet ábrázol, a maga számára is megszerezze bármi áron. Esetleg úgy, hogy azonnal kirabolja a szomszédját vagy elvágja a torkát a következő éjszakán.

4. A megszervezett büntett hülye esztétikája, mely bűnözőket szerepeltet akik folyosókon cikázva menekülnek; irodákat mutat és sötét lépcsőket a küzdők egymásra fogott revolvereivel, rendőrök legyilkolását a mennyezet lyukain keresztül, pénzszekrények felfeszítését stb.)

Ezek voltak Marinetti pozitív és negatív «pontjai». Egészséges, erőteljes színházat követelt, mely a legnemesebb értelmű polgáriasság ki-fejezője.

Mindenki helyeselt, csak a franciák tiltakoztak a «háború esztétikájának» hirdetése ellen.

Színház és állam.

Mint ismeretes, Olaszországban nincs állandó drámai, sem pedig u. n. «nemzeti színház». Most foglalkoznak az illetékes körök az államosítás gondolatával. Ezért a kongresszus utolsó napján a meghívottaktól jelentéseket kértek állami színházai helyzetéről, hogy megismerve a világhelyzetet, a tanulságokat érvényesíteni tudják.

Az egyes jelentések elhangzása előtt e sorok írója tartotta meg második előadását a *színházi kultúra és az állam viszonyáról és az egyetemi színház-tudományi oktatás szükségességéről*. Fejtegetése elején azt bizonyította, hogy a színház mindig valamiféle közösség kulturális megnyilatkozása volt, csak az individualizmus korában lett egyéni «üzlet». «Abban a történelmi pillanatban, amikor mindenkiben munkálni kezd az individuumot egy magasabbrendű nagy egységben összemarkoló közösség szellemi ereje és a kultúra hivatott irányítóiban tudatosodik majd a teátriális művészetek mai, divatos, szórakoztató életfunkciójával szemben a színház időtlen és örök szelleme, a színházi kultúra képe ismét alakot változtat majd, megszűnik csak színház lenni, több, nagyobb hivatást vállal magára, hasonlót ahhoz a hivatáshoz, melyet a korai görög színház és a középkor színháza töltött be az akkori társadalom életében.»

Addig azonban semmiféle közösség számára nem lehet közömbös a színházi kultúra mai helyzete. És különösen nem indifferens ma, amikor igen gyakran felelőtlen egyének szuverén hatalmában tengődik ez a kollektív szellemű művészet és ötletszerűen sugározza szét építő vagy romboló hatását ezrek és milliók lelkébe. A hatás és visszahatás megbomlott circulus vitiosusának egyensúlyát és helyes keringését csak a nemzeti közösség hatalmi szerve, maga az állam állíthatja helyre. Az állami kezelés azonban még nem jelenti azt, hogy a színház a nemzeti közösség legmagasabb színvonalú teátriális megnyilatkozása lett. Ezen a ponton vár fontos misszió az egyetemi színház-tudományi oktatásra.

«A színház-tudományi intézetek kell, hogy kiképezzék a színházi kultúrának azokat a minden szempontból felkészült misszionáriusait, akik az elmélet és a gyakorlat között közvetlen kapcsolatot teremtenek. Akik közül egyesek a színpadi szószékről előadás-alkotásokkal, a színek, a formák, tér- és időritmusok, hangok és némaságok, fények és árnyékok szimbolikus nyelven keresztül hirdetik a színháznak megalkuvást nem ismerő művészi hitvallását, mások pedig az élőszó és nyomtatott betű fegyverével küzdenek a közönség meghódításáért annak a színháznak a számára, amely egészen magasrendű megfogalmazású színházban az egyik legnagyobb erejű kultúr-faktort látjuk.»

Államosított színház egyetemi színház-tudományi intézet munkája nélkül

paradoxon. Irányított színházi kultúra csak olyan esetben virulhat, ha vannak irányítók, akik nem külső intencióra folynak bele a színház életébe, hanem akikben eleven életet élő valóság a cél.

Egy olyan állam, amelynek sikerült kialakítania polgáraiban a közösség szellemét, színházi kultúrája szempontjából elérkezett ahhoz a történelmi pillanathoz, amikor parancsoló szükségesség ennek a színházi kultúrának tervszerű irányítása. Róma, a kongresszus meghívottait vendégül látó halhatatlan város, mely évezredekken keresztül Európa politikai központja volt, évszázadokon át a művészetek legfőbb fóruma, most épülő egyetemeinek palotatómbjei révén rövidesen joggal követelheti magának a «világ legelső tanulmányi központja» nevet. S amikor a Duce alkotó zsenijének e legújabb monumentális megvalósulásáról a tervek képeit e sorok írója megpillantotta, úgy érezte, hogy nemcsak az olasz, de az egyetemes és örök színházi kultúra szempontjából is beláthatatlan jelentősége lenne, ha e hatalmas egyetemi város egyik palotájának egyik termében katedrát kaphatna a színházzal foglalkozó tudomány.

Színháztörténeti tény, hogy abban a pillanatban, amikor mindenkiben hatni és dolgozni kezd az individuumot egy magasabbrendű nagy egységben összemarkoló közösség szellemi ereje, a színházi kultúra képe mindig alakot változtat. Mussolini zsenije megteremtette Olaszországban ezt a magasabbrendű szellemi egységet. Ő, akit olyan belső szálak fűznek a színház művészetéhez, a színháztudomány egyetemi munkájának lehetőségét megteremtve, a nemzeti kultúrának ezen a sajátos területén is új korszakot kezdeményezhet. Az állam tervszerű színházpolitikája a színháztudományon keresztül az olasz színházi kultúra belső megújódását készítheti elő, azt az új kort, amikor ismét visszakerül a közösség kezébe a közösség művészete, a színház, de nem úgy, hogy leszáll a nagy tömegekhez, hanem hogy a legmagasabbra szállva, felemeli magához a nagy néptömegeket. És akkor már csak rövid idő kérdése, hogy Róma Európa színházi kultúrájának példamutató központjává legyen.

*

Ez az optimista derű ragyogta be az ötnapos tanácskozásban kifáradt olasz lelkeket az utolsó napon, vetekedve az októberi nap melegítő fényével... Azt hiszem, mindnyájan vittünk magunkkal az élet, a lendület, a cselekvés, az akarat, az alkotás e halhatatlan városából egy szemernyit ebből a földi szemmel nem látható fényből, amikor elbúcsúztunk egymástól. Bizonyos, hogy sehol sincs rá nagyobb szükség, mint nálunk, e borzongató, nyirkos, ködös magyar őszben.

Németh Antal.

Az élő Gárdonyi.

*A nagy író fiának, Gárdonyi Józsefnek,
apjáról írott könyve.*

Van abban mindig valami különösen érdekes, de egyúttal valami bizalmatlanságot ébresztő is, ha egy nagy író vagy költő életrajzát egy közeli vérségi hozzátartozója írja meg. Érdekes azért, mert bizonyos, hogy az a rokon olyan adatoknak van birtokában, amelyekről másoknak nem lehet tudomásuk, — de nyomban fel is ébred az olvasóban az életrajzíró értékelésével, felfogásával és megállapításaival szemben az az aggodalom, hogy éppen a vérségi közelség miatt, nem lesz-e hősével szemben a szerző elfogult, s hogy nem érzí-e magát bizonyos fontos és jellemző adatok közlésére vonatkozólag természetszerűleg feszélyezve.

Ilyen kérdések merülhetnek fel *Az élő Gárdonyi* c., közel 700 lapos könyvvel szemben is, amikor az ember olvasmányul a kezébe veszi. Olvasása közben azonban szerencsére a legtöbb előzetes aggodalom eloszlik. Gárdonyi József elég objektíven tudja értékelni Gárdonyi Gézának írói és emberi jelentőségét, s nem tér ki a kényesebb természetű életfordulatok feltárása elől sem, s ha néha bizonyos feszélyezettségen nem is tud teljesen úrrá lenni, ezt adatainak bőségéért, értékességéért, s közlő modorának kedvességéért könnyen felejtjük neki.

Könyvének lapjain Gárdonyi fordulatos pályafutásának fázisai plasztikus élességgel kelnek életre. Különösen érdekes a még kezdő, a még nem arrivált írónak története. Az eleven adatok egész tömege világosít fel bennünket az ifjú Gárdonyi tanuló-

évei felől, egri tanítóképzős nyomorgó esztendőkről, majd tanítóskodása hányattatásairól, szerzetesi terveiről és vidéki ujságíróskodásának küzdelmeiről. Tudományos szempontból különösen fontos, hogy a fiatal Gárdonyinak valamennyi irodalmi tapogatózásáról, kísérletéről értesülünk, s kivált finomak azok a megfigyelések, amelyekkel a szerző ezekben a kezdő művekben a már kiforrott készségű író stílussajátságait kutatja, s veszi észre.

Sehol másutt meg nem található adatokat kapunk itten Gárdonyi fiatalkori szerelmeiről, s egypár fájdalmas betekintésnek vagyunk tanui szerencsétlen házasesetébe. Gárdonyi József ezen a ponton nem tér ki a kényesebb természetű kérdések érintése elől sem, bátran szeme közé néz egyes fantasztikus pletykáknak is, de természetszerűleg nem időzik e dolgok mellett sokáig.

A későbbi lapok során is élet-szerű hívséggel támad életre Gárdonyi sokrétű lelkének minden lényeges eleme. Látjuk csendes, de annál realisabb szemlélő és megfigyelő képességét, jóízű, de néha fanyar humorát, meghatódunk megbocsátó emberszeretetétől, de látjuk gyanakvó bizalmatlanságra való hajlamát is. Pontos felvilágosítást kapunk valási vergődéséről. Látjuk, hogy katolikus hitének egész életét végigkísérő alaphangulata mellett mikép téved a spiritizmus útvesztőjén keresztül a keleti vallásbólcelet kaoszába, s hogyan jut el valami homályos buddhista filozófiáig, s a reinkarnáció hitéig.

Látjuk sokmindent markolni akaró ösztönét is. Írói munkásságán kívül

szenvedélyes festő és rajzoló, jó hegedűs, rajong a természettudományos megfigyelésekért, különösen a botanikáért és zoológiáért, megtanulja a tibeti nyelvet, szenvedélyes utazgató, örök naptárt szerkeszt, kitűnően sakkozik, s elég jól kezeli a vívókardot.

Hogy mennyi ebben a sokmindenféle foglalkozásban a kissé fegyelmezetlen temperamentum kapkodása, s mennyi a Leonardo da Vincivel rokon, mindent felölelni vágyó kultúrösztön, — ennek lélektani vizsgálatával Gárdonyi József adós marad, de ennek megoldását nem is az író fiától várjuk.

Nagyon élvezzük, és irodalomtörténeti szempontból rendkívül érdekeseeknek tartjuk azokat a feljegyzéseket, vagy megállapításokat, amiket Gárdonyi József az egyes művek keletkezésére és szubjektív élményekből való fakadására vonatkozólag megállapít. Ezek az adatok az életrajzíró nélkül örökre elkallódhattak volna. S különösen szeretjük, hogy ezen a téren nem téved az erőltetett vonatkoztatások hinárjába. Így pl. Az *a hatalmas harmadik* c. regényt ismertetve, nem tagadja az alapul szolgáló életrajzi elemeket, de óva int attól, hogy nagyon is kézzel fogható és könnyen kihámozható élményvontatkozásokat keressünk a műben.

Nagyon értékesek azok a lapok, amelyek Gárdonyinak a magyar dráma fejlődésében oly jelentékeny *Bor*-ról szólnak. Itt egyáltalában nem feleslegesek azok az apró kis részletek, amiket Gárdonyi József a darab megíratásának körülményeiről, az előadó színészeknek és a Nemzeti Színháznak a siker felől való aggodalmáról, valamint a darabot illető nyilvános és magánvéleményekről közöl. Itt minden kis adat a magyar irodalmi életnek és irodalmi közhangulatnak mélyebb megértéséhez vezet közelebb.

A magyar drámai formatórekvé-

sek vizsgálójának az is igen becses adat, amit a könyvből a *Karácsonyi álom*-ról megtud. Ezt a bájos, magyaros mesejátékot szerzője *operett*-nek érezte, s műfaji hovatartozását a színlapon is így akarta megjelölni, s csak barátainak aggályoskodása miatt tett le róla. Milyen rendkívül értékes irányban fejlődött volna a magyar operett, ha — persze egyéb mintái mellett — a *Karácsonyi álom* és a *János vitéz* formai és hangbeli próbálkozásait is iparkodik folytatni!

A tárgyilagos bírálat azonban nem hallgathatja el az életrajznak egyes tévedéseit vagy fogyatkozásait sem. Ezek a tévedések legnagyobbbrészt bizonyos filológiai pontatlanságból erednek. Így pl. hogyan lehet az, hogy Gárdonyi édesapjának felekezeti hovatartozásáról végül is kétségben hagy az életrajzíró? Ziegler Sándort egyszer luteránusnak, egyszer meg kálvinistának mondja. — Máshol azt írja, hogy Gárdonyi Géza a «Dante fordításból a rimes mesteriséget megtanulta.» Már hogyan tanulhatta volna meg éppen innen, amikor ez a fordítás rímtelen?

A *bor* sikere nyomán keletkezett magyar drámaírói kedv fellendülését még csak értjük, de annak már ellene mond a történeti valóság, hogy Rákosi Jenő is ettől kapva kedvet írta meg *Endre és Johannát*, amikor hiszen ez a darab már tizenhat esztendővel *A bor* előtt került színre. Itt az életrajzírót alkalmasint *Endre és Johanna* felújításának dátuma zavarta meg.

A *Falusí verebek* c. vígjáték sem ment a Nemzetiben közel 50-szer, hanem mindössze 30 előadást ért meg. — Gárdonyi fiatalkori operettjéről, a Szegeden bemutatott egyfelvonásos *Paradicsomról* sem látszik tudni a szerző, hogy a darab iránt a budapesti Népszínház is komolyan érdeklődött, s hogy a Krisztina-városi színpályán is színre került.

Azt sem értjük, hogy amikor Gárdonyi a Magyar Hírlap országgyűlési tudósítója lett, hogyan «villogtathatta a parlamentben a császár akaratát Tisza Kálmán fekete pápaszeme» — hiszen Tisza Kálmán 1890-ben bukott meg mint miniszterelnök, Gárdonyi meg csak 1901-ben lett fővárosi ujságíró. A Tiszákkal különben is kissé meggyült a baja az életrajzírnak. Az még lehetséges, hogy Tisza István — az életrajzban per Tisza Pista — megkínálta Gárdonyi Gézátként képviselőséggel, de hogy a «véderő megszavaztatásának biztosítására szándékosan az egri bakákat» rendelte volna a parlament elé, bosszúból azért, mert Gárdonyi a jelöltséget kuruchangú levélben utasította vissza, — az képtelen feltevés mindenki előtt, aki Tisza István karakterét csak egy kicsit is ismerte.

Azt sem értjük, hogy miképpen tudhatta Gárdonyi Géza, s nyomán a fia, hogy mikor az egri nagy író a Kisfaludy Társaságban az első választáson Fiók Károllyal szemben elbukott, kik szavaztak ellene. Tudtunkkal a Kisfaludy Társaság tagválasztásai titkos szavazással folynak le, s nem valószínű, hogy indiszkrétciók történtek volna. Megértjük az író és életrajzíró elkeseredését ezen a ponton, de azért kár volt pusztá gyanú alapján a nemmel szavazók neveit kiserkeszteni.

E hibák, tévedések és fogyatkozások ellenére is úgy érezzük, hogy a könyv a magyar Gárdonyi-irodalomban alapvető jelentőségű, s aki a nagy egri remetével bővebben akar foglalkozni, okvetetlenül ebből a munkából kell kiindulnia.

Galamb Sándor.

Török Sophie: Hintz tanársegéd úr. Regény. Káldor-kiadás. Budapest, 1934. 177 l.

Egy szegény, hisztériás fiatal orvosnő végtelenen rajongó szerelme a

mindenkitől csodált tanársegéd iránt, mely hosszas, kínos vergődés után örültségbe vész. Egy degenerált szervezetenek és beteg léleknek kórtörténete. Hogy a kiváló tehetségű író ilyent választott tárgyul, az az ő szuverén joga. Ha nem igazi művész nyúl efféle tárgyhoz, munkája hamis hatásvadászat lesz pornografiával fűszerezve, a szerző azonban művész, akinek komolyságában és jóhiszeműségében nem kell kételkednünk. Ezért nem kifogásolhatjuk egyes naturalisztikus részleteit s néha nyers szókimondását, mert mindez a történet lényegéhez és orvos-milijéhez tartozik. Bármennyi testiség van is ebben a sötét történetben s bármennyire hiányzik is belőle a természetfelettiekben való hit enyhítő világossága, mégis a lélek a fontos benne. Az író tárgyilagos elemzésén átérezzük meleg részvétét ez iránt a szegény, hervadt, beteg, de tiszta lélek iránt, amely hiába vergődik degenerált szervezetének vasilincseiben, amely hiába küzd állandóan a hisztéria, a megőrülés ellen (hiszen orvos is azért lesz, hogy önmagának legyen orvosa) amely nem tud szabadulni beteges szerelmétől még brutális kiábrándulásai után sem.

Ennek a lényegében kínos, patológikus lélekrajznak mélységéről, sokoldalúságáról, tónusbeli finomságairól csak úgy adhatnánk némi fogalmat, ha végigkísérnők legalább vázlatban a hősnő lelki fejlődését, s ha a legmegkapóbb részleteket szószertint idéznők, erről azonban le kell mondanunk ilyen szűk keretben.

A szerző ezt a művészi és elejétől végig érdekfeszítő lelki történetet a klinikai élet éles megfigyelésekben gazdag, realiztikus rajzának keretébe foglalja. Nemcsak az alakok élnek itt, hanem a tárgyak, a hangok, a szagok, maga a levegő is. Csak ennek a környezetrajznak kedvéért is érdemes elolvasni Török Sophie könyvét, mely

kétségkívül egyike legkomolyabb művészi becsvágygal és gonddal megírt modern lélekrajzi regényeinknek. Bizonyossága annak is, hogy a kollektivismus hatalmas áramlatai sohasem tehetik fölöslegessé az egyéni, sokárnyalatú lélekábrázolást. A művészetnek ez mindig egyik központi problémája marad. Az más kérdés, hogy a mai időkben aktuális-e az ilyen probléma. *Szinnyei Ferenc.*

Sík Sándor : István király. Tragédia három felvonásban. Budapest, 1934. Szent István-Társulat.

Vannak irodalmi műfajok, amelyekről nem egyszer hangzik fel az ítélet, hogy időszerűtlenek és elavultak. Így volt ez az eposzsal is és akkor jött Arany János, hogy ezt az ítéletet megcáfolja. S valahogy így van a történelmi drámával is és most az az érzésünk, hogy Sík Sándor e művel újra ellene mondott az ítéletnek. Mert közhely, de mégis csak helyénvaló az említése, hogy nincs műfaj, mi elévül, de van alkotó, ki mindig újat és örököt tud létrehozni a már elöregedettnek hitt műfaj keretén belül is.

E tragédia a legtisztább klasszikus hagyományok őrzője. Szerző a nagyok nyomdokain jár és mélységes tisztelettel hajtja meg fejét minden előtt, ami magyar történelem. A tisztelet az, amivel tárgyához nyul. Első szent királyunk tragikus szépségű alakja elbűvöli, de nem annyira, hogy a szentség és a legteljesebb emberi erő mögött is ne lássa meg a megfáradt, utolsó óráit élő beteget, aki ime, rombadőlve látja mindazt, amit hosszú évtizedek során lázas igyekezettel és felülről kapott bölcseséggel alkotott. A nagy emberi fájdalom mutatkozik meg a haldokló uralkodóban, aki még halódásában is szent és fenséges, mert őt is elfogja minden igazi fejedelem örök problémája, az utódlás kérdése, hogy olyan

valaki folytassa a művet, fejezze be az országalapítást és legyen atyja, vezére és bírása nemzetének, aki erre a legméltóbb. S hiába néz körül a király és kísérel meg mindent és mérlegel mindenkit, már-már el kell következnie tragikus összeomlásának, hiszen itt a vég és úgy látszik, céltalan volt egy hatalmas, küzdelmes élet, de a királyban több a szentség, mint a tragikum, Isten választotta, elküldöttje és azt koronázza meg a pápától kapott koronával, aki valóban a magyarok legigazabb királya lehet, a mindenkinek édesanyját, szűz Máriát, hogy ezentúl két országban uralkodjék, Magyarországon és a Mennyországon.

Sík Sándor tragédiájában van valami freskószerűség. Sötét tónusú, nehéz színekkel, tompa levegővel feszült drámai légkörrel van megfestve. Középen ott áll a király, szinte megközelíthetetlen alakja fejjel magasodik a többi fölé és körülötte azok, akik csak emberek. Mind élő, eleven alak, küzdenek és szenvednek és ármánykodnak és pártoskodnak és földi szemmel néznek mindent e világon. Emberi indulatok hajtják őket, hangoskodók s csak akkor némulnak el, mikor a király csöndre inti őket és csodálattal és tisztelettel néznek rá, aki több, mint ők. Ez a csend a tragédia folyamán többször áll be és ilyenkor mindig megérezzük nagyvonalú freskószerűségét, ami különben nem egy klasszikus történelmi dráma sajátja.

Ha nem mint színpadi művet nézzük, hanem mint könyvdrámát olvasunk, akkor különösen megkap költői nyelve. A nagy lírikus most is megmutatkozik. Még az egyszerű tömondatoknak, sőt az egyetlen szóból álló felkiáltásoknak is megvan a maguk költői ritmusa. Kicsendül a melódiájuk. Azonkívül Sík Sándor tudatos nyelvűvelő, ki szorgalmasan tanulmányozta irodalmi régiségünk

nyelvi értékeit és azokat művészettel alkalmazta. Szépek a darab költői betétjei is, amelyek újra csak bizonyítékai a «tudatos költőnek».

Sík Sándor alkotó művészetében az «István király» méltó helyet foglal el.

Dénes Tibor.

Fóthy János: Narcissus tükre.
Káldor-kiadás.

Fóthy János költészete két téma körül forog. Az egyik az ő ars poeticaája bravúros szonettben (*Vers a versről*): hitvallás a «felszínén békült mélységű» költészet, a szenvedélyen túli, *fájtalan fájás* verse mellett, mely a maga igazi lényegében

*... felérző csönd, felvérző emlék,
Echo, ki holt síkolyra visszazeng még,
Forrás, mely hűsen, hő mélyből szakad.*

Másik témája, mely egy sereg iker-versre izgatja szintén, bizonyos tekintetben ellenmondásban van az előbbivel: panasz, amiért temperaméntuma távol van az élet szenvedélyeitől. (A kín, mely szülte mind e verseket, Bennük már rég hűs gyönggyé dermedett.) Ime a költő ihletének forrásai, nem a hétköznapi élettalajából eredők, de fordított irányban a hevületeknek ép oly hullámzását tartják ébren, mint a Fóthy Jánosétól különböző lelkületek. Vágy a vágy után, szenvedélyes elgondolása az el nem fogható szenvedélyviharoknak: szűzies költészet; nem az alkalom hiánya tüzei «bús áldozatra», sem önkéntes lemondás, mely sokszor a tartózkodás fájdalmától vár rendkívülibb ihletet, hanem a költő vérmérséklete maga. Így merőben esztetikum Fóthy Jánosnak minden költeménye, de hogy mennyire nem affektált a kötet javarésze, bizonyítsa e pár hajszálfinom sor a sok közül:

*S egy kábult álombéli mozdulatban,
Mint kiket altat mákonyzsibbadás,
Hanyallanak e fák oly mozdulatlan,
Hogy lombjaik meg nem libbenti más,*

*Mint egy-egy meggyűlt csepp, ha valahonnan
Lefut s levélről más levélre hull,
Vagy lehelet ha kél, nem tudni, honnan,
S mint alvók sóhajtása tovább...*

Fóthy János versben éli ki magát, neki a vers mindene, szerelme, szenvedélye is, önmaga becézése, istenítése vagy emlékbeszéd e hasztalan-nak érzett élet s minden céltalan, önmagába vesző költészet fölött. Érdekes jelenség, egészen különálló mai líránkban. A költő kevés verset enged át a nyilvánosságnak, ezeket aztán elhalmozza a rajongás minden ékességével: valódi ötvösmunkák, néha már túlterheltek is; a féltékeny műgond ékszerei valami filigrán, rokokó-kirakatban, mely egy nagy hevületnek már születése pillanatában kihült emlékeit őrzik.

Vajthó László.

Kodolányi János: Küszöb. (Kisregények.) Budapest, A Vajda János Társaság kiadása.

A századforduló táján egész sereg csodagyermek született irodalmunknak. Serdülő fővel odasodrótak Adyék lázasan dolgozó művésztelépére s az aktualitás hevéből izzó nagy alkotásokon leshették el az alakítás titkát. Húsz éves korában kész író volt nemcsak a lírikus Szabó Lőrinc, hanem a regényíró Kodolányi is. És huszonöt éves korára a legszakálasabb műfaj, a kritika fegyverzetében tetőtől-talpig vértézve ragyogott a Napkelet hasábjain induló Németh László.

Mindnyájukban tovább nyugtalankodik Adyék elégedetlensége a világgal, de nem menekülnek többé elefántcsonttoronyba, álmokba, utópiákba belőle, berendezkednek a valóság szegesdróttjai közt s ha folyton szökési terveken jár is az eszük, nem meszaróztatják magukat halomba a metafizika szuronyával és géppuskáival. Tényisztelőbbek, anyagszerűbbek, mint elődeik.

Ehhez az új magatartáshoz a megfelelő tárgyilagos, egyszerű, lelken-dezés-mentes hangot Kodolányi prózája a legelsők közt találja meg, kevéssel Erdélyi József népi tisztaságú lírájának megszólalása után. Annál nagyobb teljesítmény ez, mert senki-ben nem rejzötek mélyebb szakadékok, feketébb keserűségek az egyenletesen ringó mondatok alatt, mint Kodolányiban. Nyugodt plasztikája indulattól remegő ujjak munkája volt, egy-egy félresikerült apró részlet csak elvétve árulta el romantikus szenvedélyviharát.

Amikor első kötetei megjelentek, elképzelni is bajos lett volna valakit, aki ádázabb harcban álljon a világgal. Sötét rajzain mintha engesztelhetetlen emberutálat tombolta volna ki magát, pedig ez az egész halálpanoráma a fiatal szív türelmetlen szeretete volt az elnyomott milliók iránt.

Akkoriban minden író prófétának képzelte magát, Kodolányi eljárására is készen volt a formula: azért festi ezeket a borzalmakat, hogy tudatosítsa őket s kigyógyítsa belőlük a világot. De annyira a bűn káoszába hullt nála minden, hogy alkotásaiban már egy reménycsillámnak sem maradt hely. Képzetele harácsoló parasztokkal, maggyilkos banyákkal zsúfolódott tele s ha még oly való-szerűek voltak is az alakjai külön-külön, ez a végeérhetetlen vonulása a kárhozottaknak, mint pokoli látomás kavart egybe, az előadás rész-vétlen közönye pedig, amelyen semmi megindultság át nem rezzenhetett, gúnyos sátáni fintornak hatott a feketére korommal rótt alakok fölött.

Alig vette észre valaki, hogy ez a rögzött világgyűlölő milyen szokatlan bőséggel szórja, ahol egy parányi alkalmat lát, a harmatüdeségű természetet képeket. Ez a szűkszavú leírásokba fojtott líra, ez a megtapo-sított szeretet lassan mégis nekibáto-ro-

dott Kodolányi epikájában. Kitartó makacssággal addig forgatta az embereket, míg megértette és megsaj-nálta azokat is, akik legérzékenyebb csapással sujtották, mert ez az objek-tív elbeszélő kezdettől a legszemélye-sebb vallomásokkal árasztotta el re-gényeit. A *Küszöb*, bármily tragikus borulat lebeg egyik-másik darabja fölött, úgy van összeválogatva, hogy egy új Kodolányi-arcélt villant elő. Szeméből szeretet és megértés sugár-zik, ajkán a humor bölcs mosolya remeg.

Ez a kisregény-gyűjtemény mintha zárt kompozíció volna; időrendjé-ben az író belső fejlődése lappang s történetei némileg történelemmé ta-padnak össze. A bevezető novella diákkaland a háború alatt; mind-össze annyi a meséje, hogy két gim-názista beállít szállásra egy falusi kocsmába s az egyik flótázik a hadba menő bosnyákoknak, a másik tányéroz s hajnalban megugrik a pénzzel. S ebből az igénytelen anyag-ból nemcsak feszítő izgalmű novellát épít az író, hanem egyszerre, észre-vétlenül, egy hangnyi belemagya-rázás nélkül arra döbönt, hogy a művész örök kiuzsorázottságának ő-szérvényű ábrázolása ez, olyan keser-édes humorral átítatva, hogy leg-szebb, legtávlatadóbb elbeszéléseink közé tartozik.

Ugyanígy nő jelképpé a címadó kisregény is, mely már a forradalom zűrzavarába visz. A falun rekedt diák, míg lázasan magyarázza nagy-anyjának s nagynénjének a törté-nelmi erőszak helyességét, úgymint azok végül iszonyodva tagadják meg, hirtelen arra ocsúdik, sem az öregek, sem a forradalmárok közt nincs ke-resni valója. «Látta, hogy nem mehet sehova, a küszöbön áll. A kívül ka-vargó világ nem az ő világa s ez a család sem az övé.» A középosztály végzete ez, amire esik is utalás a tör-ténetben, vagy megint a művész pár-

tonkivülisége, ösztönös tiltakozása mindenfajta erőszak ellen ?

Az Atyai Hajlék figuráin maradt legtöbb a Kodolányi hajdani epe-színeiből, de a cselekvény egy-egy váratlan kanyarodóján ez is fényes tavaszi idilleket sodor elénk. Az úri-fiú odaállása a parasztok, munkások közé keves vitatörmelékek közt zajlik le s apa és fiú szemberobbantását ma már Kodolányi sem őrzi meg egy-két elcsépeltség nélkül, de az elfogultságtól is ment marad, középosztálybeli alakjaiból nem formál ördögöket, népi szereplőit sem igyekszik angyalokká stilizálni, főhősét majdnem agyonveri két paraszt, aki az összeomlás után is tovább folytatja saját szakálára a lövészárókeletet s katonából rabló lesz.

A többi darabok meséje ebben a megtalált népi világban pereg le. Két kitűnő munka van köztük, mindkettőnek vénember a hőse : Böbék, a vagyonszerző monumentális öreg paraszt, aki inkább fölgyújtja a házát, csak préda kézre ne jusson, még ha saját fia keze is az ; még sikerültebb s frissebb hang is Kodolányi költészetében a másik : József, Az ács, aki föladja a versenyt a fiatalsággal. Böbék tragédiája a legkeményebb Kodolányi-témák közül való : vad önzés állati tusája, ledobbanásig. Az ács története őszi idill, lágy pasz-tellszínekben.

Az események vonalvezetése Kodolányinál megőrzi a természetesség teljes látszatát.

Ez nyelvről is áll. Látszatra igénytelen, de milyen szabatos, szemléletes. Cikornyátlansága s az ő kortársai közt igen nagy érem. Kodolányiban henye sallang, «tősgyökerez» körmönfonság nincs, a tájszókál is mind takarékosabb.

Ha valaki csak a századkezdet tehetséges folytatóját, a *Nyugat* italá-

nak másodfőztét látja benne, súlyosan téved. Nem képzelhető könnyebb föladat, mint afféle kis-Móricznak mutatni be őt, de nem képzelhető hazugabb sem. Kodolányi igen határozott lépés Móricék romantikájától a tiszta realizmus, indulatmentestárszerűség felé. Új alkat szólal meg benne új hangon.

Csak egy a baj. Fiatalos, könnyűszerrel megtalált modorát addig ismételte, míg minden írását kezdjük azzal fogadni : «Már volt szerencsém.» Magyar írók ragálya ez s ha valakinél, Kodolányinál ezer szociális oka van a fertőződésnek. De más megérteni s más megbocsátani ; Kodolányi megbocsáthatatlanul vétkezne, ha ott rekedne eddigi gyakorlata korlátainál. Böbék Samuja kitűnő munka, csak az a kár, ismerjük korábbi műveiből. *József, Az Ács* azért sokkal nagyobb érték, mert az író népi alakító erejét hibátlanul adja, de mint a mélyfúrás víze a lobogó gázt, magával sodorja azt a derűt is, amely eddig alig szívárgott föl írásaiba.

S még más ponton is el kell jutnia önmagához. Középosztályi történetei rögtönzöttebbek, zavarosabbak, mint paraszt-elbeszélései. Ilyen témáknál fokozott önellenőrzésre lesz szüksége s főleg : teljes bátorságra. Nem volna elég bátor ez az író, kérdezhetné valaki, hiszen a bűnök lemeztelenítésében senki sem könnyörtelenebb nála. Igaz, csak hogy ez ma már Nyugat-hagyomány, iskolás bátorság. Kodolányinak arra az újfajta bátorságra van szüksége, amely a Sötétség mórici tájairól *József ács*ban Tamási közelébe hozta. Hangu-lati s alakítási fölfrissülést remélünk tőle s hogy ez a várakozás nem jogtalan, épp a *Küszöb* derűs színe, változatossága igazolja.

Juhász Géza.

Szent István törvényeinek fennmaradt legrégebbi kézírata Magyarországon.

Szeptember hó folyamán a Magyar Nemzeti Múzeum a Corpus Juris megjelenésének háromévszázados fordulóján a Budapesten ülésező *International Law Association* tiszteletére kiállításon mutata be a magyar törvényhozás és törvénykezés multját. Ezen a válogatott anyagú kiállításon egy kis, nyolcleveles hártyakézirat vonta magára a legnagyobb figyelmet. A mának divatos nyelvén azt mondhatnók, hogy ez a kiállításában oly egyszerű, szinte szürke kis kódextöredék volt a kiállítás fénypontja. A kiállításon való meglepetésszerű megjelenését egyhangú örömmel köszöntötte a kiállítást megnyitó kormányképviselő, a kiállítást megtekintő nemzetközi és hazai közönség és az egész magyar sajtó.

Ez az örömteli ünneplés kétségtelenül megérdemelten jutott ki ennek a nyolc levélnyi, XII. század eleji kéziratnak, amely az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatóságának szorgalmazása, Jakubovich Emil levéltári igazgató éveken át folytatott küzdelme és a kultuszminiszter megértő áldozatkészségének eredményeként sok-sok évszázad után az idei szeptember első napjaiban visszatért az ausztriai Admont bencéskolostorából, mely után Admonti-Kódexnek nevezték, származáshelyére: Magyarországra és a legméltóbb őrizőhelyre került: a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárába.

Van valami meghatóan szép és felemelő abban, hogy éppen legnagyobb szegénységünk, az ország megcsonkításának idején kerülnek vissza egymásután évszázadokon át külföldön volt történelmi forrásaink. Az Anonymus-kézirat, a Bécsi Képes Krónika, az Acephalus-kódex, a Sambucus-kódex és a többi, eddig Bécsben őrzött, elsőrangúan fontos történelmi forrásunk után ime, hazakerült az eddig admontinak nevezett kódex is, Szent István második decretumának fennmaradt kézírata.

Az Admonti-kódexet 1846-ban Wattenbach Vilmos német tudós fedezte fel Admontban. Azóta történelmi és jogtörténelmi irodalmunkban több-ízben foglalkoztak vele és fényképmásolatait a magyar tudományosság itthon is gyakran használta. A kódex Szent István törvényeit tartalmazza, amelyek az egyház állapotáról és Isten házában tiszteletéről, a püspökök egyházi hatalmáról, a tanukról, a papok szüntelen és nehéz munkájáról, a tulajdonjogról, a király és a kincstár javairól, a vasárnap megtartásáról, a templombajárásról, bójtról, gyónásról, a kereszténység megtartásáról, az emberölésről, a feleséggyilkosokról, hitszegésről, szolgák felszabadításáról, özvegyekről, árvákról, leányok elrablásáról, lopásról, gyujtogatásról, boszorkányokról, templomok építéséről, bűnök büntetéséről, pártütésről, tizedről stb. szólnak. A kódex szövege romlottabb, mint ezeknek a törvényeknek ránkmaradt későbbi kézíratainak szövege, ami kétségtelenül arra mutat, hogy a későbbi kéziratok nem erre mennek vissza, hanem ezzel a kézirattal együtt egy ma már elveszett, vagy még lappangó régebbi kéziratot használtak.

Egyelőre még nyílt kérdés, hogy ez a törvénykézirát miképpen került Admontba. Van ugyan egy feltevés, amelyet igen kitűnő tudósaink hirdetnek, élükön Jakubovich Emillel, viszont ezt több kiváló árpádkori szakértőnk elfogadhatatlannak tartja. Eszerint a magyarázat szerint az 1141 február 13.-án elhunyt II. vagy Vak Béla királyunk nyolcéves leányát, Zsófiát 1139 pünkösdjének napján eljegyezte a német császárnak, Hohenstaufi Konrádnak hasonlóképpen Konrád nevű fia. A menyasszony nyolc, a vőlegény két éves volt. Zsófia 14 éves korában azonban, vallásos hajlamai következtében zárdába vonult. A zárda az admonti bencéskolostor mellett kevéssel azelőtt épült apácázárda volt. A királykisasszonyból lett apáca közelről érintette az egyévvvel idősebb bátyját, II. Géza királyt, aki a zárdabavonulás körülményeit tisztázandó, követséget küldött Admontba. Az «Admonti legenda» szerint akkor került volna ki a kézirat a többi drága ajándékkal együtt Zsófiához, Admontba s került halála után a szomszédos bencéskolostor könyvtárába.

Bármiként került is a kézirat Admontba, hálások lehetünk a sorsnak, hogy ezt a törvénykézirátot oly helyre sodorta, ahol azt az évszázadok egymásrólululó viharai közepette is megőrizték számunkra. És amilyen hálások lehetünk ezért a gondviselésnek és mindazoknak, akik a visszaszerzését lehetővé tették, elsősorban Hóman Bálint kultuszminiszternek és Jakubovich Emil igazgatónak, — épp oly örömmel kell köszöntenünk mindannyiunknak a hazájába visszatért kéziratot...

Astalos Miklós.

Színház.

Hűség.

Vitéz Somogyváry Gyula történelmi drámája a Nemzeti Színházban.

Megindítóbb mozzanatot az ilyenekben ugyancsak gazdag magyar történet sem sokat ismer a soproni derék polgárok Kun László korabeli gyermekáldozatánál a becsület és királyhűség oltárán. Egy kalandor martalóc, a spalatói származású Péro, a cseh Ottokár kezére dolgozott s a parancsnoksága alá helyezett városból tizenöt kisgyermeket hurcolt el túszul, hogy a közelgő magyar király bevonulását megghiúsítsa. Sopron hű fiai a keserves megpróbáltatásban a legnagyobb áldozatra, gyermekeik elvesztésére szánták rá magukat.

Somogyvári tüzes magyar érzését ez a fájdalmasan magasztos hűségpróba ihlette tragédiaírársra. Több olyan indítékot is felvet, mely valódi

drámai kristályosodási pontul kínálkozhatnék; valamennyiben inkább a szenvedélyek elvakultjai kíváncznának középponti hőszül: akár a kissé előlegezetten renaissance condottiere-ábrándú Péro, akinek lelkiismeretlen gagsága véresre zúzza homlokát az elnyomottak hűségének sziklafalán, akár szerelmi vetélytársa, Buller Miklós, akinek féltékenysége a város urait a kínkeserves áldozatba belesodorja, akár végül a boldogtalan Éva, a város bírájának huga, aki a szerelemföltés kereszttüzében mind a két szerelmesét s önmagát is kárhozatba taszítja. E három lehetőség közül a szerző a negyediket választotta, a legkevésbé drámait: magát az áldozatot tette meg hőszül s azt a talpig becsületes bíróban személyesítette meg. Így a tragédia inkább az apotheózis felé toldott el s az áldozatban nem annyira drámát érzünk,

mint inkább valami szörnyű és vér-lázító — szerencsétlenséget. Szülői szeretet és polgári becsület egy kissé túlságosan tételek vezérmotívuma körül a gyásznak és hazafiúi önérzetnek szólamai zengenek három felvonáson át, mint hogyha valami görög drámában a protagonisták félretolásával a kórusok vennék át a vezetést.

Az előadás szintén a kollektív fájdalom fölzendítésére vetette a súlyt; ezen az oldalon kaptuk a legkülönb színészi teljesítményt is, Kiss Ferenc önmarcangoló belső vívódásában, a meggyötört emberi érzés és méltóság-teli hivatástudat küzdelmének megkapó közvetlenségű ábrázolásában. Timár József lendületesen és érdekesen indított útnak egy nagyszabású kalandorsorsót, melynek megfelelő folytatása azonban a szerző tollában maradt. Abonyi a tüzes szerelmesnek sem sihederi hiteléért, sem balvégzetű heveségéért nem bírt eléggé meggyőzően helytállni. A fiatal Ignác Rózsa sem ilyen Kund Abigélek szerepterületére termett; szenvedélyében nincs fejlődésrajz, inkább csak jelenetekben él — sikolytól sikolyig. Rádai Dénes rendezése gondos, de tömegjelenetei néha tablókká élettele-
nednek. A történelmi műfajban a Nemzeti Színház játéktípusa a lírát ritkán ejti el, de az igazibb vérkerin-
gessel többnyire adós marad.

A legboldogabb ember.

László Miklós színjátéka a Nemzeti Színházban.

Gogolj *Köpeny*-éből nyesett le egy darabkát a rokonszenves szerző, csak annyit, amennyi az ő béli stás Hajnalka Péterét éppen betakarja. Ez a szürke köntöske is csak nappalra kell neki, mert éjjel — álmában — se-lyembe, bársonyba öltözhetik, lévén hozzá csodálatos képessége, hogy ál-mait garasos életének jóvátételére kisajátítsa és kedve szerint kormá-

nyozza. Most, amikor — huszonnyolc évi verejtékes munkája után s régi eszményképével, az éppen ily Hajnalkák gondozására teremtett, csúnya, de csupaszív Scheffer kisasszonnyal tervezett házassága küszöbén — el-bocsátják, megint álomvilágába me-
nekül, ahol mindent megkap a világtól s a világ — még igazi életének valamennyi megrontója is — min-
dent megkap tőle. Ezúttal egy szik-rányi örömet az ébredés is hozna számára, mert az áldott Scheffer kisasszony közben visszakönyörgi őt a hivatalába, csakhogy az örömhírel már csak Hajnalka kihűlt szívére bo-
rulhat rá, mely ennek a legszebb álomnak boldog súlya alatt meg-
szakadt.

Nincs ennek a kispolgár-legendá-nak olyan mozzanata, melyben írójának meleg szívét ne éreznők, de a melegsívű emberek a szónak nem mindig urai. László Miklós is egyelőre a könnyek árjára bocsátott sajkájában inkább ringatózik, semhogy feszülő karral evezne. Az álmoképek harmatosabb szín- és illatgazdagsággal kerülhetek ki a fantáziájából, mintahogy kikerültek a tolla alól. Hajnalka — az álomvilág nagy szu-
ve-
rénje — itt egy kicsit a vizsgázó diák félelmével álmodik. A szerző a «köl-tőiséget» annyira tiszteli, hogy merő tiszteletből akárhányszor még el is szalasztja. Otthonosabban mozog a vaskosabb valóságban, az iroda sava-
nyú levegőjében, Hajnalka úr tenye-
restalpas szállásadó nőjének konyhá-ján, s még a vezérigazgató úr párná-
zott ajtajú szentélyében is. A kabarék kis színpadjain erről a tájékról több tapasztalatot szerzett.

Legszebben pedig a riadt madárka Scheffer kisasszonynak sorsdöntő au-dienciáját írta meg. Itt a jelenet izgal-mától úgy átmelegedett, hogy egy-szeriben megjött a szava is. Igaz, hogy ezek a szavak Vaszary Piroska ajkára kerültek, aki az igénytelen-

ségből kirobbanó lelki gyötremnek mindig megrázó tolmácsa. Rózsahegyi is megnyert ütközetet jelent minden szerzőre nézve, aki azért küldi őt tűzvonalba, hogy ilyen Hajnalka féle szívembernek színpadi hitelt szerezzen.

S az epizód is tele volt a kicsinyben-remeklések egész sorával. Az a konyha, melynek Vizvári Mariska a parancsnoka, szinte magától árasztani kezdi a művészi realitás meleg páráját. Pethes Sándor a ruhájukban, de lelkükben is fényesre kopott öregeknek szinte versenytárs nélküli specialistája. S amily kevésbé mutatós a Mihályfi Béla szerepe, olyan finom mérsékletéről, éles megfigyelésről és lehiggadt tudásról tett benne tanuságot.

Károly császár rabja.

Gerhart Hauptmann drámája a Nemzeti Színházban.

Valahára ismét olyan bemutató, mely nem színházi eseménynek nagy, hanem színházi élménynek. Dráma, mely meglehetősen távol van az igazi sűrítéstől s inkább romantikus epikai történetet ad elénk, de néhány olyan fordulattal, melyeknek mindegyike fölér egy-egy szokásos színházi estével. Nagy Károly császár utolsó szerelmének ez a lefojtottságában is heves lírájú rajza Hauptmann pályájának derekáról való, abból a korszakából, amikor a diadalmas színműíró egyre inkább visszahúzódott a költőnek magasabb igényei elől, a napi érdekű «darab»-témák főlszínéről egyre mélyebbre bocsátkozott alá az emberi sors és emberi lélek örvényes mélyébe s ezt a nagy íróhoz egyedül méltó szenvedélyét színpadi bukásainak egész láncolata sem tartóztatta fel. Huszonöt esztendeje, amikor ez a műve keletkezett, az egykorú kritika már nem is suttogva, hanem szinte dühösen állapította meg felőle:

vége, letört, nem tud írni, meghalt! Ma pedig, ha a színpadon megszólal, úgy érezzük: élőbb és maibb olcsó szerencsével dolgozó utódainak egész soránál!

Ezt a lélekfelkavaróan szép költeményt az irodalmi naturalizmus már semmi sarkalatos pontban nem táplálja, fiatal írókorának mentorai közül csak Dosztojevszkij szelleme lebeg még költői vizei felett. Az emberi boldogság szörnyű szfinkszét faggatja benne s az egész pályáján végig húzódo kérdéssel: a kései, utolsó szerelem tündéri kárhozáttal néz farkasszemet. Hatalmas hőse, ki nemcsak helyzeténél fogva, hanem lélekben is fejedelem, rabjává lesz egyik legkisebb rabjának, a kereszténységtől érintetlen, önmaga számára külön, az őstermészet szavára hajló morált teremtő szász túszeleálynak. A világbíró frank nem vallja meg az érzését — legkevésbé önmagának — de ösztönösen szembeszáll egész környezetével, mely a császár megbabonázásától a birodalom sorsát félti. A jámbor és tisztalelkű uralkodó az evangéliumi megértés és megbocsátás magasságából eszmél rá, hogy a földi tenyészetet dajkáló napkorong nemcsak a kristálytisza hegyitavakból verődik vissza, hanem a keréknyomok pocsolyáiból is. Az irodalom levitézlett naturalista merészei, a Wedekind-félék, bálványá emelték a női lealjasulást és erkölcstelenséget s ezzel megteremtették ósanyját a mozi-ízlésben máig — s még ki tudja meddig — a nyárspolgár ijesztgetésére szolgáló démonok és «wampnók» végeláthatatlan nemzetségének. Hauptmann nem az erkölcstelenséget vonja színpadi görögtűz fényébe, hanem az erkölcsönkívüliség állapotában, ösztön- és ítéletzavarában keresi meg az emberfajtanak eredendő angyalarcát, mely a fürkésző tekintet elől bizonyára örökkön rejtve marad, de a földi bíraskodáson felülemelkedő

szerelmi érzésnek igenis megnyilatkozhatik.

Az irracionális erők játékának megéreztetését vállalja magára ez a dráma, azért támaszt olyan szokatlan nehézségeket színészi megoldás tekintetében. Vagy van az előadókban teremtő képzelet, vagy nincs: szerzői utasításokkal itt boldogulni nem lehet. A Nemzeti Színház az együttes két nagy erősségére támaszkodhatott kísérletében, s ezt a kemény próbát mind a kettő lenyűgöző erővel meg is állta. Bajor Gizi lényében benne van a féket nem tűrő szabadságösztön s benne van az örök gyermeki kíváncsiság is. Gersuind alakjában most szinte csalahatatlán biztossággal haladt végig azon a meredély fölé vont drótkötélen, ahol még pillanatnyi meg-ingás sem lehetséges, mert az is már a menthetetlen nyaktöréssel jelent egyet. Feltűnően sok a néma jelenete s ő szerepe lényegének feltárására talán éppen ezeket használta fel leg-tökéletesebben. Ahogy a dráma leg-elején klastromi gyámolítóinak csoportjából hirtelen előrehajolva életében először mérte végig egyetlen futó pillantással a császárt: abban a jellemén túl, már szinte a sorsa is előre-rajzolódott; akárcsak abban, ahogyan csábító tánca után eszeveszett kacagással kirohan s a császárt meg Alcuin magisztert ettől a fergeteges vidámságtól a legvérfagyasztóbb szomorúság ragadja torkon.

Ódrynak a fényes elme és a rá-tartós tekintélyi elv mögött az érzé-kek és érzések gyötrelmes hánykoló-dását kellett éreztetnie; érett és mély művészetéhez méltó feladatot nyert benne. Szerepe szöveg szerint rend-kívül nagyméretű, de úgyszólván nincs jelenete, ahol pusztán a szók fényére bízhatná, hogy alakját meg-világítsák. A beszéddel párhuzamo-san végig meg kell mutatnia a gon-dolatok munkáját is, azt a belső drá-mát, mely homloka mögött némán

érlelődik. S amikor az utolsó felvonás-ban az apáca-fejedelemasszonynak meggyónja titkát, eléri azt, hogy ezzel a nézőknek már nem is mond újat: tekintetével, egész magatartá-sával velünk már megelőzőleg közölte mindazt, amit pedig önmaga előtt is palástolgat. Arra kellett gondol-nunk: lehet, hogy ünnepelet nagy-sággá a színészt az úgynevezett «há-lás» szerepek teszik; de ilyen «nehéz» szerepek nélkül valóban nagy színé-szekkel talán sohasem találkozhat-nánk . . .

Szerencsés az egész szereposztás. Gál a diplomata higidtságnak s a vérigmenő fanatizmusnak jól össze-hangolt kettősségével érdemel komoly méltánylást, Sugár a kegyes lélekben meghúzódó szikrányi hedonizmusnak finom megéreztetésével. Hettyey Aranka a parancsolókon és tömeg-szenvedélyeken egyaránt felülemel-kedő sziklaerősségű hitnek adott ne-mes hangot, Kürti József a meleg-érzésű darabosságnak, Lehotay a nyilthomlókú lovagi hűségnek.

A fordítás Sebestyén Károly ki-próbált tollából való, a rendezés a fiatal Tarján György bemutatkozása.

Rágalom ? !

Edward Wooll színműve a Magyar Színházban.

Kérdőjel és felkiáltójel a címül adott *Rágalom* szó után: ezekben a darab egész cselekvénye mintegy jel-lemezve van. A kérdőjel azt veti fel: vajjon Loddon báró, az angol alsóház tagja és nagybirtokos az-e, akinek magát vallja, vagy pedig az ő gyilkos fegyverétől elpusztult Loddon báró címének, birtokának és feleségének csupán bitorlója, valójában vakmerő kalandor, gyilkos és csaló kanadai katona. A felkiáltójel viszont annak a megdöbbenésnek jelképe, hogy ilyen végzetes kérdésben — ha egyszer rágalmazó szándék felveti — az igaz-

ság néha milyen keservesen, szinte csak rendkívüli csoda következtében derülhet ki, amely nélkül a sajtóper szörnyűséges «Justizmord»-dal végződhetnék.

Három felvonáson át folyik e két írásjel küzdelme. Mindvégig esküdt-széki tárgyaláson veszünk részt, védő- és vádlóügyvédeket, mentő és terhelő tanukat hallgatunk meg. Igazi, emberi drámát nem kapunk, mert szomorú hőségnek köz- vagy magánéleti vonatkozásai egészen eltörpülnek az «eset» mellett, mely itt a tulajdonképeni «hős»-sé lép elő. A szerző maga is bűnügyi szakember, jól ismeri az efféle kényes tárgyalásoknak nemcsak minden külsőségét, hanem veszedelmes örvényeit is, de drámaírói képessége nem terjed azon túl, hogy a nyersanyagot némileg megtisztítja az üres és céltalan esetlegeségektől. Egyébként sem embereket, sem helyzeteket nem fest, csupán fényképez.

Ezért kénytelenek feladataikban a színészek is képzeletük szabadabb munkája helyett inkább a fénykép-naturalizmus követelményeit szolgáltatni. Az ilyenmű előadás akkor jó, ha nem színházi, hanem tárgyalótermi izgalmak fűtik a nézőteret, mely ez esetben voltaképp nem más, mint a tárgyalás színpadi statisztériaközönségének folytatása a rivaldán innen.

Hevesi Sándor sikeresen küzdött meg a rendezés két fő nehézségével: színészeivel a nyomdafestéklaposságú alakoknak megadta a maximális emberi tapinthatóságot s azonfelül a csaknem mozdulatlan színpadi képbe belevitt annyi változatosság-illúziót, amennyit csak lehetett. Törekvésében jó együttes támogatta. Ebből főleg Törzs emelkedik ki a vádlott-sorba keveredő panaszos belső marcangoltlelkűségének és külső higgadt-ságának gazdag árnyalású rajzával; még a legnehezebbet: háborús anné-

ziájának fokozatos tisztulását is eléggé meggyőzővé tudta tenni. Gózon a védőügyvédet játszott a sok ember-séges melegsívűséggel, Beregi a vád képviselőjét egy kissé talán túlságosan is kiélezett és kiélvezett fölény-nyel. Lázár Mária nem egészen találta meg a helyét. A nemzeti színházi évei óta szinte eltűnt Beleznay Margit igen jól oldotta meg jelenetét, egy másikban pedig Földényi László megdöbbentő művészi realizmusa szerzett meglepetést és elismerést. Rátkai egyre jobban visszatálal az operetthől a jellemrajzba; csak a távozásából csikart ki feleslegesen hosszadalmas tapssorozatot. Lakatos László fordítása a törvényszéki szókinccs pontos és hű ismeretével készült.

Hajsza.

Nyiri Tibor tragikomédiája a Belvárosi Színházban.

«Tehetségre gyanús», — ez volt Ady kifejezése az átlagnál többet ígérő első írói jelentkezésekre. Ennyit a Nyiri Tiboréra is el lehet mondani. Le tud kötni a mondanivalójával ott is, ahol érzésünk ellene fordul, lépten-nyomon érezni szolidaritását az emberi nyomorúsággal, akkor is, amikor annak ellenmégét valami nem éppen megnyugtató erkölcsi fel-fogásban iparkodik forgalomba hozni.

Egy leigázott lelkű kistisztviselő vágyálmát mutogatja, aki sikkasztással szeretné leküzdeni «gátlásait», hogy végre második, *igazi* életét élhesse. Nizzában egy csöndes előkelő-segbe bevezetett ex-sikkasztóval hozza össze rosszul sikerülő sorsa, aki szinte apai gyöngédséggel karolja fel a «kezdőt», pedig, mint kisül, ennek a hála nem éppen kenyere: már majdnem elszereti az őszülő világhi kedvesét, aki maga is meginog a sikkasztó-szakmabeli «vén király és ifjú pásztor» között. Csakhogy a pesti vágyálmódó a vakmerőségre is gyávának

és törpének bizonyul agyonhajszolt éjszakájának lázálmában kiderül, hogy abban a nagyszabású «második én»-ben hiú fantomot dédelget. A szerző szándéka szerint ez az álom dühös lázadás, csak azt nem látjuk világosan, hogy minek az érdekében: a becstelenségből való megtisztulásért vagy a becstelenség boldog élvezésére való képességért? Fölébredve, a régi senkivé zsugorodik össze s noha még egyideig «vezeklésről» papol, végül is volt főnökének piszkos ajánlatára a megnevesítő börtön helyett újra a lealjasító rabszolgasorsot vállalja.

Nagyon érdekesen, a «bűnügyi» műfaj hagyományait határozott drámai emberrajzoló készséggel meggazdagítva épül meg az első felvonás. A második az álomvíziók vad kavargásában az öniróniának akárhányszor szerencsés, valóban írói ihletésű megvillanásaival lep meg s közben néha a satíra vesszejét is biztos kézzel suhogtatja. A harmadik felvonásbeli «felszámolás» azonban visszamenőleg is nagyon leleplezi az írónak félmegoldásokra fanyalodó hajlandóságát, mely már az álom-intermezzo tétova, a lényegi pontokra nézve határozatlan vezetéséből is kivilágolt, most, a végén pedig annak gyanításával bocsátja el a kritikust, hogy a tisztességnek és forradalmárságnak szinte a «tragikomédia» minden jelenetében felvetődő átértékelésre nézve az író nem tudott vagy nem akart határozott álláspontra helyezkedni.

Bárdos Artúr rendezői becsvágya ebben az újdonságban nem mindennapi feladatot oldott meg teljes elismerésre méltóan; az álomkép sugallatos színpadi megjelenítése a groteszkban komolyat-éreztetésnek igazi mesterműve. Itt nagy segítségére volt főszereplője is, a jólesően komoly lelkifedezettől dolgozó fiatal Nagy György, aki pompásan érzékeltette, hogy a helyzetek csapdájánál jobban

fogja és szorítja a benső félelmek hinárosa. Beregi a nyugalmazott sikasztó tekintélyéhez egy kicsit a — Beregi közönségpresztizsét is számításba vette. Baló kitűnő volt, a nála megszokott miszticizmushajlam szerencsés kikapcsolásával. Végh Sári az igyekezeten túl most sem lepett meg sok örvendeznivalóval.

A döntő éjszaka.

Rudolf Lothar és Hans Adler vígjátéka a Belvárosi Színházban.

Tisztára színpadi matematika. Egy fiatal párizsi kabarészínész, aki esténként lázbahozza a várost a népszerű és szélelbelélt bankár-báró utánzásával, egy elsőrangúan kritikus napra vállalja a csőd szélére jutott bankár szerepét, s ügyességével, még inkább pedig jótékony tájékozatlanságaival, megmenti ingóféltben lévő modelljének pénzügyi helyzetét s ráadásul még családi boldogságát is. Mindez, mondom, matematika, ahol semminek «valószínűsítése» nem feladat, ellenkezőleg a legtökéletesebb játék káprázatát kell előidézni, a közönség felé mindvégig nyílt kártyákkal. Ehhez a szerzők elismernivalóan értenek. Attól fogva, hogy a kissé természet-szerűleg nehézkes előkészítésen át estek, a helyzetek boszorkányos ügyességű kizsákmányolását valóban karikacsapás módjára végzik el. A szereplők hol azért vannak zavarban, mert beugranak a látszatnak, hol pedig még nagyobb zavarban azért (s ezek a finomabb, néhol már lélektani érdekességig emelkedő mozzanatok), mert — kinyílik a szemük.

A színdarabgyártás ügyeskedői számításaikkal rendszerint hamis bankót szeretnének a közönség markába csúztatni — jó pénz gyanánt. Ennek a darabnak jókedvű írói ennél becsületesebb dolgot művelnek: megvallják a tulajdon kegyes csalásukat s nézőiket őszintén belevonják a já-

tékba ; sohasem nagyképűek, de tagadhatatlanul mindvégig barátságos-képűek.

Ilyen a pompásan perdülő előadás is, mely Hermán Richárdnak nemcsak rendezői ötletességét, hanem a keresetlenül finom és játékosan kedves tónus iránt való biztos érzékét is dicséri. Előadókul is olyanok álltak rendelkezésére, akik ezt a tónust szerencsésen átvették és egyéniségükkel is táplálták. A színész meg a báró kettős szerepében Páger Antal az árnyalatok kifogyhatatlan bőségével oldotta meg az egymás sarkába tapadó helyzetváltozatokat. Többet valószínűsített meg ügyes és üres bravúrjeljesítménynél : a művészi finom mulattatás szintjére emelte feladatát. Az együttes új tagja, Bulla Elma

szintén a lényében rejlő tartózkodással, sokszínűségében is jólesően megőrzött választékosságával nyerte meg a közönséget s ugyanakkor a jobb-igényű kritikát. Ahol démonkodó hangsúlyaikkal akárhányan félútig sem jutnak el, ott az ő kedves diszkrécioja többnyire játszva célhoz ért. Az epizódban Z. Molnár, meg Boray egymást mulja felül a szent együgyűség bájában, Pártos meg Soltész Annie viszont a kitűnő realista megfigyelésben. A kellemes és rokonszenves Lengyel Vilmosnak jól tenne egy gondolatnyival kevesebb szenvtelen-ség, a fürge és hangos Szilágyi Marcsának egy gondolatnyival — több. Szép Ernő fordítása stílusérzék tekintetében mintaszerű.

Rédey Tivadar.

Zene.

A Magy. Kir. Operaház megnyitásának 50. évfordulója méltán sorakozik a nemzeti kultúra ünnepei közé. 1884 szeptember 26-én a Ferenc József-kor békés polgárai bizonyára a legszebb reményekkel léptek be először a gyönyörű renaissance épületbe, aminél formai szempontból kívülről, belülről harmonikusabbat aligha lehet elképzelni. Az Operaház azóta sok küzdelmes éven ment keresztül, — hisz mégcsak a közelmúltban is kétségbevonták a létjogosultságát, — de mindennek ellenére elmondhatjuk, hogy nyugodtan tekintethet vissza rövid múltjára : két jubileumi estéjének műsora dióhéjban mutatta be nemzetnevelő hivatásának két főeredményét : a hazai operaművészet fellendítését és a klasszikus operaművek kultuszának terjesztését. Az 50 év előtti megnyitáson bizonyára nagyobb fényt, pompát tudtak kifejezteni, mint ma, de a műsoron

akkor csak egy magyar szerző, Erkel Ferenc szerepelt. Mellette idegen mester művével, Wagner Lohengrinjének I. felvonásával kellett ékeskedni. Az akkori germános műveltségű fővárosi közönség talán nem is álmodott arról, hogy a mai jubileumi estére világhírű magyar mesterek között bőven esik válogatás s még így is csak egyes kis töredékekben juthatnak szóhoz. Mindezek a magyar szerzők a maguk módján, saját szerű művészi hitvallásuk nyelvén, igazi hazafias lelkesedésből fakadó szellemi erőfeszítéssel igyekeztek egy-egy téglát adni a magyar opera kiépítéséhez. Erkel Ferentől, a magyar történeti dalmű mesterétől, a híres La Grange ária, Liszt Ferenc Szent Erzsébet oratoriumának egy részlete, továbbá, Goldmark, Hubay, Szabados Béla, Poldini, Dohnányi, Bartók, Kodály, Zichy Géza gr. színpadi műveiből egy-egy jelenet került előadásra.

Az Opera Barátainak Egyesületétől rendezett második jubileumi est a zenei jellemábrázolás három utólrhetetlen nagy mesterének, Mozartnak, Verdinek és Wagnernek hódolt. Az utóbbi két mester kultuszában Operánk valóban vezető szerepet tölt be. Wagner előadásai 50 év alatt számban is első helyen állnak, a Verdi zene népszerűsége pedig ma folyton emelkedőben van, amit a felújított Verdi-művek kitűnő előadása csak még inkább előmozdít.

Szívből óhajtjuk, hogy Operánk most már a teljes meggyökeresedés és nyugodt tovább fejlődés jegyében haladjon a következő jubileum felé. Estéről-estére megtelt nézőtere bizonyítja, hogy 50 évi munkája meghozta a maga gyümölcseit: a magyar társadalomnak ma már lelki szükséglete az opera s így a gazdasági szempontok fontossága lassan mégis csak háttérbe szorulhat a tiszta művészet előtt.

A magyar faji zeneművészet nagyszerű fellendülése méltán feljogosít arra a reményre, hogy ennek teljes kiépítése az opera terén sem késhet már soká. Olyan magyar operaművekre gondolunk itt, amik a Boris Godunov-ok monumentális szellemében íródnak, amik a magyar nép művészi erejének legegységesebb, leghatásosabb kifejezését adják. Erre a talajt minden eszközzel előkészíteni, az igazi magyar tehetségek kivirágztatására minden lehetőséget megadni a Magyar Kir. Operaház legfontosabb jövő feladata.

*

Az idej első *filharmóniai hangversenyt* a bécsi származású neves zeneszerző és karmester, *Zemlinsky Alexander* vezényelte. Fájdalom, Dohnányi Ernőt gyengélkedése miatt még egy ideig nélkülöznünk kell a karmesteri emelvényen. A műsoron magyar «be-mutató» is szerepelt. *Weiner Leo* zene-

karra írta át Liszt Ferenc «Feux follets» c. ragyogó zongora étudejét. Ma, amikor a tudás, a technikai készség minden téren olyan nagy szerepet játszik a zeneszerzésben is nagy helyet foglalnak el a hangszerelések, nagy alkotók egy hangszerre írt műveinek zenekari átíratái. *Weiner* a tőle megszokott virtuóz könnyedséggel és tudással aknázza ki az alkotásban rejlő hangszínlehetőségeket, de azt éppen nem állíthatjuk, hogy ezzel zenekari irodalmunk különösebb értékkel gazdagodott volna. Mintha éppen a mű legfőbb értéke, a csillogó szellemesség sikkadt volna el a túlságosan tudatos szétboncolásban.

Az est vendége *Hofmann Josef*, a neves Amerikában élő zongoraművész volt. Őszintén sajnáltuk, hogy kitűnő pianisztikus képességeit ilyen üres kompozícióra pazarolta, mint amilyen *Rubinstein* zongoraversenye. Hiába, sehohsem olyan kirívó a benső tartalom hiánya, mint a romantikus zene kisebb mestereinél. A klasszikus stílusban a formai szépségek, a tiszta zenei elemek egészen közepes mestereknél is nagy esztétikai élvezetet nyújtanak, de a romantikában csak mély és gazdag lelkiséggel lehetett olyan műveket alkotni, amelyekben a mondanivaló érdekessége fölibe tudott helyezkedni a formai tökélynek. Ott, ahol ez a mondanivaló hiányzott, mint itt a *Rubinstein* zongorahangverseny *Andante*-jában, ott ma már, minden egyéb esztétikai érték hiányában, csak reménytelen unalmat és sivárságot érzünk. Csakis a virtuóz részekben rejlik az ilyen mű hatása, amit *Hofmann* nagyszerű technikával teljes mértékben ki is aknázott.

Brahms IV. e-moll szimfóniájának gyönyörű interpretálásában bontakozott ki *Zemlinsky* karmesteri művészete. Különösen a II. tételben érvényesültek vérbeli muzsikusra valló felfogásának meglepő finomságai. Egy-egy *decrecendo*, *Brahms* nemes

vonalú, rejtett melegséggel telt melodikájának mélyen átélt kirajzolása s emellett a zenekart teljesen összefogó energia, a IV. tétel nagyszabású felépítése tették emlékezetessé Zemlinsky szereplését. A zenekar friss munkaerővel nagyon szépen játszott.

*

Az opera nagyobb vonzóereje indította a Budapesti Hangverseny Zenekar vezetését arra, hogy az idén a *Városi Színházban* rendezzen egypár opera-estét. Legelső «Faust» előadásuk kitűnő tanulságot szolgáltatott. Meggyőződésünk, hogy a vezetését még a ma megengedettnél is nagyobb mértékben irányítják az anyagi szempontok, mert ugyan művészi élvezetet ilyen ad hoc összeállított, gyakorlatlan operai együttesel bajosan nyújthattak — s mégis kiderült, hogy igen sok embert össze lehetett hozni a komoly zene élvezésére. Ezért talán számíthatunk rá, hogy a további operaestéik valóban új színeket fognak hozni az előadott művekbe.

*

Toscanini, a nagy karmesterzseni az elsők közé tartozott, akik felismerték *Kodály Zoltán Magyar Zsoltárának* örök értékét. Azóta, mióta Olaszországban bemutatta, diadalmas körútját járja a csodálatos mű szerte a világon, elszakadt alkotójától, külön életet él, hirdetve mindenütt a magyar fájdalmat, a magyar igazságot. Toscanini most maga jött el hozzánk, hogy legutóbbi nagysikerű bécsi bemutatása után nálunk is elvezényelje. A világhírű karmester neve sokakat vonzott erre a hangversenyre, akiket különben nem igen látni a magyar zene ünnepein. A külföldi sztárok előkelő, fényes közönsége is meghódolt a Magyar Zsoltár előtt. Hiszen csak természetes, hogyha egy Toscanini magyar művész alkotását előadásra,

sőt bemutatásra méltatja és erre a világ egyik legjobb zenekarát, a bécsi filharmónikusokat választja, az már csak tényleg jó lehet, sőt ezért már lelkesedni is illik.

A Városi Színház hatalmas nézőtere azonban mintha letompította volna a Zsoltár sötét színeiben izzó szenvedélyességét. A székesfővárosi énekkar most is kifogástalan volt, minden egyes tagján meglátszik, hogy szívvel-lélekkel benne él, együtt lélegzik a művel, Rössler Endre kitűnő szövegkiejtésével és nemes páthossággal Székelyhidy méltó utódjának bizonyult, a zenekarból csodálatos finomságokat, új színeket hozott ki Toscanini művészete, formai szempontból tökéletes volt minden... és mégis. Talán a magyar tűz, a magyar átérzés hiányzott a nagyszerű zenekarból, az a megnevezhetetlen lélek, amit elemi hatásában a legtökéletesebb teljesítmény sem tud megközelíteni?

A műsor második részét teljesen kitöltötte *Beethoven IX. szimfóniája*. Tökéletesebb előadását bajos volna elképzelni. A legfinomabb ritmikus és dinamikus árnyalatok, a legrejtettebb melódiavonalak kristálytiszta plaszticitással emelkedtek ki Toscanini vezénylő pálcájának intésére. Testének legkisebb mozdulata is csupa energia, kezének minden idegszála él, parancsol, simogat vagy felkorbácsol aszerint, ahogy mereven kifeszíti, vagy minden ujjá vibrál az előhívás lázában. Különösen az utolsó tételben csodáltuk ennek a kéznek hatalmas formaépítő erejét. Beethoven valóban titáni erőfeszítését a zene és a költészet egyesítésére egy, az egész emberiséget mozgató eszme kifejezésének érdekében élményszerű elevenséggel állította élénk.

A fényes hangversenyen a kormányzó családjával, valamint a kormány tagjai is megjelentek.

Prahács Margit.

Képzőművészet.

A szombathelyi kiállítás.

Szombathely város ünnepi hete alkalmából az ottani múzeumban művészettörténeti és kultúrtörténeti kiállítás nyílt meg, mely a vidéki kiállítások átlagos színvonalából messze kiemelkedett. Szombathely a műkincsekben gazdag Dunántúl egyik legnagyobb városa, falai közt s a környékbeli templomokban és kastélyokban sok oly holmi rejtegetett, mellyel érdemes megismerkedni. A kiállításon nem egy oly tárgy bukkant fel, melynek múzeumban lenne a helye.

A képek gazdag sorozatában egy gótikus képtábla volt legkorosabb, magyarországi mester alkotása 1450 körülről. A külföldi művek közül impozáns méreteivel Teniers, egy aranybarna színezésű, kiváló állapotban levő vászna tűnt ki; oly mesterek is előkerültek a féltve őrzött családi tulajdonból, mint Bazsano, Kupeczky, Munkácsi, Lotz Károly, Horace Vernet vagy Grimm Rudolf. A nagyobb képek sorát szépen egészítette ki a miniatűrök gazdag gyűjteménye, ilyféle alkotások főképp főúri tulajdonból kerültek elő s némelyiknek meglepő újdonsága azt bizonyítja, hogy e műfaj még ma is él, ha nem is virágzik már.

A szobrászati csoportban korbeltől első helyen ugyancsak magyar alkotás állott, a jáki apátsági templom Madonna-faszobra a XV. század végéről. Megemlíthető még egy Rozellinonak tulajdonított dombormű s néhány magyar templomi barokk faszobor, különösen a jáki temető-kápolna két elegáns figurája.

Az ötvösműveknek s egyéb iparművészeti tárgyaknak se szeri, se száma nem volt. A csornai prépost kiállította azt a népvándorláskori,

drágakövekkel kirakott arany diadémot, mely Magyarország e korbeltől emlékeinek egyik legfontosabbika. Gótikus kelyhek, barokk világi ötvösművek, remekbekészült órák, ónkancsók, habán tálak, porcellánok és textiliák pompás sorozata kapta meg a szemlélőt. Külön teremben nyertek elhelyezést Batthyány—Strattman herceg körmendi várának hadtörténeti kincsei, melyek között a régi ágyúmodellek voltak a legérdekesebbek

A Nemzeti Munkahét kiállítása.

A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Nemzeti Munkahét alkalmából nagyméretű kiállítást rendezett a Múcsarnok valamennyi termében. A kiállítás a magyar tárgyat, magyaros motívumokat kívánta hangsúlyozni s a két termet felölelő retrospektív részből indult ki, mely a tizenkilencedik század művészetének népi-magyaros tárgyú emlékeiből mutatott be egy szép sorozatot. Noha e képek nagy része a Szépművészeti Múzeumból került ki, sok közülük megérdemelte a bemutatást, mert helyszűke miatt a raktárakban pihent. Így első sorban Munkácsi Mihály «Poros út» című képe, mely rohanó parasztszekeret ábrázol s egyike a mester legmerészebb színekompozícióinak. Barabás Miklóstól Rippl-Rónai Józsefíg valamennyi jelentős mesterünk képviselve volt, jelölve annak, hogy a nemzeti tárgykör — amelytől, hangsúlyozzuk, a nemzeti művészet fogalma egyáltalán nem függ — mindannyiunkat szép alkotásokra ihlette meg. A kiállítás modern része korántsem volt hasonló színvonalú, ha néhány érdekes alkotás ki is emelkedett az átlagos színvonalból, mint

Aba-Novák Vilmos vászna, vagy Jeges Ernő érdekes kísérlete, Bakócz Tamás bevonulása Rómába, ez az óriási és harsogó színekben tobzódó modern történelmi kompozíció.

Beczközi Bíró Henrik gyűjteménye.

Az Ernst Múzeum évadnyitó kiállítása nem a megszokott képet mutatja, érdekes és hasznos kísérletképpen egy magyarországi magángyűjtemény került a maga teljességében a közönség elé. Beczkői Bíró Henrik, a kiváló műbarát mutatta be kerekén százötven vászomból álló gyűjteményét. Valamennyi magyar kép,

mely Barabás Miklóstól Bernáth Aurélig, ha nem is főművekben, de jókvalitású alkotásokban mutatja be festészetünk százéves legújabb fejezetét. Ennek az útnak olyan állomásai vannak, mint Ferenczy Károly aktos kompozíciója, Rippl-Rónai József öt képe, Szőnyi István újabb műveinek értékes és változatos sorozata. A gyűjteményt érdemes volt kiállítani, nemcsak értékei kedvéért, hanem azért is, mert talán megmozgatja lelkiismeretét azoknak a módosabbaknak, kiknek a művészet eltartása erkölcsi kötelessége s felhívja a figyelmet a műgyűjtés kultúrafenntartó szerepére. *Genthon István.*

Ingyen «Napkelet»

Folyóiratunk jutalmazni óhajtja azt az állhatatos kitartást, amellyel előfizetőink a «*Napkelet*» mellett nemcsak állanak, de újabb híveket is igyekeznek toborozni a keresztény nemzeti irodalom e nagymultú és harcos orgánumának. Kiadóhivatalunk ezért elhatározta, hogy mindazok, akik *öt új előfizetőt* szereznek a «*Napkelet*»-nek, *egy évig teljesen ingyen* kapják folyóiratunkat. Hisszük és reméljük, hogy ez az ösztönzés a «*Napkelet*» további, fokozott erősödéséhez fog vezetni és megkönnyíti nagy célkitűzésének megvalósítását a mai válságos nehéz időkben.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.
A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.
Helyettes szerkesztő: NÉMETH ANTAL.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.